КОНСТАНТИН ВЕЛИЧКОВ

ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В ДВА ТОМА

Под редакцията
НА СТ. п. ВАСИЛЕВ И ИВ. СЕСТРИМСКИ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ — СОФИЯ

КОНСТАНТИН ВЕЛИЧКОВ

ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

ТОМ ПЪРВИ

Стихотворения, преводи, драми

Редактор
СТ. п. ВАСИЛЕВ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ — 1966

1,67 лв.

КОНСТАНТИН ВЕЛИЧКОВ

1

КОНСТАНТИН ВЕЛИЧКОВ

1

ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

1,67 лв.

КОНСТАНТИН ВЕЛИЧКОВ

1

КВ

КОНСТАНТИН ВЕЛИЧКОВ

I

Наскоро след освобождението ни от отоманското иго у нас изпъкнаха три писателски имена, които след време яко се свързаха с художествената ни литература: Иван Вазов, Константин Величков и Стоян Михайловски. Величков собствено не се очерта като силна поетическа личност, каквито в по-ново време са например Пенчо Славейков и П. К. Яворов или Димчо Дебелянов и Христо Смирненски в още по-ново време, но и без това литературната му дейност остави трайни следи, поетическото му наследство и днес не е без значение за литературната ни история. В нея литературното дело на пламенния русофил Величков има свое място. Това дело обаче не може да се мери по сила и дълбочина с творчеството на големите наши писатели, оставили дълбоки следи в литературното ни развитие. Ала Константин Величков не само като писател, но и като общественик, оратор, художник, публицист, като неуморим културен труженик е изтъкната фигура в новата ни история. Неговото име е неразривно свързано с борбата на българския народ против турското робство, свързано е и с делото на първите строители на обществения и културния наш живот след Освобождението.

Той е роден през 1855 г. в Пазарджик. През средата на миналия век този град, разположен на стария път между Цариград и София, е бил средище на оживена стопанска и културно-просветна дейност. Бащата на писателя, Величко Петков Кюркчията, бил известен гражданин, участвувал в ожесточените борби между бъл-

гари и гърци, а по време на Априлското въстание бил арестуван и разкарван по затворите. Майката на Величков била любознателна жена и участвувала в културния и обществен живот на града като касиерка на местното женско ученолюбиво дружество. В средата на това скромно занаятчийско семейство расте и се оформява бъдещият писател и общественик.

Още като ученик Величков обичал да чете и рисува. Склонността му да рисува правела голямо впечатление на негови учители и близки. Той се ползувал с име на способен ученик и когато цариградското правителство поискало от Пазарджик да изпрати ученик, за да следва на държавни разноски в новооснованията султански лицей, ръководителите на града посочили Константин Величков. С голяма радост, с голяма жажда за учение Величков заминал за Цариград през септември 1868 г. и постъпил в Lycée Impérial, уреден по френски образец. По това време Цариград е бил център на българската търговия, на културно-просветна дейност. Тук са живели доста български търговци, занаятчии, работници, духовници, просветени дейци, които безрезервно подкрепяли издигането на българското просветно дело. Тук са излизали редица вестници и списания, като Цариградски вестник, Македония, Български книжици, Читалище и др. Имало и български училища, печатници, книжарница, българско печатарско дружество и пр., които работели за културно и политическо издигане на нашите занаятчии и работници в турската столица.

След шестгодишно учение Величков завършил лицея и получава диплома licencié en littérature. Той оставил най-хубави спомени между ученици и преподаватели, вече е автор на популярна драма; придобил доста знания, особено по литература, научил отлично френски език, видял въодушевлението на сънародниците си в черковната борба и енергията на дейците по просветата ни, кръстен в революционните идеи, и обикнал всеотдайно родината си. В Цариград се запознал с редица видни българи. Един ден управителят на българската книжарница в Балкапан му показал броеве от Каравеловия вестник Свобода, няколко Каравелови повести и брошури от Българския таен революционен комитет. „В този ден — изповядва по-после той — аз почувствувах, че приех своето политическо кръщение.“ В книжарницата[1] на Балканпан пак през 1872 г. се запознал с Иван Вазов, който минавал през Цариград. „Кратка и единствена бе тая среща — пише Вазов, — но тя ни свърза завинаги.“

[1] Управител неин бил Иван Г. Говедаров.

В своите възпоменателни бележки за Величков Вазов дава живо описание на младия цариградски лицеист. Представя ни го облечен в напета униформа и голям фес, който похлупва високото му чело, под което светели с буен младежки пламък две черни и умни очи. Двамата бъдещи именити и верни приятели разговаряли на литературни теми, главно върху френската литература. Величков говорел с увлечение, с възторг за Юго, Мюсе, Ламартин, Андре Шение и с патос издекламирал първите строфи от известното Ламартиново стихотворение Езерото, което превел след време. „И с какво чувство, как звънливо се ронеше из устата му руйната френска реч!“ — припомва Вазов пак в своите възпоменателни бележки за Константин Величков.

В лицея, дето Величков се сприятелил с Тодор Каблешков, който също учил в него, но не го завършил по здравословни причини, един ден тук в изблик на патриотично настроение пазарджишкият лицеист хвърлил ножа, с който се хранел, в лицето на едно гърче, изказало се обидно за българския народ, и му счупил един зъб. Тази своя дръзка постъпка през време на обед писателят след време описва в разказа си Един цитат от Андре Шение. В лицея Величков направил и първите си литературни опити. Превел заедно с лицейския си другар Г. Николов драмата Лукреция Борджия от Юго, издадена през 1872 г. в Цариград. Следната година превел и Пушкиновата драматична поема Русалка. Но за негов първи оригинален труд се смята драмата му Невенка и Светослав, написана и играна през 1872 г. в театър „Османие“ от Величкови другари лицеисти. Издадена през 1874 г., драмата по-късно се играе и в София. За едно нейно представяне пише и Иречек в т. II, с. 50, на своя Дневник: „Днес (6/18. XII. 1881 г.) вечерта се играе в Народното събрание „Невенка и Светослав“ от К. Величков, който писал драмата като 16-годишно момче. Златарски играл с него (авторът бил Невенка) в Цариград като ученик в Галата-сарай пред паши и голяма публика. Днес я представят учителите, приходът ще се употреби за „постройка на първоначално училище.“

След като завършил образованието си в лицея през 1874 г., Константин Величков се завръща в родния си град и веднага бил

назначен за учител в тамошното класно училище. Той обикнал новото си поприще и работил в училището с наслаждение. Същата година бил избран за председател на читалище „Виделина“ и настоявал на сцената му да бъдат изнасяни драми, които будят свободолюбиви чувства сред народа, настройвайки го революционно, и го подготвят за борба. Предложил да се играят драмите Иванко и Разбойници. Ролята на Карл Моор в Шилеровата драма Разбойници била изнесена от самия Величков. Този факт изтъква неговия борчески характер и политическите му настроения по това време. На празника на славянските просветители Кирил и Методий пък младият учител произнесъл пламенна реч, в която загатнал за необходимостта от борба срещу турското робство. Тази реч е първа проява на ораторска дарба, която покъсно Величков разкрива във всичкия ѝ блясък и сила.

Между туй политическата атмосфера почнала все повече да се нажежава, започнала и подготовката за въстание. Сега започва и Величковата революционна дейност, която сам той нарича скромна. Когато през февруари 1876 г. Бенковски организирал революционен комитет в Пазарджик, Величков бил един от най-активните му членове. Неговата революционна дейност не се ограничавала само с участие в събранията на революционния комитет, съвсем не. Той се проявил и като организатор: ходи в Панагюрище при Бенковски да урежда въпроса около необходимите за въстанието пушки и военни материали, обикаля някои села в Пещерска околия все по организационни работи. Навсякъде и всякога действувал с готовност и с увереност, че изпълнява свят дълг към своята поробена родина. Поради преждевременното избухване на въстанието Пазарджик и близките му села не успели да въстанат. Турците почнали масови гонения. Арестуван бил и Величков. Окован във вериги, бил откаран в Пловдив, сетне в Одрин заедно с още 700 арестанти. Прекарал близо четири месеца в турски зандани и бил свидетел на най-зверски жестокости, вършени от турските власти. От друга страна пък, имал възможност да опознае трудовия народ, неговата твърдост и издръжливост, неговия мълчалив героизъм и твърд характер. Прекараното в затвора време оказало огромно влияние върху светогледа и характера на самия Величков. Тук той обикнал простите хора от народа, тук почувствувал тяхното мъжество, техния чист патриотизъм. Своите лични страдания, както страданията и героизма на

многобройните безименни борци Величков изобразил в хубавата си мемоарна книга В тъмница.

След като излязъл от затвора, авторът на В тъмница прекарал известно време в родния си град, а през септември 1876 г. е вече в Цариград, дето станал чиновник в Екзархията до обявяване на Руско-турската война. След като тази освободителна война започнала, той се озовал през Триест в Румъния и отишъл в Свищов. Тук отново се срещнал с Иван Вазов, който бил чиновник при губернатора Найден Геров. И сега, както и при първата си среща в Цариград двамата водели разговор на литературни теми и засилили още повече дружеските си връзки. „Очарован съм от това познанство — казал Величков на зетя си Даниил Юруков, — Вазов е човек с големи дарби и много обещава.“

През февруари 1878 г. Величков се завърнал в наскоро освободения свой роден град. В свободната вече страна се започнало трескаво строителство, на първо време около вътрешната ѝ уредба. Безкрайна била Величковата радост от придобитата с руска намеса свобода, неудържими били полетът и волята му за работа в освободеното отечество. Той бил веднага назначен за член, а после и за председател на учредения в Пазарджик окръжен административен комитет. В тоя комитет се проявил като активен, неуморим общественик и административен работник, та в първите избори за народни представители в Областното събрание бил избран от Иробаската избирателна колегия (Хасковски департамент).

Но Константин Величков не се е ограничил само в рамките на своята депутатска дейност. Пълният с младежка енергия и духовна сила народен представител се отдал на трескава обществена, културна и литературна работа, която го прави не само в Пловдив, дето се установил да живее, а и в цяла Източна Румелия много известен. Знайно е, че през първите години след Освобождението столицата на Източна Румелия става средище на умствен и политически живот, както и на оживена стопанска дейност. Тук работят видни политици, писатели, общественици: Гаврил Кръстевич — виден деец по черковния въпрос, публицист, историк и сътрудник на цариградското списание Читалище; Йоаким Груев — дългогодишен учител и съставител на учебни ръководства; Иван Евстатиев Гешов, Михаил Маджаров, Стефан С. Бобчев, Иван Салабашев, Д. К. Попов, П. Наботков, д-р Ян-

кулов, Иван Вазов, Даниил Юруков, също П. Р. Славейков, Захари Стоянов, д-р Ив. Богоров и много други, образували интелигентни среди. Покрай своите политико-обществени грижи, всички те се посветили на журналистика и писателство. Издавани били сега няколко периодични издания: вестниците Марица, Народний глас, Независимост, Свобода и Съединение, списанията Наука, Зора и други. Тук Величков осъществил една своя стара мечта, да стане редактор на вестник, да се занимава с активна литературно-публицистична дейност. Той редактирал в-к Народний глас, в който написал много политически статии; влязъл в редакционния комитет на сп. Наука, дето обнародвал драмата си Виченцо и Анжелина, повестите си Жертви и отмъщение, Найда, Зои. По-късно редактира заедно с Иван Вазов списание Зора, в което напечатва анонимно литературни характеристики за Иван Тургенев, Виктор Юго, Адам Мицкевич и Георги Раковски, а също и подписаните с инициали А. И. разкази Заточеник, Дядо Димитър, Таласъм и др. Заедно с Иван Вазов съставя обемиста двутомна Българска христоматия, която дълги години служи като единствено и отлично помагало по български език в училищата и при запознаване с чуждите литератури.

В Областното събрание Величков бил един от най-изтъкнатите народни представители. Още през първата му сесия той изпъкнал като талантлив оратор и бил избран за секретар на Постоянния комитет. „Когато поискаше дума — припомня си пак Иван Вазов по-късно, — в Камарата се възцаряваше тишина и гласът му ехтеше, пленяваше слушателите и почти винаги ги присъединяваше към неговото мнение.“ Тези качества на забележителен оратор били признати от всички депутати, които започнали да го наричат enfant terrible на Областното събрание. Това свое бляскаво качество като оратор Величков след време показал и в Софийското народно събрание. И сега той бил харесван като красноречив човек, харесван поради нравственото обаяние на своята популярна личност и поради убедителния тон на мислите и художествеността на фразата. Ала жаждата му за по-високо образование, за по-голяма култура го принуждава да изостави общественото си служене в Пловдив и да замине през месец ноември 1880 г. за Париж да следва правни науки. Ако и далеч от родината, той следял с трепет и не без тревога политическите

събития в България. Суспендирането на конституцията от Батенберг през 1881 г. и последвалите вълнения силно разтревожили младия общественик. Възмутен от потъпкването на народните права и свободи, той бил обладан със страшно накипяла омраза срещу Батенберг. По това време пише от Амиен следното писмо (с дата 16 май 1881 г.) до Даниил Юруков: „Засега умът ми е постоянно зает с работите в княжеството. Престъплението, което извърши князът и омразната клика на консерваторите ме изпълват с яд и скръб. От изхода, който ще вземе държавният удар, зависи не само бъдещето на България, но и на целия български народ. Колко право съм имал, когато казах, че България би била най-честита, ако би могла и ако би било в ръцете ѝ да си даде още в началото републиканско управление. Тъй не бихме имали кой да тури в опасност свободата, когато не е изсъхнала още кръвта, която ни коства. И бог знае какво още може да ни мине през главите с княз чужденец, който не люби България освен за парите, които му дава, и за почестите, които короната му набавя в разходките по европейските столици. Кой може да каже, че един ден няма да ни предаде на една чуждестранна сила?“ И през август същата година изоставил следването си във френската столица и се върнал в България, за да се отдаде изново на усилена обществена и литературна дейност.

В годината, когато излезе от печат многополезната Българска христоматия, 1884, Величков, вече 28-годишен, бил назначен директор (министър) на народното просвещение. На този пост мислите му били изцяло заети с грижи около развитието на просветата и културата в Източна Румелия. Особено внимание отделил за Пловдивската любителска театрална трупа, която давала представленията си в театър „Люксембург“, като издействувал да се отпускат държавни средства за издръжката ѝ. По време на директорстването му се извърши важно събитие в историята на новия ни политически живот: съединението през 1885 г. на Северна и Южна България. Политическата група, към която Величков се числял, народната партия, наречена партия на съединистите, добре е разбирала колко много е назрял въпросът за съединението, ала намирайки се под прякото влияние на Русия, която не бързала с разрешението на този въпрос, не предприемала нищо. Противната на съединистите групировка — партията на „казионните“, чиито неприязнени отношения към поли-

тиката на Русия не били скрити — настоявала актът на съединението да се извърши по-скоро. И то станало в първите дни на септември 1886 г.

След Съединението възтържествувалата партия на „казионните“ не гледала добре на патетично настроения голям русофил Величков, който вече бил избран за народен представител в Софийското народно събрание и водел борба срещу управляващата русофобска партия на Стефан Стамболов. И през юни същата година той заминал на почивка в Унгария, дето го заварило свалянето на княз Батенберг. Понеже Стамболов почнал да преследва русофилите, Величков решил да се не връща в България и заминал за Италия като „самоволен изгнаник“. Установил се във Флоренция и започнал да учи живопис. Поради тежките условия, при които тук живял — безспирни мъки и изтезания, умствени и душевни, — заболял зле, но успял да закрепи здравето си и да рисува най-разнообразни картини, в които изпъкнал като художник с реалистична насока в изкуството. И по-късно в изгнание той не преставал да рисува и оставил значително число картини, някои от които са излагани в юбилейни общи художествени изложби.

След двегодишно учение във Флоренция той бил принуден да напусне Италия и заминал за Цариград с вяра, че в турската столица би могъл да живее по-сносно. Ала сега тук не се застоял за дълго, защото Екзархията го назначила учител в Солунската българска гимназия, в която учителствувал през учебната 1890—1891 г. И в Солун се отдал на напрегната и плодотатна културно-просветна работа: написал редица литературни творби и съставил учебни помагала за средните училища.

След като Стамболовият режим бил свален (18. V. 1894 г.), Величков се завръща в България подир осемгодишен изгнанически живот, скитайки вън от родината „като осъдена на мъки душа“. Прибрал се в родната земя сега при друга политическа атмосфера, отново се отдава на политическа и парламентарна дейност. Наскоро бил избран за народен представител и станал министър на общите сгради и съобщенията, а не след много време и министър на просветата. На този пост стоял три години и въвел редица реформи в културно-просветното дело на страната: основал Рисувалното училище — днешния Висш институт за изобразителни изкуства „Николай Павлович“, — щедро поддържал театъра,

обърнал голямо внимание върху преподаването на българския език в училищата, наредил да се отварят ученически библиотеки и читални, основал списание „Училищен преглед“, създал закон за задължително доставяне по два екземпляра в Народната библиотека от всички новоизлезли печатни издания, отпуснал стипендии за следване в чужбина — предимно в Русия — на млади надеждни артисти като Адриана Будевска, Вяра Игнатиева, Гено Киров и Кръстьо Сарафов. „Ако не беше Величков — признава народният артист Кръстьо Сарафов, — едва ли някога би се писало и говорило за мене. На него аз дължа много. За жалост, участта на такива идеалисти у нас е много печална. Колко хубаво би било, ако в България бихме имали повече величковци, които с идеализъм, достигащ до себеотрицание, биха служили на своя народ до последния си час.“ В станалата през август 1897 г. министерска реконструкция Величков отстъпва просветното министерство на своя приятел Иван Вазов и поема Министерството на земеделието и търговията. След една година се отказал и от този министерски пост и се отдал изключително на литературни занимания, и то при притеснено материално положение до 1902 г., когато станал дипломатически агент в Белград в продължение на две години.

Докато бил министър, Константин Величков много се измъчвал, като виждал нередностите, развалата и липсата на каквито и да е нравствени начала сред управляващите. А в историята на буржоазното управление до 9. IX. 1944 г. няма други случай освен Величковия, когато един министър след няколкогодишно министерствуване да няма пари да си купи хляб. Два дни след като напуснал министерския пост, той бил посетен от двама познати, които го заварили, че пише статия. Когато единият от тях го запитал защо не си почива, а пише, Величков отвърнал: „Знаете ли, г-н Шак, че ако не напиша тази статия, аз и семейството ми утре няма какво да ядем, защото съм само с два лева в джеба.“ Въпреки усилената му литературна работа и въпреки редактирането на списание Летописи и Ученическа беседа неговото материално положение постепенно се влошавало, което личи в много страници от личния му Дневник.

От 1904 г. до края на живота си Величков се занимавал само с книжовна работа като писател, публицист и преводач. При това и здравословното му състояние постепенно се влоша-

вало, а той не преставал да работи. Необикновено голяма грижа и труд положил върху превода и издаването на Дантевата поема Ад. Той бе превел и обнародвал в някои периодични издания всички песни от поемата, сега обаче отново преглежда предишната си работа в желанието си да даде на нашата литература в най-възможен превод това велико произведение, напечатано в разкошно издание и голям формат. След това през 1906 г. с подкрепа на приятели заминава за Мантон в Южна Франция да лекува болните си гърди и през април на следната година се завърнал в София с подобрено здраве, ала с пообъркано материално състояние. Същата година избухва конфликтът между русофобското правителство и професорите по повод затварянето на университета след освиркване на княз Фердинанд от студенти и граждани при откриване на Народния театър. Величков, пламнал от негодуване по тоя случай, взел страната на професорите и студентите и съчинил писмо-протест до княза, подписано от грамадно число граждани. Ала негодуването му и срещу властвуващите народнолиберали се изразило в най-силен изблик в Народния театър на 23 септември вечерта при представяне на Доходно място от Островски, пиеса, в която се рисуват безнравствени, продажни, отстъпили от нравствените си задължения хора. Увлечен от играта на актьорите (Сарафов изпълнявал ролята на идеалиста Жадов, който с остри думи бичува продажничеството на царските политически и чиновнически среди), Величков заедно с публиката ръкопляскал и викал „браво". Присъствуващите министри и народни представители напуснали театралния салон, а градоначалникът заявил на Величков, че театърът не е място за изказване на чувства, и се опитал да го сплаши. Тогава чувствителният и силно развълнуван писател извикал високо: „Господа, ръкопляскайте, ръкопляскайте! Там на сцената е нашият днешен политически живот..."

През октомври същата година Величков разпродава покъщнината си и заедно със семейството си заминава за Франция, възмутен от политическия живот и огорчен от политическите порядки в нашата страна. Малко преди да отпътува, напечатал къса статия, в която между друго пише: „Живее се в поробена страна, но не се живее в опозорена страна особено когато си носил вериги за нея. България обаче навсякъде ще я нося в сърцето си и ней ще бъдат всички мои мисли и чувства." Тази статия е Величковата лебедова песен, защото наскоро отпътувал за Гренобъл и там издъхнал през нощта на 3 (17) ноември 1907 г. Година и половина след смъртта останките му бяха пренесени в София.

Днес едно от средните училища в Пазарджик и улицата, в която се намира родната поетова къща, носят името на Константин Величков. На видно място в града му е издигнат паметник. При полагане на основния камък на 27. V. 1915 г. Иван Вазов праща до комитета „Кенстантин Величков" в Пазарджик следната телеграма: „Не можейки лично да присъствувам на днешното ви тържество в чест на моя драг, велик и незабравим приятел Величков, изпращам оттук поклона си на славната му сянка, витающа днес над родния му град. Рядко български град е дал по-достен син на България; рядко наш град може да се гордее с гражданин, тъй велик по ум, по дарба, по заслуга, както идеалният Величков, на когото днес се увенчава споменът и името с паметник. Моят горещ поздрав към Пазарджик, че изпълни един свещен дълг към благородния си син — негова висша гордост и слава. България би била честита, ако би броила повече такива светли личности. Поклон и слава Величкову."

II

Културните интереси и занимания на Константин Величков са широки, всестранни и надхвърлят далече границите на художествената литература. Той не е писател, който работи и се интересува само от литературата, а е книжовник в благородния, във възрожденския смисъл на думата: пише, за да учи, да възпитава, да предаде на новите следосвобожденски поколения борческите революционни завети на дейците отпреди Освобождението, техния висок морал и горещия им патриотизъм. Неговите грижи и чувства са насочени и към широките маси на селяните и занаятчиите, към обикновения трудов човек. Това Величково отношение към хората от народа проличава очебийно в неговите разновидни произведения. „В затвора се научих да ценя нашите селяни — разказва той в повестта В тъмница. — Те показаха в страданията толкова твърдост и доблест, които заслужават най-високо удивление. Видях ги да ги мъчат и да ги водят на смърт, и

всякога ме учудваха мъжеството и резигнацията, с които изтърпяваха всичко.“ Намеренията на Величков като общественик, писател и публицист са да даде своя принос за културното издигане, за културния растеж на народа. А това е предосвобожденски, възрожденски идеал. Тук трябва да търсим корените на Величковия реализъм, на социалните елементи в творчеството му. Константин Величков остана и след Освобождението носител и проводник не само на възрожденски обществено-културни завети, но продължи също тъй реалистичните литературни традиции на предосвобожденските писатели. Реализмът на Величков, както и Вазовият реализъм, е примесен с немалко романтизъм, което проличава по-ясно в поезията му. Но като писател той не стигна до критическия реализъм на Иван Вазов, Алеко Константинов, Михалаки Георгиев, Антон Страшимиров и др., не подложи на критика съвременната действителност. Като общественик възрожденецът Величков се бори срещу политическите користолюбиви държавници, срещу забравилите се представители на байганьовската буржоазия. В тая борба той гори, пропилява много сили, разврежда разклатеното си здраве, ала до края на живота си не се примирява, не изменя на своите възгледи. В тая борба той не си послужи с литературата, не превърна произведенията си в оръжие срещу отрицателните явления на действителността. Като писател той търси теми и сюжети, които отразяват светлите страни в характера на обикновените хора, героизма на борците от миналото. Величков смята, че българският писател трябва да наблюдава действителността и да отразява в произведенията си само хубавото, възвишеното, героичното. В тоя смисъл той е реалист и хуманист, който се опитва да изобразява здравите, светлите страни в човека и живота, за да възпитава, да насажда нравствени начала у читателя, да бъде полезен на своя народ.

Величков е писател с грижливо отношение към езика и стила на своите произведения. Той се бори за хубав, правилен и изразителен български език. В неговата фраза е вложен тънък вкус и верен езиков усет както в подбора на думите, така и в синтактическия строеж на мисълта. Писателят обича периодичната реч и я построява просто и правилно, естествено и ясно. Това много добре изпъква в художествената му проза, най-вече в мемоарната повест В тъмница, също в интересната и майсторски написана книга Писма от Рим, както и в много от сонетите в

сборника Цариградски сонети. С тия именно свои творения Величков остави трайно име в историята на нашата литература.

В тъмница е една от най-хубавите творби на Величков. В нея той с несъмнено творческо умение е дал вълнуващи, сърцераздирателни картини от турските зверства след разгрома на Априлското въстание. Това е една рядко хубава и вдъхновено написана мемоарна повест, една автобиография, в която авторът се очертава като разказвач, способен да изгражда живи образи, да изобразява сцени, да рисува картини с перото на писател реалист. В тази книга, която Вазов нарича „трепещуща история на оная бурна епоха“, Величков прави вярна преценка на Априлското въстание, и то с художествен език. Никъде не пресилва тона на повестта, не се предава на увлечение, кога разказва сцени или случки, които лично е видял или в които е участвувал. Тук най-добре личи реалистичният метод на Величков — правдоподобно да отразява действителността, да гледа на хората и събитията с погледа на реалист, който на места изпълва спомените си с вълнуващи чувства особено когато заговорва за себеотрицанието на ръководителите на въстанието като Тодор Каблешков, Васил Петлешков и много други. В тъмница, написана живо, с цветист, сочен език, е ценен влог в нашата мемоарна литература. Не по-малко занимливо и увлекателно са написани и другите мемоарни Величкови очерци с прекрасни характеристики на героите: Пет имена, Първата ми среща с Бенковски и още някои, които имат като В тъмница познавателно и възпитателно значение.

Константин Величков е творец и на няколко повести, разкази и очерци, в които изобразява случки из народния бит или из живота на обикновените хора в града, към които проявява искрена симпатия. Като изключим В тъмница, в белетристичните си творби той не издава силно творческо въображение, не попада всякога на типични образи, не ги индивидуализува с достатъчна пълнота, не разгъва задълбочено сюжета. Често се задоволява с външно описание, без очебийна душевна характеристика, с обикновено изобразяване на герои и събития. Между битовите му разкази по-интересен е разказът Таласъм, който има битово-идилична основа. Разказът му Заточеник пък е позната белетристична творба, отличаваща се с правдоподобност на изобра-

зяваната случка, с психологическа правда и със стегната ком позиция.

През 1895 г. излязоха в отделна книга Величковите Писма от Рим, единствена по рода си у нас книга, в която нейният автор се издига с ценни качества на писател, изкусен майстор на стила, възторжен ценител на изкуството и познавач на Италианския ренесанс. В двадесет и две глави (писма) Величков е представил изкуството на древния Рим, на папския Рим, на Ренесанса и на новия Рим. Авторът развежда читателя из запазените старини на езическия Рим, града на цезарите, спирайки вниманието му върху Колизея, Форума, Капитолия; разглежда по-значителните паметници на архитектурата и скулптурата — църкви, дворци, статуи — и дава подробни и вещи сведения за тях; развежда го по всички прочути картинни галерии и музеи, в които са съхранени творения на великите живописци майстори от епохата на Възраждането. Неговите оценки са изградени върху основата на идеалистическата естетика. Във всяка страница от тия писма се чувствува до разточителство разлян възторженият Величков дух, чувствува се неговото зорко наблюдателно и силно впечатлително око, което долавя не външно, а проникновено наблюдаваните неща и красноречиво пише за тях. Важна откъм съдържание, написана с рядко вдъхновение, артистично умение и упоение, тая книга е ценна и откъм стилно-езиково отношение. Величковата реч е плавна, кичеста, пропита с лиризъм, който веднага завладява читателя с топлотата и неподправеността си. Неговата мисъл не е много дълбока и понякога не е изцяло оригинална, ала е изненадваща с точността и периодичния си изказ, с гъвкавостта на изразите. Чувствува се как българският език става годен за най-разнообразни отливи на мисълта, как той сякаш добива скулптурен вид с хармонични линии и форми и как самата мисъл като че ли се стреми да излезе по-скоро изпод перото на автора.

*

Поезията на Константин Величков, преживял немалко тревоги в жизнения си път, съдържа доста материал, за да се разкрие вътрешната биография на поета. Средищно място в тая негова

лирична поезия заема стихосбирката му Цариградски сонети. С право той се смята за един от създателите на българския сонет и отликата му като поет проличава най-добре в сонетите. Неговите сонети се отличават по своята картинност, по емоционалното отношение към природата, по-точно към морето. Чудесни са от тоя род сонетите Облени с блясък и злато, Спят вълните, Вълните спят, залени с светлина. Поетът се пленява от природни гледки, ако и да не са български, а чуждоземни — италиански, цариградски. Притежавайки художествен дар и художническо образование, той имал будно око да вижда и възприема хубостите на природата, да ги чувствува и да се трогва. Сонетите му изобщо са поетически летопис на неговите лични настроения и размисли. В тях преобладава един основен мотив: любовта към родния край; в тях, както и в цялата му поезия, образът на България заема широко място. Поетът пее в първа строфа на сонета Обичам те, родино мила:

Обичам те, обичам те, родино мила,
за всички мечти от кои съм се пленил,
за всички радости, кои си ми дарила,
за всички горести, кои съм с теб делил.

Любовта към родината е получила най-силен израз в сонетите, писани в изгнание. Далеч от отечество и близки, под чужди небеса и в допир с чужди хора, поетът страда, мисли за родни простори, за бащино огнище, за свои близки. За него родината е „свята“, той я обича за всичко, което е получил и преживял в нея, обича я страстно, неудържимо, всеотдайно, както обича и своето единствено дете, на което е посветил много възторжени стихотворения.

В сонетите и в немалко Величкови стихотворения са внесени хуманистични и социални елементи. В лириката му се натъкваме на стихотворения с обществени теми. Тия стихотворения се отличават с по-широк размах в разработката, с по-уплътнено идейно съдържание и на места с буен лиричен тон: Старият художник, Дон Кихот в България, Три града — стихотворения, които се сочат за едни от най-хубавите. Натъкваме се и на няколко стихотворения, в които са намерили страстен

изблик славянофилските чувства на поета: Към славянството, Славянска песен, Нашите съседи отвъд Дунава, Добре дошли — преизобилни с лиричен патос славянски песни. Натъкваме се най-сетне и на доста стихотворения за деца — цяла сбирка Детска гусла, — които дълго време се пееха в училищните стаи.

В художествено отношение поезията на Величков не стои на голяма висота. По дух, настроение и мотиви в най-близки връзки с Вазовата лирика, тя не е наситена с художествена изобразителност и музикална изразителност, не винаги е изискана и откъм формата. Но въпреки недостатъците си тая поезия не е без значение, както не са без значение за литературната ни история и драматическите му творби, написани с въодушевлението на искрен патриот. Склонен да разработва романтични сюжети (драмата му На морския бряг), той сякаш е бил неспособен да се добере до съвременността с нейните конфликти.

*

Авторът на В тъмница, Писма от Рим и Цариградски сонети даде свои приноси и в областта на литературната критика. Говорейки за него като литературен критик, трябва да признаем, че в критическите му работи не ще открием дълбок психолог, който умее да анализува основно писателевото творчество или да разтълкува съвсем проницателно отделно негово произведение. Не ще се срещнем със силен критически ум, който е в състояние да се вживее в същността на важни литературно-обществени въпроси и да им даде бляскаво осветление. По своя характер и цели критиката на Величков е импресионистична — главно сбор от впечатления при четене на литературно произведение, по думите на френския критик Жул Льометр, от когото се е повлиял. Величков схваща задачата на българския критик тъй: да следи важните литературни факти в писанията предимно на млади начинаващи автори с искрено намерение да открие у тях творчески способности; да споделя своите естетически наслаждения и художествени впечатления, добити от прочита на известно литературно произведение, и да изтъкне поетическите му достойнства. Така в началото на 1899 г. той основа списание

Летописи и в него напечата най-много критики и рецензии. Все тук се явиха отзивите му за новоизлезли творби от Ив. Вазов, А. Страшимиров, К. Христов, Ц. Церковски, Елин Пелин и др. наши писатели, както и множество рецензии за книги — преводни и оригинални — с най-разнообразно съдържание. А много по-рано бяха се появили студията за литературното творчество на Любен Каравелов, статията за Раковски и литературните характеристики на бележити чужди писатели.

В литературно-критическите си писания Величков изхожда от патриотически подбуди. Негов идеал е да види литературата ни обогатена с нови произведения, с нови имена на писатели, поети, драматурзи, критици, мемоаристи, очеркисти. Той се радва на появата дори на дребни, незначителни творби и бащински насърчава техните автори. Обладан от вяра в тях, той иска да ги подкрепи в подетия творчески път, да ги окрили с критическите си оценки, като често не спазва мярка в похвалите си. И тази много пъти неоправдана благосклонност на критика към писателя, това необикновено снизхождение на рецензента към някоя книга има в основата си великодушното желание да насърчи писателя, да се подкрепи неговото дело, понеже в насърчението на критиката и в подкрепата на обществото талантът черпел нравствени сили. Изобщо със своята критична дейност Величков — с добродушието си, с благородството на характера си, с прямотата си, с дарбата си — прояви към литературата ни такава обич, такава явна заинтересованост, каквато прояви към живота и съдбините на народа ни.

Ръководен от патриотически и доброжелателни писателски подбуди, Величков обогати родната художествена литература с доста преводи из бележити европейски и славянски писатели. Отрано преведе и обнародва в съставената от него и Иван Вазов голяма христоматия много поетични произведения, а по-късно цели драми и Дантевата поема Ад. Преведе от оригинала Молиеровата комедия Мизантроп, Расиновата трагедия Аталия, преведе от руски успоредно с френски и Шекспировата трагедия Макбет, както и много стихотворения от Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Юго, Ламартин, Петрарка, Кардучи и др. Всички тия преводи, извършени на хубава реч, излъчват доста подробности, по които бихме могли да съдим за литературния вкус на преводача, за неговите граждански и писателски настрое-

ния, за поетическия му светоглед. Познавайки превъзходно българския език и няколко чуждестранни езика, при подбора на произведения за превод Величков се е спирал на такива, които се отличават с призната художествена стойност и са от именити автори. Сам поет с тънка чувствителност, той има преимущество като преводач, че може да вникне и почувствува по-добре същността на творението, което превежда, да преживее чувствата и вълненията на автора, да се приобщи с творческото му вдъхновение и след това да предаде чуждата мисъл с богатите словесни средства на езика ни, като се стреми да запази образите, формата и духа на оригинала. Това се забелязва и в най-големия му преводачески подвиг — бележитата поема А д. То се знае, че мисъл и образ, чувство и тон, ритъм и рима в случая не всякога могат да се предадат в пълна хармония и без някои неточности, като се има пред очи разликата в строежа на италианския език от XIII век и съвременния български език. Изобщо смело може да се каже, че Величковите преводи са образец за съвестно извършен творчески труд, разбира се, на места с малки отклонения, без обаче да се накърни авторовата мисъл, защото той превежда със съзнание, че изкуството на преводача е високо изкуство.

Константин Величков живя и работи през най-интересни и бурни години на млада България: исполинската борба за черковна независимост, буйното Априлско въстание, Освободителната война, румелийското време, устройството на свободна България и пр. И през целия свой живот работи за културния подем на страната ни, работи без умора и с всички свои духовни сили — със слово, с перо, с четка, с ум на просветен и съзнаващ дълга си човек и писател. Дейността му като общественик и литературен труженик е разностранна и всякога използувана за напредъка на родината, която обичал безгранично. Общественикът Величков, чието влияние в политическите и приятелски кръгове се е чувствувало още от румелийските години, е публицист, оратор, депутат, министър, дипломат — дългогодишна дейност, която е започнал като революционер и учител; кога с по-голям, кога с по-малък успех писателят Величков работи на литературното поле като поет, белетрист, драматург, критик и преводач, изхождайки от истински грижи за напредъка и обогатяването на родната литература.

Но за да се отсъди справедливо историческото значение на Константин Величков и да се осветли дейността му като обществен деец и писател хуманист сега, близо 60 години след смъртта му, трябва непременно да се вземе пред очи времето, през което живя, и условията, при които работи — време на държавно строителство и борби, условия (лични и обществени) твърде неблагоприятни. А като знаем всичко туй, не може да се не удивяваме на постоянството, с което тоя човек на енергията и с толкова резки душевни качества е работил през целия си живот.

Ст. п. Василев

ЦАРИГРАДСКИ СОНЕТИ

I

Днес изново аз виждам тез места,
де дните ми детински са минали,
де на живота ми над пролетта
мечти са толкоз някога сияли.

Сияли са с ненадминуем зрак,
сияли са кат звезди на небето,
фар чуден на живота във морето,
светило в бурите и в нощний мрак.

Със рой избликват спомени в душата
как живо, как пленително светлей
на миналото паметта благата!

И как сърцето горестно копней
и мъчи се да сътресе съдбата
и миг поне един да се засмей! . . .

II

Блести небето, като че празнува,
изпъстрено с елмазните звезди.
Отникъде ни шум, ни глас се чува;
душата развълнувана трепти.

Трепти и чака някакви чудесни
мелодий сладостно да прозвучат
от гласове, от арфи неизвестни,
кои ще чуй земята първи път.

Но чака суетно и с жалба свята
обръща се към светлите зари:
тоз трепет, с кой поглеждам в небесата,

вам мойта тайна не ли ви откри?
Защо тъй мълком като непозната
ме гледате, о, сяйни ми сестри?

III

В небето чисто ясно грей луната;
как в свойта люлка дете мило спи,
така на тихото море в вълна́та
спят нейните, сребристите зари.

О, мили мой, по-ясно от луната
на любовта ми на небето грей
прекрасний образ твой и мен в душата
светливи си зари оттам пилей.

Минува облак тъмен под луната,
веднага светлият ѝ зрак бледней.
Над любовта ми, и от небесата

по-ширна, облак да допре не смей.
За теб трепти ми кат вълна душата
и в нея вечно твоя лик ще грей.

IV

О, славей мили, престани, не пей.
Не пей таз песен весела, любовна.
С песните си в душата ми тъжовна,
о, славей мили, нова скръб не лей.

Не пей, не спомняй тия дни честити,
когато от любов пияна бях.
Защо, кат улетяха, от гърдите
не улетя и споменът им с тях?

На друга той копней сега в гърдите,
на друга се кълне в любов сега.
Смили се, славей, и между стените,

де вкусвах щастието, що бегá,
нек екнат песни ядни, жаловити,
кат клетвите на моята тъга.

V

Защо дъхът е даден на цветята?
Защо вълните, морските, шумят?
Защо тъй сяйно греят небесата?
Защо елмазните звезди трептят?

Защо, като в море, безспир в душата
на глухи бури чуе се гласът?
Защо, като вълна подир вълната,
желанья трепетни се там струят?

Защо с болежки сладки се й томила
на толкова мечти от светлий плам?
Защо надежди златни е кърмила,

когато всички ще изтлеят там
безследно, кат забравени кандила,
във запустял и изоставен храм?

VI

Светлей морето, гладко кат стъкло,
и тихо в чудний блясък на зарите
кат лебед бял с разтворено крило
се лъзга ладията по вълните.

Кой знай, така кат плува, някой път
ще духне буйно вихър страховити
и с скъсани платна, с мачти разбити
ще я захвърли нейде на брегът.

Ще мине време. Тъй в зари увита,
ще минва ладия оттамо пак,
но нивга може би не ще попита

край нея проходящия моряк
за ладьята, от бурята разбита,
коя печално гний на пустий бряг.

VII

С омая чудна грей нощта. Звезди
една по друга сипят се в небето.
С омая чудна грей нощта. Мечти
и мен изгряват трепетни в сърцето.

О, боже мой, защо си обещал
човека на страдания? Тъгата
защо съпътница си нему дал?
Защо в горчила трови се душата?

Животът кораб мрачен е, кой плува
в море от сълзи, горести, беди;
безспир метежна буря го вълнува.

Защо нощта обсипва се с звезди?
Защо в бедите, всред кои минува
животът ни, примесват се мечти?

VIII

Внезапно, на мечета до вратата,
извика с радост бедний Абдулах:
„Теб само, о, всеведущий аллах,
познати са на хората сърцата!

От мен благословия приеми!
Узна, аллах, робът ти най-последний,
че може и богатия на бедний
за залъка да се полакоми!“

И туй тогаз разказа на тълпата,
коя гласът му беше там събрал:
„Хасан сарафът си простря ръката

в паничката ми; щомто бе минал,
какво откъсна му се от душата,
зърнах да видя: беше ме сбрал.“

IX

Беснее бурята и в пустий бряг
вълните буйно блъскат се, реват;
на лодките рибарски в нощний мрак
далеч огньовете едва светят.

Над бездната, коя под тях реве,
ръката си им, боже, протегни!
Те имат майки, щерки, синове;
при тез, що любят, живи ги върни!

Смутен, причаковам ги на брегът,
и питам как избягнаха смъртта;
но синовете яки на трудът

не мислят вече за опасността
и чакат с нетърпение нощта —
да тръгнат изново в опасен път.

X

О, клети пилци! Цял лесът
за тях в засада е обърнат,
и те изплащат с грозна смърт
светáта жалба да се върнат

в земята, дето светлина
за първи път ги й озарила,
де в топли гиздави гнезда
тях майка нежна е кърмила.

Не знаят ли каква съдба
ги чака в дългий път горките?
Любов към родната страна,

ти вливаш тая мощ в гърдите
дори на птичките, малкúте —
без страх да срещат и смъртта!

XI

Облени с бляск и злато, спят вълните,
спят· брегoвете в свойта синева;
кат в храм молитвен — на гърдите
със упоенье климвам аз глава.

От ширния простор едва чут глас
в душа ми тихо, сладко се разлива
кат песента на майка, в нощен час
детенцето си нежно що приспива.

Ни жал, ни скръб сърцето не терзай,
кат роб след своето освобожденье
в мечти от радости и наслажденье

то носи се, трепери и сияй.
О тоз вълшебен час на мир, забвенье
да би могъл да няма нивга край!

XII

Сърцето ми сломиха не вразите
и не теглата, що патих от тях,
но тез, с кои в денят на изпитните
кръст мъченически понесъл бях.

На бедствията чашата горчива
до устните си волно аз допрях
и не роптай душа ми горделива
против жестокий жребий, що избрах.

Ще бъда твърд. В сърце ми има сила,
коя в бедите повече крепней.
От вас, другари, в своите патила

пощада искам. Моят дух слабей,
кога измяната с душа унила
съзра в лица ви грозно да се смей...

XIII

Живея всред рибари тук и любя
беззлобната им сладка простота;
плени ме тяхната природа груба,
де грей сърдечност, честност, доброта

Кой знае, нявга им се представлявам
престъпник, може, паднал между тях,
но видят ли ме, тутакси познавам —
отблъскват тая мисъл като грях.

В минути на неистова тъга,
в минути на печално съкрушенье,
на малодушна с себе си борба —

утеха, бодрост сещам аз, кога
в очите им, обърнати към мене,
съгледам мълчаливо съжаленье.

XIV

Мил навик е за мене да го срящам,
кога се връща — старият рибар.
Сърдечен поздрав отдалеч му пращам,
а той ми сочи тежкия товар.

От него от главата до петите
тече вода. Но радостно се смей,
кат гледа рибата в зарите
на бляскавото слънце как светлей.

Блазе му! Вечер в чиста е премяна.
Край ламбата, опрян до старий зид,
седи всред челяд и жена засмяна,

изглежда ги доволен и честит
и за ловитбата в нощта студена
разказва важно с тържествующ вид.

XV

Сънувам сън блажен. Съм в родний край:
с вид радостен се всичко мен усмива,
небето с чудна синева сияй
и светлина в сърцето ми пролива.

Баща и майка нежно ме прегръщат,
грей бедний дом, облян в зари,
и срамежливо като се заслъщат,
изкос ме гледат братя и сестри.

Из цялата вселена равен с мене
по щастье има ли във тоя час?
Душата ми вълнува една страст,

страст пламенна за прошка и забвенье,
и мълчаливо благославям аз
могъщий бог и цялото творенье...

XVI

Казаха ми: творец си сам
на свойте всичките беди;
смири се и признай без срам,
че глупо се озлочести.

Казаха ми: защо светът
за теб желаеш да скърби?
Зер той е крив, от общий път
че ти безумно се отби?

Млъкнах печален и разбит.
Бе есен мрачна и в гората
задуха вятър мразовит;

видях как падаха листата
и облекчение в душата
сетих при тоз тъжовен вид.

XVII

Как всичко хубаво е окол мен!
Честит да съм, що можех да желая?
Навсъде погледът ми възхитен
се скита от омая на омая;

въздуха пълнят нежни миризми,
в сън сладострастен спи лесът зелени,
в ширът безкрайни морските вълни
блестят в зари, от злато потопени.

Унесена в вълшебно обаянье,
природата във неподвижен е покой,
като че в мълчаливо съзерцанье

очакова да чуй твореца свой.
Прости! Скръбта не е ли, боже мой,
престъпно, светотатствено роптанье?

XVIII

Летете, птици, в волния въздух,
летете, птици, в небесата сини.
Кат вас лети нагоре моя дух
и вази той стреми се да замине.

Защо, о, птици, кои в светлий зрак
на синевата бляскава летите,
криле сберете, на земята пак
се спущате от връх от висотите?

И вас ли грозна мъчи ви борба
и в ваште, най-високите полети?
Една ли с нас ви свързова съдба?

Не можете ли нийде да се взрете,
без тъжната световна нищета
да ви тегней в сърцето и в крилете?

XIX

О, остави да плача ази: срам е
да се топиш в безсилни сълзи ти...
Животът зарад мене кумир ням е,
пред теб като вълшебен блян блести.

Той свързва те с синевата небесна.
За твоите, младежките гърди
земята, де линеем ний, е тесна:
животът твой са твоите мечти.

Що търсиш с нас? Теб чака борба свита,
криле си херувимски разпери,
чуй де зове те боят и в душата

на волята огъня разгори:
с юнашки дух в гърдите, с меч в ръката
напред! Врази и пречки събори!

XX

И рекъл бих аз: зимата измина,
за мен настават пак тъжовни дни;
на радостта в мен чувството загина:
как може пролетта да ме плени?

О, пролет, що си с мъх зелен обвила
и голата, безплодната скала,
зачух в въздуха птича песен мила
и тя душа ми в празника ти сля!

О, пролет! Светлей горе в небесата,
играй в вълните, шумоли в лесът,
пей с славея, благоухай с цветята!

На всички, кои пъшкат под гнетът
на нуждата жестока, на теглата,
о, пролет, мир, надежда лей в душата!

XXI

Час чародеен. Песен затрептява
кат химна сладка в нощни глъбини.
Кат лебед птица, ладья малка плава
на луний свят по спящите вълни.

Далек между небето и земята
трептят светила в смутния простор;
град тайнствен, сякаш, дига се в мъглата,
невиден нивга от човешки взор.

Къде, души влюбени, се стремите,
на ладията бяла с бързий бяг?
В градът ли там вълшебний на мечтите?

Летете, дорде трае нощний мрак,
дорде любовний плам гори в очите,
дорде не пръсне всичко дневний зрак!...

XXII

Каква ще бъде новата година,
не ща да знам. Не може тя по-зла
да бъде от оная, що измина:
отдавна са прелели моите тегла.

В надеждата не вярвам. Тя е дума,
която не намира в мен отклик,
и радостта чудовищна е глума,
измислена от някой зъл език.

Но топло сила прося аз от бога,
да сдържа тайно в своите гърди
плачът, що кърти мойта участ строга,

и да не видя подлите врази
злорадно да ликуват, че не мога
да нося твърдо своите беди.

XXIII

Далече планината се белее;
към родний милий край умът лети,
де редом по полето сняг блести
и искри от белезнина пилее.

Край собата нажежена седят
баща ми, брат ми и сестри, роднини
и за студът, за тежките години
ил може би за мене хоратят.

Ще минат, думат, тия дни студени,
ще дойдат пролетта и цветний май
и на раздялата ще турят край.

О, боже мой, сърцата ни, сломени
от толкоз горест, денят въжделени
ще видят ли над нас да възсияй?

XXIV

Днес светъл е байрям.. На муезина
от минарето спуща се гласът.
Към старата джамия със стотина
засмени богомолци се стремят.

Внезапно стар дервиш пред тях застана
и грозен, с глас гръмлив извика тям:
— Махнете се, кои през рамазана
закон и пост потъпкахте без срам!

Изсред тълпата, няма от тревога,
отстъпи просяк един, гол почти,
но тук дервишът с ръце го обви:

— Не е за теб заповедта ми строга,
виновните мълчат... Блажен си ти,
защото не посмя да лъжеш бога!

XXV

Фенер! Магическото име
в уши ми сладко пак звъни
и днес вълнува ме, плени ме
като в детинските ми дни.

Низ улиците тесни, мрачни
не спира ме човешки лик,
умът ми в времената зрачни
лети на подвига велик.

Не съм ли днес на поклоненье
далеч отнякъде стигнал?
Душа ми сеща наслажденье,

като кога съм тук трептял
и поздравлявал с възхищенье
народний девствен идеал...

XXVI

Топорът дебне черквицата малка
и скоро ще настъпи нейний край,
и тъй се й тя сгушила дребна, жалка,
като сама смъртта си да желай.

Де помощ за спасенье би търсила?
За нея кой издигнал би гласът?
Ония, на кои била е мила,
гиганти уморени, в гроба спят...

Иди при тях... Всред общото забвенье
те ще те пазят в своите мечти,
поле́ за тях на слава и сраженье.

В тоз образ беден ще ги трогваш ти
и в теб ще слушат вечно с упоенье
на цял народ сърцето да тупти!

XXVII

Емблема радостна на борба свята,
дигни се гордо под небесний свод,
о, паметник, изникнал из сърцата
на цял един признателен народ!

Дигни се, светъл като тържеството
на правдата, що пригласяваш ти,
и крепък, смел кат волята, делото
велико към победа що води!

С примера благороднийна дедите,
в един дух свързвай всичките сърца,
в завета святий впити дръж очите

ц с вяра жива в бляскава съдба
разгаряй жажда пламенна в гърдите
за нови подвизи и тържества!

XXVIII

Бесней ли буря и реват вълните
посред разсвирепелите стихий,
аз виждам кораб със мачти разбити,
кой всуе търси път да си пробий.

И гледам, ту го дигат вълни бясни,
ту в бездни черни с рев го повалят,
и чувам вопли, и беди ужасни
в духа ми разтреперан се вестят.

И мисли за друг, кой се бори
всред буря зла, с беснеющи вражди
и страсти, и неистови раздори.

О, боже! Опази го от беди,
към светли и спокойни кръгозори,
на път спасителен го изведи!

XXIX

Не съм твой син, Византийо, но сявга,
когато мина покрай тез места,
де твойта мощ ликувала е нявга,
неволно впадам в горестна тъга.

Пак две морета сливат тук вълни си
и с светъл шум оглашат твоя бряг;
но дворци не красят го. Кипариси
днес там стърчат над грозен пущиняк.

Пет века! И съдбата не менява
жестокий жребий, с който те сломи.
Щом нощ настъпи, кесар някой става

из съсипните тъжни може би,
но всуе вестта блага ожидава
и с плач се връща в гроба си да спи.

XXX

Дете, дете, на слънцето в зарите
светлей със чудната си красота;
само, заря, ти минваш пред очите
кат милий образ на една мечта.

Ти роза си, коя благоуханье
с зефира пролетни в гърдите лей,
ти птица си, която с обаянье
се спират да я слушат, като пей.

Благословий изпращат ти сърцата:
цъфти, бълнувай, пей, благоухай,
ликувай с чудний дар на красотата.

Невинността ти врагове не знай;
дано и нивга не ти чуй душата
до теб сърце човешко да ридай.

XXXI

Съзра ли ладий морни, покрай брега спрели,
моряци, мисля, там пред мен ще се явят,
кои певците на Елада са възпели,
за тайнствен поход тръгнали на дълъг път.

И колко пъти трепвал съм, като че видя,
Язоне, тебе същий, на ронливий брег,
и жажда съм сещал да питам за Колхида,
но като призрак ти изчезваш в дневний пек.

Днес други аргонавти за руна бълнуват
и твоя поход тям е приказка за смех.
Не по морето те, а в борсата царуват,

от мишци здрави нужда нямат за успех;
в Колхида за да стигнат с месеци не плуват:
железници и параходи возят тех.

XXXII

Не, не, и ти не будиш завист в мене!
И теб вълнува глупа суета,
а аз те гледам в скит уединени
унесен в сурова една мечта!

Не чуеш никой отзив ти в гърдите,
не чуеш, че с хилядни гласове,
с шопота нощний, с шума на вълните
бог сам на говор тайнствен те зове!

Къде, певец с фантазия крилата,
е скитникът, когото си възпял,
там прикован на върха на скалата,

за всеки шум световен оглушал
в вседневно съкрушенье на душата
в пост, в бденье и молитви побелял?

XXXIII

О нека ме преследува съдбата,
бедите нека растат всеки ден,
нек вчерашний приятел, с страх в душата,
наведен да минува покрай мен.

Не ща да клюмна, дорде мен в душата
на сладка вяра огънят гори,
че правда в родний край, свобода свята
пак ще огреят с топли си зари.

Кой знае къде ще си свърша дните,
ще умра може би в чужбина аз,
но вярата, що сгрява ми гърдите,

не ще угасне до последний час;
на смъртний одър ще я викам с глас
и тя ще ми склопи очите...

XXXIV

Вълните спят, залени с светлина
под юлските нажежени лъчи,
не видят се разперени платна
на ладия, ни птица да хвърчи.

Небе, море се гледат отдалек
кат неподвижни две огледала;
въздухът само, като че от пек,
трепери над горещата скала.

Вред тишина, не чуй се шум, ни глас;
над морната природа вцепенена
смъртта прелита сякаш в тоя час;

и в мен замират мисъл, воля, страст,
като в нирвана някаква блажена
да се пренасям с цялата вселена.

XXXV

Пред моите очи обширний Цариград разстила
е бляск чуден своите вълшебни красоти,
и тъй пленява ме с неудържима сила
кат някога си мойте войнствени деди.

И сещам да възникват в мен пориви алчни,
и питам се неволно аз що бих сторил,
да бих имал в ръцете си на Крум юначни
пълчищата, които тука е водил.

Защо корона василевска вий мечтахте,
о, мои храбри, мои тайнствени деди,
и победители, назад се пак върнахме?

Дали не мъчеше кат мен и вашите гърди
тъга за родните полета и гори,
и ней и блянове, и слава жертвувахте?

XXXVI

Низ улиците тесни, пълни с сенки,
на Искюдар, потънал в пек и мир,
възпря ни беден продавач на дренки:
— Купете, моля, аз съм муаджир.

От връх от Чамлъджа, със душа няма
от рáдост, впивам очарован взор
в разкошната и дивна панорама,
сияюща край светлия Босфор.

Всред тоз възторг, всред туй опиянение,
в кое душата търси бог-кумир
хвала му да отправи на колене,

всред бляскавий необозримий шир,
де лута се духът без насищенье,
аз мисля все за бедний муаджир.

XXXVII

Мечтаех аз: на мощен кораб плувах
по ширńите морета и отвред
потайни гласове неземни чувах:
подвластен беше мене целий свет.

Земи, царства, народи свойте тайни
откриваха усмихнато пред мен;
очи ми в гледки тънеха омайни
и плуваше в мечти духът пленен.

Сърцето ми затупа с радост свята:
вести се родний бряг край сенчаст лес
и полетях да стъпя на земята;

но прозвуча към мен жестока вест:
Назад! И там изохка ми душата:
о горко на изгнаника злочест!

XXXVIII

Когато всред разходки ми уединени
вестят се страшни в разтреперaний ми ум
тез образи измъчени, във кръв облени,
чий издихающ глас замрял е в морский шум,

избити кесари, измъчени царици,
в килии мрачни с сълзи, жаждущи смъртта,
велможи грозно изуродвани, патрици,
от храма грабнати и тъпкани в калта;

желание тогаз неволно в мене се явява
в земята да се вслушам, де прахът им спи,
и всичко сякаш окол мене замълчава,

и чакам някой стон дълбок да заехти,
но слънцето светлее горе в свойта слава,
далек морето само чуй се, кат шуми.

XXXIX

В часът вечерни спирам се с наслада
край малкий залив. После дълъг път
в борба с стихиите калена, ладья
почива, морна още, край брегът.

До старий капитан, на кръг седнáли,
матрозите, след скромний си обед,
приказват за премеждя, за печали,
за дългий път, кой чака ги напред.

Фенер окаден смутно мъжделее
на мачтата, платната де висят;
в безоблачно небе луната грее,

матрозите прибират се да спят,
вълните глухо надалек шумят
и ладията тихо се люлее.

XL

Надежда сладка аз таех в душата:
в ръце си един ден ще ме обвий
и лютите гоненья на съдбата
в сълзи от радост ще забравим ний.

Уви! Уви! Не устоя в борбата,
надви на силите му горестта,
кат червей тя изгризи му душата
и жертва я предаде на смъртта.

И никой не узна, че в съкрушенье
и плач сломи се силната душа.
Животът скъп угасна в напреженье,

да спази гордо своята тъга,
да притаява скръб и огорченье,
мен да крепи в неравната борба...

XLI

Обичам те, обичам те, родино мила,
за всички мечти от кои съм се пленил,
за всички радости, кои си ми дарила,
за всички горести, кои съм с теб делил.

Обичам те, обичам те, родино мила,
за хубостите дивни, кои щедрий бог
обсипал е въз теб, за страшните патила,
кои пет века бяха твой удел жесток.

Обичам те, обичам те, родино свята,
за тез, кои съня си вечний в тебе спят,
със силата неудържима, с чистотата

на сълзите, що от очите ми текат,
с горещий порив, който носи ми душата
към гробовете скъпи, кои в теб стърчат!

XLII

Накрай брегът, де пенят се вълните,
само́ дърво маслинено стърчи;
без шума, с коренье полуразрити,
едва-едва в земята се държи.

Гората надалеч се зеленее;
като сирак в неистово тегло,
то мълчаливо съхне и чернее
и гърчи мършавото си стебло.

Задуха вятър, буря заиграе,
то с всичките стихии е в борба;
доколе здраво в нея ще утрае?

Един ден ще изчезне без следа;
и то така е жално, кат да знае,
кат да очаква своята съдба.

XLIII

Кога от своето уединенье
съгледам всред обширното море
под бляска чудний на лъчи засмени
кораб вълните бързо да поре,

със сълзи благославям на очите
онез, които носи в тайнствен път.
Кой знае на колцина там гърдите
кат мен за милий родний край тъжат!

Каква струя от радост тям в сърцата
сега от необятний шир се лей!
О дайте ми родината ми свята!

Омразата несносно ми тегней;
не мест, не злоба иска мен душата:
за сладки сълзи, за любов жадней.

XLIV

Далеч, зад дивния Стамбул, гаснеят
на слънцето последните зари.
Пред мен в вечерната мъгла бледнеят
къщя, брежища, хълмове, гори.

В завоя на брега рибарска ладья
полека спуща своите платна;
замря животът в нощната прохлада;
ни шум, ни глас, всеобща тишина.

Морето само в нощта мълчалива
се чуе, равно, глухо кат шуми.
И в тоя час в душа ми треперлива

тоз шум безспирен на дълбоките вълни
като безкрайний горкий стон се слива
на всички земни болки и тъги.

XLV

Пред всякой зеющ гроб, когато пред очите
да ми се мерне ликът бледний на смъртта,
неволно климва ми главата на гърдите
и с сълзи хлипам под гнетът на жалостта.

И гледам люлки празни, гледам деца дребни,
остали без отхрана, без огън, без хлеб,
моми без мощ, вдовици черни, кои дебне
с раззинали уста позорният вертеп;

и плача за умрелий, плача за съдбата
на живите, но по-горчива тегоба
налита ми духът, кат смисля за тъгата,

коя с живота дадена е нам в делба,
и още по-дълбоко стене ми душата
за безнадеждната човешка нищета! . . .

XLVI

Стоя на стръмний бряг и гледам. Над морето
надвиснала е гъста утренна мъгла.
Изгрява слънцето. Стрела подир стрела
пронизват я лъчи му ясни от небето.

Ден чуден е. Омаян погледът лети
над ширът морски. В чистия лазур небесен
на свойте хълмове Стамбул, градът чудесен,
далек кат бисерно видение блести.

Гледал съм мен в лазура ясний на душата
виденье още по-вълшебно да светлей.
Уви! Мъгла затмила му е светлината

и няма блясък чуден да пилей:
мрак непрогледни, в тебе луч от небесата
не ще проникне нивга да те разпилей!

XLVII

Животът, друже мой, е вещ ужасна.
Враг безпощаден стъпките следи
на тоз, кой падне във борбата бясна,
дорде го смаже в мъки и беди.

Сърцето диша глухо озлобленье,
кат бухал черен своето гнездо
в гърдите свива мрачното съмненье
и с сляп, кръвнишки бяс гризе ги то.

От мен си не отвърна ти главата,
не побоя се, че оставаш сам.
За мойте рани сълзи си балсам

ми даде. Благославям аз теглата,
че в тях познах как чиста ти й душата,
за мене колко обич крий се там.

XLVIII

Минаха вече дните топли. В небесата
захващат тъжни облаци да се вестят,
напуснаха си лястовиците гнездата,
на юг към жилищата зимни се стремят.

Кат тях за милата, далечната родина
случайните другари готвят се на път;
изгнаникът остава само на чужбина
и сълзи горки от очите му текат.

Кой знае един ден ще затъжи
и ще се върне скитникът бездомен,
но всуе в родний край ще пита може би

за тез, кои са го любили тамо... Скромен,
печален, между живите ще се яви
като изтъркан някой и забравен спомен.

XLIX

Кога внезапно в нощний час
събуден, вслушам се в вълните,
като ридаят в тъмнините
и пълнят ги с тъжовен глас,

неволно горките нещастни
вестяват ми се пред умът,
кои в премеждия опасни
нашли са ненадейна смърт;

и чини ми се, тям душите
по гладкий морски пущинак
отвред се сбират под зарите

на лунния сребристи зрак
и своя ризик жаловити
оплакват тук — на родний бряг.

ИТАЛИАНСКИ СОНЕТИ

I

ДАНТЕ

Мълчаха тъжно всички край леглото,
де Данте блед се бореше с смъртта.
Заря светеше чудна на челото:
в тез дни пренасяше го паметта,

кога могущето му вдъхновленье
го носеше в пространствата без край
и гледаше блестящето виденье
на Беатриче в лучезарний рай.

Внезапно мисъл тежка го обсебе,
с ръката си направи тайнствен знак
и с очи просълзени, пълни с мрак,

извика жално: „Флорентийско небе,
защо не мога да те видя пак?
Защо умирам тъй далеч от тебе?“

II

ТЪГА

Под черний кипарис седя сами,
потопен мълком в свойта скръб безмерна,
над мене в гъстите листа шуми
и гали ме прохладата вечерна;

и мойте тъжни мисли носи тя
далеч при таз, която е грабнала
от мойта пламенна любов смъртта
и тук в край чужди неутешно жаля.

Умът всред святи спомени лети,
сърцето тихо моли се и стене;
природата, мен чини се, трепти

и цяла плаче и се моли с мене,
и сладко сълзите текат тогаз:
в скръбта честит дори се сещам аз.

III

В ЦЪРКВА

И аз съм син злочест на своя век,
и мен душа ми мъчи дух безверни
и кръста кат незначущи белег
отминавам аз, когато ми се мерне.

Надникна ли обаче в някой храм
и видя старци, баби с косми бели
ил майки, що утеха търсят там
за свойте може би деца умрели,

то трогнат взирам се в Христовий лик
и сещам колко туй местó е свето:
в гърдите ми възлиза тъжен вик

и нямо там проклинам аз в сърцето
онез, които с своя ум велик,
откриха ни, че празно е небето.

IV

СПОМЕН

Сега, кога се като дим пръсна
сънят на мойте младите години,
кога в гърдите — мрачна глъбина —
тъги бушуват и сърцето стине,

кога по пътя роза не цъфти
и ходя из прахът на светли страсти,
аз с сълзи спомням онуй тихо щастье,
което обещаваше ми ти.

Мен гордост глупа пълнеше сърцето,
обърнах сляпо гръб на свойта чест.
За мойто упоение проклето

не стигна ли ме справедлива мест,
и мога ли безгрешно от небето
да се оплаквам, дето съм злочест?

V

ЖАЛБА

Богатий нека в разкош златен плава,
той скръб и ревност не възбужда в мен;
нек името навред да се раздава
на този, кой е в славата влюбен.

Не може вече да ме оболщава
лъжливий на тщеславието сън;
познавам добрините, що раздава,
как скоро тлее техния огън.

Но колчем видя две сърца влюбени
едно за друго нежно да туптят
от ревност, скръб и съжаленье

дор сълзи от очите ми текат:
тогава виждам що й липсало мене
и аз честит да бъда на светът.

VI

СЪЛЗИ

Бе нежна дева. Красота и младост
сияйха на лицето ѝ. Трепнах
от блянове за щастие и радост
и сълзи сладки от любов пролях.

Всред порива вълшебен на мечтите
на млад съпруг в ръцете я зърнах
и рана сетих люта на гърдите,
и сълзи там от завист аз пролях.

Измина време. Ден бе зимен, леден.
На гроб един изровен я срещнáх,
че плаче жално с лик тъжовен, бледен

на рожба мила над бездушний прах,
и аз усетих се нещастен, беден,
и сълзи горки там от скръб пролях.

VII

ПРОЛЕТ

Пак вятърът пролетни ще повее,
ще се раззеленее пак хълмът,
в дъбравата славеят ще запее
и розите пак ще се разцъфтят.

Ще размирише всичко пак на младост,
природата разкошно ще блести
и всичко, що живей в света, от радост,
надежда и любов, ще затупти

кат в празник свят, за наслажденье
неземно душа всяка ще ламти
и жадно страстни погледи влюбени

с вълшебний плам на бляскави звезди,
òтвред ще се кръстосват окол мене;
о, пролет, колко скръб ми носиш ти!

VIII

ПЕТРАРКА

Пред него е безсмъртната поема
и ту мечтай за дивния певец,
ту горе носи се душа му нема,
Лаура дето грей с нетлен венец.

Как сладко свойте мъки той смишлява
и сълзите, с кои за нея е плакал!
Втор път живота да се подновлява,
за нея пак в страданья би го дал...

Защо днес гледа с жалба на гърдите
тез свитъци разстлани като в храм?
Защо с скръб мисли, че кратят се дните?

Внезапно той трепна с тревожен плам,
извика, горе кат дигна очите:
— Прости, Лауро! — И издъхна там.

IX

НА РОЖДЕСТВО

Камбаните звънят и възвещават
великото Христово рождество;
тълпи народ из улиците шават
и честитят си светло тържество.

Сияе ширният лазур небесен,
усмивка в всички погледи блести,
в въздуха ясний някаква си песен,
чудесна, мила лей се и трепти.

Вълна е то от щастье, от надежда:
сирак, когото никой не поглежда,
с топлик мен само не съгрява тя.

През улиците, пълни с смях прозрачен,
с шум, с весела мълва, минувам мрачен,
като да съм жив образ на смъртта.

X

КАРЛ V И ТИЦИАНО

Не ме дивиш, когато в боевете
победоносно знаме ти лети,
нито кога в Сент-Жуст в килийте вети
кат сянка сам на себе минваш ти.

Къде са безпределните държави,
де слънце не захожда никой път?
Испания на твоето тщестлавье
изплаща и до днешен ден грехът.

Към теб погледна славата засмяна
и озари те с неугасен плам
кат нивга никоя глава венчана,

когато, безподобен и голям,
наведе се, о, Карле, в немий храм
да дигнеш четката на Тициана.

XI

В КОЛОСЕЯ

Когато смисля, посред свойто удивленье,
че целий паметник опръскан е с петна
от кръв и в зверски оргий тука, с бясно рвенье,
наслада е търсила хилядна тълпа,

пред моя взор тогаз неволно се рисуват
пълчища варварски и гледам ги, без брой
през Алпите високи, снежни кат минуват
и въз Италия се спущат с гневен вой;

И хуни и херули, и готи и вандали
пред моя дух възнегодуван се вестят —
всред грозний вид на храмове, дворци пламнали,

кои на цял народ над гроба се рушат —
оръдия за мщение разсвирепяли
на божията висша правда на светът.

XII

НА КАПИТОЛИЙ

Рой консули с венци победоносни
по Капитолий редом с мен вървят
и слушам във събитья съдбоносни
как Рим расте — владика на светът.

С неволен трепет дърпам си очите
в тоз миг на форума от грозний вид,
на Палатинский хълм от съсипните,
от Колосея там, гигант пребит.

Всред мисли как превратна е съдбата,
до урвата тарпейска бях се спрял,
кога из тълпа смешна в глъбината

опулиха в мен поглед отъпял
един до друг, с смях грозен на устата,
Нерон, Тиверий, Хелиогабал . . .

XIII

В КАТАКОМБИТЕ

Таз нощ на Палатинский хълм се дава
пир страшен. Празва римската тълпа
и кесар с пламъци я осветлява
на живи човечески тела!

Във катакомбите все жаловити
пристигат вести. Всяка вест гласът
задуша на молящите в гърдите
и вопли екват горки в всеки кът.

Внезапно слушат, химна се раздава
и блясък чуден всички ослепява.
О, дивна радост! Зад разкритий храм

всред праведници с венци на главите
Исуса гледат, кат сияй в тъмите
на кръста святий с лучезарний плам!

XIV

СЛЕД ПОБЕДАТА

На кръста тържеството Рим празнува.
Край катакомбите във брой голям
народът опянен шуми, ликува
и тръгва да руши съседний храм.

Един по друг богове и богини
сломени падат на мермерний под
и громки възгласи, свещени химни
тоз трясък съпровождат в ширний свод.

Внезапно всичко млъква. Из тълпата
на неколцина прогърмя гласът:
„Де вдъхновений вожд, кой в вяра свята

упъти ни сърцата и духът?“
Търсиха го навред: закрит в тъмата,
той хлипаше печално в един кът.

XV

ЦЕЦИЛИЯ МЕТЕЛА

Кажи ми, о, Цецилия Метела,
с тъга ли в гроба смисляш оня ден,
кога видя с държава една цела
и паметника своя разрушен?

Таз самотия не ли те пленява?
Кога духът ти волно тук лети,
не е ли мило теб, че не смущава
шум никой твойте девствени мечти?

С досада често не ли си казвала,
когато на тълпата си слушала
как тук е текъл шумният порой:

Защо човеку трябва да умира,
кога от света живий не намира
и в гроба даже истински покой?

XVI

РИМ — НЕАПОЛ

Блъвна локомотивът гъст бял дим
и тренът пропълзя. Прощавай, Рим!
Печален скитник, аз мечтах смирено
над миналото твое несравнено.

От тебе геният сторил е храм
и чудесата, що й положил там,
навеки целий мир ще удивляват,
но мен веч други хубости пленяват.

Прощавай! На Неаполския край
жаднея аз да видя небосклона,
Везувий с огнената му корона,

морето, що в нозете му сияй.
Неапол, чародеен, земен рай,
с възторг аз ида да ти се поклоня.

XVII

ПОМПЕЙ

Кога вървя из тия съсипни
от храмове и къщи опустели,
не питам ги за миналите дни,
не питам за онез, що са живели

и с шум пълнили са градът.
Какво ще каже техний призрак смешни?
Умрелите нек в гробовете спят
сън вечни с свойте изповеди грешни

и слава, и величие, и срам.
Как дребна й таз пустиня мълчалива
пред теб, Везувий, било твойта грива

от дим кога в въздуха се извива,
или кога светлее твоя плам,
от божий гняв запален сякаш там.

XVIII

ТИВЕРИЙ

Далеч пред мен Капри тайнствено трепери
във морский шир, увит в вечерната мъгла,
и в моя ум се откроява там Тиверий,
застанал мълчаливо до една скала.

Що мисли тамо? Оргий нови ли бълнува,
завоеванья и победи ли крои,
на страх внезапен от Сената го вълнува
и проклетий му праща в нощните тъми?

О, образ мрачни, не сети ли ти умора?
Не сещаш ли за мир душа ти да жадней?
С наслада никога не мамят ли ти взора

морето ширно, окол теб що се синей,
Неапол чародейният и там, в простора,
Везувий, фар гигантски, кой в нощта светлей?

XIX

ВЕЧЕРНА СЦЕНА

Прохлада от обширний залив вее,
в небето ясните звезди трептят.
Природата, виж, цялата немее
сърцата ни да слуша кат туптят.

Кончетто, пей песните си любими!
Попей ми за сребристата луна,
за либета, на ладия носими
от вятъра по гладката вълна.

Виж там, Везувий се възпламенява:
опри се тук до моите гърди.
Люби ме! Може би туй предвещава

нещастья, разоренье, съсипни;
но за какво смъртта ще ни смущава,
щом заедно ще свършим свойте дни?

ДРУГИ СТИХОТВОРЕНИЯ

МОИТЕ ПЕСНИ

Във чуждото признание награда
не търся аз за своите песни;
не питам има ли във тях наслада,
коя би други да плени.

Неволно бликат мене от душата,
кат шумът речни леят се оттам;
те звуци са, де тръпне радост свята,
коя в мен грее с чист и светъл плам;

избрани бисери, които вади
за теб отдън сърце ми любовта;
цветя благоуханни, пресни, млади,
с кои те кичи моята мечта;

Целувки, що ти слагам на челото,
отде в живота пръскаш ми зари;
благословий, що пращам на небото,
за щастьето, което ми дари,

когато те създаде с светлината,
в коя звездите сяйни се движат,
и мен избра да бъда на земята
твой вожд, твой страж по жизнения път.

В МИНУТИ ГОРЕСТНИ

Минути има горестни, когато
в мен сещам всяка вяра да слабей
и гасне, мисля, всяко чувство свято,
тъй както срещу вятър свещ гасней,

надвисва ми в душата тма ужасна,
де виждам само грозно да светлей
коварний взор на злобата безстрастна
и слушам я жестоко да се смей.

Мечти и блянове, надежди мили,
кои са позлащали мойте дни
и с чуден жар гърди ми са топлили,
лежат пред мен кат смешни съсипни.

Напразно търся в себе сила
да устоя на грозната съдба:
душа ми, изтощена и унила,
се дърпа от неравната борба.

Тогаз гняв страшен заехтява в мене,
въставам против бога и света
и клетви из гърди ми изнурени
изкачват се на моите уста.

И искам моя глас да се издигне,
кат вихър надалеч да заехти,
до тебе, земя родна, да достигне
кат бесен вой от моите беди;

да те простреля с клетви страховити,
със всичко, за кое съм те любил,
с святите спомени на младините,
с костите святи, що съм в теб зарил.

Но да кълна издигна ли ръката,
пред мен изправяш се ти в същий миг,
с очи наведени в земята,
посърнала, печална, с бледен лик;

и като грешник, стрит от съкрушение,
заплаквам за жестокостта си с глас,
проклинам себе си и на колене
от тебе прошка, прошка искам аз...

Флоренция, 1888

ОТ ЧУЖДАТА ЗЕМЯ

Все там съм с всеки трепет на сърцето,
все там съм с всяка мисъл на умът,
със всякоя мечта, коя в небето
с криле си устремява ми духът.

Всред радостите ми и всред тъгите,
където и да съм, о, роден край,
с другари или сам, мен пред очите
навред свещений образ твой сияй.

Любов към теб гърдите ми стоплява,
коя от всеки скверен глед тая,
която ми бедите облекчава,
която с сладки сълзи аз поя.

Навред, за тебе мислех ли, в градини
потъваше вълшебни моя взор
и виждах горе небесата сини
зари да пръскат в ширния простор.

Не тупат веч гърди ми с наслаждене,
не радост носи ми към теб духът;
когато се вестяваш днес пред мене,
аз виждам в теб два гроба да стърчат.

На горестите в тежкото мъчене
защо си нам тъй мил узнах,
о, роден край, сега, кога свещен е
за мене и бездушний твоя прах!

Проклет нек бъда, ако ли роптане
намери отклик в моите гърди,
и чувство друго освен обожане
в сърцето ми за тебе затупти!

И дето да отсъди мойто жребе
да гний в земята трупът ми студен,
духът ми сявга ще лети над тебе,
с сияюща усмивка озарен.

Флоренция, 1888

ТИРАНИНЪТ

Тиранът е омразен, тиранът, кой бесней,
кой горести, неправди, позор и ужас сей,
кой радостно ликува, когато жертви пискат;
тиранът, от когото деца си мили искат
разплаканите майки, нещастните бащи,
кому в очите плам на зверството блещи,
кой вред опасност вижда, коя го угрожава
и заедно убийства и оргии повелява,
кой в своите безчинства вразите си брои,
мечтае разоренья и кървави глави;
тиранът, който тъпче закони и свобода
и свойто щастье търси в бедите на народа;
тиранът е омразен и всякой ден и час
проклетото му име си спомням с ужас аз;
и ярост безпощадна, негодуванье свето
тресат мен всяка струна в душата и сърцето;
по страшната омраза, която в мен ехти,
неволно се смирява във моите гърди,
когато от тирана очите си обърна
и вас, раби, лакеи, ненадано аз зърна,
влечуги, що пълзите злодею под кракът

и с сласт на мръсни чърви се валяте в прахът,
евнухи отъпели, изменници проклети,
които всекидневно си вийте гърбовете
да би можел чакалът всред рабската ви сган
лъв горд да се покаже, пигмея — великан.
Гневът ми не достига до глухото презренье,
кое, кога ви видя, избликува у мене:
напразно търся място, де на челата вам
могла би да възлезе червенина от срам!
Оръдия презрени на тиранина бесни,
на грозното злодейство служители безчестни,
палачи безсърдечни, подкупени съдий,
съперници крадецу, кой всред нощта се крий,
учители бездушни, продажни журналисти,
наемници, алчущи за подвизи нечисти,
печални комедяши, клоуни на мисълта,
оплювани в лицата търгаши с съвестта,
доносчици, шпиони, за подлостта венчани,
на името човешко позор и поругане,
над болките народни, стенанья, плачове
гласът ви се раздава и чуй се да реве
кат граченета грозни на гарвани зловещи,
които в рой се вият над лешове вонещи!
Където да ви срещна, о, нечестива гад,
очите погнусени отвръщат се със яд,
и мир, покой да върна и отдих на сърцето,
потресено от ужас, закривам си лицето
и топло призовавам в душа си оня ден,
когато от търпенье народът изнурен
над тирана жестоки ръката си ще сложи,
на буйства му злодейски конец ще да положи
и на гневът си страшний с чистителния плам
от свойто чело бледно ще смие ваший срам!

ПОЕТУ

Стихотворение в две дати

Кога върлува буря люта
и буйни ветрове пищят,
кога кораб пребит се лута
на черни вълни сред бесът,
кога покрива мрак нощта
и всички страх терзай всечасен,
че ще загинат в пропастта,

поет, ний чакаме тогава
кат бойна тръба между нас,
която помощ известява,
да екне твоя мощен глас.
Кога, изтръпнали, душите
кротуват пред опасността
и търсят навред очите
пътеводителна звезда,
на твоето чело тогава,
блестяще с плам и огън смел,
призванието просветлява,
кое от бога си приел.

Поет, не чуйш ли гласовете,
които пъшкат и стенат?
Не видиш ли как духовете
изниват грозно пред страхът?
Срам не черви ли ти лицето
пред унизителний позор?
Не свива ли ти се сърцето
от угризене и укор,
когато цял народ немее,
пребит от своето тегло
и с малодушие бледнее
през тържествующото зло?
Теб дарба светла на песните
е дала щедрата съдба,
не като глуп шум по стъгдите
да бавиш празната тълпа
и кога големци честити
ликуват в шумна веселба,
да услаждаваш им ушите
с приятни, весели песнѝ.

Песнѝ нам нужни са, които
с духа могъщи на пророк
немилостиво, страховито
да бият гнусния порок;
от чийто звук кат пред потеря,
щом мсти на бедни за кръвта,
съдия лош да потреперя,
служителя на подлостта,
кой правда и закон продава,
бореца с срам да се облей,
на знамето кой изменява,
и тирана да пребледней...

Запей, поет, на струни медни
песни, какви си нявга пял:
нек екнат на душите бледни,
които е страхът сковал,
и с вяра, с бодрост нова сгряни,
да полетят на подвиг свят,
борци, под светло знаме сбрани,
кои не са превили врат.
Запей — позора си да види
тоз малодушен, вял народ,
кой търпи мъки и обиди
и чака от небесний свод
да дойде помощ и спасене.
Тръби, бичувай, не щади!
Клейми му робското търпене,
клейми самите му беди,
понеже ги без ропот влачи,
понеже бяга от борба,
понеже само знай да плаче
над тежка, горестна съдба!

Цариград, 1893
София, 1907

ЗИМНА ПЕСЕН

Събуждам се и тръпна. На душата
гегней ми. Властна мъчи ме тъга,
кат че до мене бдяла е в тъмата
и нокти остри впива в мен сега.

Навън виелица ужасно вие,
със трепет в тъмната бездънна нощ
в прозорците я слушам като бие.
Ту стихне, ту задуха с нова мощ.

Неволно взирам се във мрачината:
усамотен фенер едва мъждей,
изчезне, па просветне в далнината
като живот, кой в сетен час гасней.

И ето под лъчи му треперливи
там призраци се някакви вестят,
не са ни мъртъвци, ни люде живи;
в тоз нощен час що търсят всред студът?

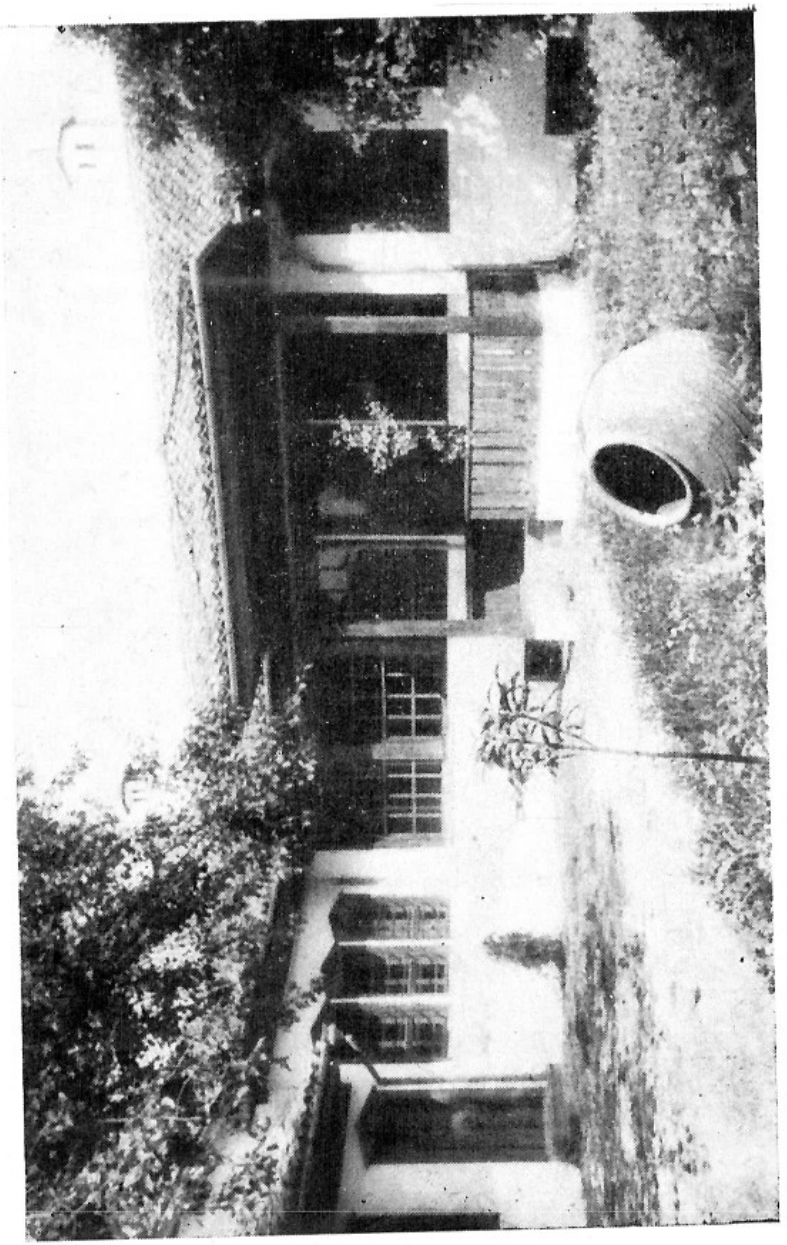

Родната къща на Константин Величков в Пазарджик, сега музей „Константин Величков"

Одръпнувам се да не гледам. Всуе.
Пред мен са все, пред моите очи;
всред тях с подземен тътен глас се чуе,
върви и все по-страховит ечи.

Смешенье грозно от въздишки тежки,
що къртят се от старчески гърди,
детински писъци, плач женски,
кой през надежди слòмени кънти.

Разбрах що стене тъй в халата:
тя носи от далечни крайнини
страданията всички на земята
и хвърля ги в душа ми на вълни.

Вълна от вопли, дето меса голи
се слу̀шат, като зъзнат всред студът,
де майки плачат, бледни от неволи,
над рожби мили, кои гладни мрат.

Вълни от вопли — възгласи гробовни, —
кои се губят всред житейский шум,
кои разнася вихърът световни
кат вятър прахът по откритий друм.

Сега прииждат тука вкупом сбрани
и страшний вой на нощната хала
във стон един ги слива — стон от рани,
от горести, от мъки, от тегла.

И туй без край е, боже мой, нозете
неволно се превиват в този час
и искам, като кръстосвам ръцете,
към теб за милост да издигна глас.

Но слово няма, от гърди не литва;
духът унива в мощна страхота,
треперям и ни клетви, ни молитва
не идат на заключени уста.

Безмълвен, ням, с очи в тъмата впити,
аз слушам със наведена глава;
внезапно сълза бликна от гърдите,
и сещам — стихна тежка тегоба.

Навън в нощта халата все си стене,
но нейний вой не плаши ме сега:
тя сякаш плаче в мразът нощни с мене
над горката човеческа съдба...

ВСРЕД ПЕСНИТЕ И ЦВЕТЯТА

Очи се ненаглеждат. Дивна сладост
призива спомени от райски край.
В премяна нежна всичко диша радост:
ромоли, тръпне, пей, цъфти, сияй.

Природата ликува буйна, млада,
ликува и в песни, в зари, в цветя
разкрива страстно, в нега и наслада,
вълшебна неизказна красота.

Душата в немощ трепетна немее,
унесена от някаква вълна,
която редом окол нея лее
хармония, любов и светлина.

В омая гледам, слушам и към бога
аз искам да издигна страстен глас
на славословье, искам и не мога:
у мене чезне нещо в тоя час...

Защо, защо е, боже мой, тогава,
когато пролет светла възсиява
и всичко под обширний кръгозор
кат в чуден блян увлича слух и взор:
поля, ливади, хълмове цъфнали,
гората, коя тайнствено шуми;
омайни птици в дивен хор запяли,
кристалний шум на бистрите вълни;
защо, кога вълшебно упоенье
в струи обилни окол мен се лей,
кога душата, трогната, жадней
за отдих и наслада, и забвенье;
защо, когато всичко се вести
в сиянье лучезарно от мечти,
аз мисля там далече на главите,
наведени над черната земя,
на сълзите страдални, жаловити,
кои безспир, без жал, поглъща тя?

Минуват, мисля, шествия пред мене,
минуват мрачни, с черни облекла,
минуват със посърнали чела,
и всред песните, кръшни и засмени,
кои огласят целия въздух,
в земята черна със цветя покрита
дълбаят гроб и тъга жаловита,
и плач далек се носят с ропот глух.
И туй виденье безгранично, сяйно,
що гледам, чини ми се, в тоя миг
е було светло, дигнато случайно —
да скрий световний горестен ризик...

Не никнат ли, о, боже мой, цветята,
с кои се нежно кичи пролетта,
от сълзите, които пий земята,
всечасна дан на горестта,
коя съпътница нам даде,
коя от нас се нивга не дели
и в всички наши радости, наслади
навред със будно око ни следи?...

И мисля, и навеждам си главата,
но не тъга измъчва ми душата;
не сещам ядни болки на скръбта,
а чувство ме изпълня мен незнайно,
като самото битие безкрайно,
в кое угасва тихо радостта.
Тъй тихо, без страданье на ръката
на майка гасне крехък младенец,
комуто отодавна е съдбата
писала в свойта книга, ран конец.

СТАРИЯТ ХУДОЖНИК

И днес, след толкоз минали години,
стои пред мене, като да е жив,
и мисля, че го гледам — парцалив,
покрусен, дребен, с сини вглъбнатини,
де мяркат се угаснали очи.
Промъкнува се тихо в ресторана,
кой весело от шум и смях ечи,
врата притваря и кат влъхва хванат,
пред общий глъч препъва се смутен,
с плах взор слугите търси и с главата
изпраща отдалек привет смирен.
Играй усмивка жалка на устата;
с боязън да не наруши шумът
всред гостите кат сянка се провира
и мълчаливо кошничка простира,
къде със вещ, приличен ред стърчат
на немощ горка трудовете бедни —
овощя, изваяни от мермер:
до гроздове с цвят тъмен, почти чер,
светлеят портокали ненагледни;

на плочка кръгла засмян мандарин
с две морави смокини другарува;
сгушила се смирено в кът един,
драгуна ала ябълка целува,
Тъй мила, светла, сякаш че бълнува
за волност сяйна във въздуха син.
На секи стол едва се той запира,
овошките подава, боязлив,
потайно пуснатия солд прибира
и по-далек отминва мълчалив.

Изкуство! За малцината избрани,
кои допущаш в светлий своя храм,
де чела дигат, с лаври увенчани,
колцина жаждата да стигнат там,
коя си им вложило ти в гърдите,
до гроб проклинат с сълзи на очите!
Кой нявга жертвите ще наброи,
които ти с отрова напои,
сърца, де светла гряла е надежда,
а злоба глуха днеска ги разяжда?

Било е време, младото чело
от хубост и от гордост е сияло;
на светъл блян ефирното крило
над него лучезарно е трептяло.
Тогава горд, на мощните плещи
под свойто скъсано мантело вето
носил е повече мечти,
отколко звезди има на небето.
Тогава като в ризница увит
можал е той без страх да гледа смело
дори когато погледа сърдит

над него е спирал Микел Анжело;
защото пътя му е бил напред,
не щял е той назаде да поглежда,
кога пред него гряла е надежда
и топъл му е пращала привет:
той само ней дължал е всички сили,
кои кипели са в младежки жили;
тогава мощ е сещал на орел,
кой с криле яки светлий въздух пори
и търси да открива с поглед смел
пред себе си все нови кръгозори;
готов е бил от своята съдба
да доживей най-тежката делба;
за земни никакви блага тогава —
злато, ни щастье — не би заменил
светите свои сънища за слава;
на нищетата хляба би делил
без скръб, без ропот, верен да остане —
до сетен час — на своето призване
и ако жребият би пожелал,
положил би си даже и костите,
доволен, стига да склопи очите,
прегърнат с своя сиен идеал,
за който с страст душата му треперя,
на който дал е всичката си вера.

О, кой ще каже, след какви борби,
след колко горести и сътресенья,
и мъки, и неистови лишенья
той гордостта в сърцето си разби,
прости се с мисли и надежди смели,
над черен труд наведе косми бели,
смири се, да надвие на гладът,

смири се, да не гледа рожби мили
край него да въздишат и тъжат
и в плач да изнуряват горки сили.
И тайно може би да го кълнат!

Пред мен един по друг въпроси никнат,
но аз не смея да си ги задам,
не смея в туй страданье да проникна;
аз тръпна, кат да съм пред някой храм,
кой нивга свойте двери не разкрива,
къде в мрак тайнствен чуват се безкрай
въздишки, вопли от печал горчива,
която никой няма да узнай.
Неволно аз навеждам си очите,
кога към мен го видя, че пълзи:
страхувам се — по бузите изпити
да не съзра засъхнали сълзи.

ПОД ЧУЖДИ НЕБЕ-СА

В земята чудна бях, къде небето
обширно с светлина по-сяйна грей,
де всъде блика радост за сърцето,
де аромат отвсякъде се лей.

На всеки миг природата благата
дивеше ме с вълшебни красоти
и на изкуствата пред чудесата
душа си сещах сладко да трепти.

Но вред, където бях, но вред, където —
в омая мощна — погледа си спрях,
вред, де възторг разтупка ми сърцето,
вред, де чело наведох и мечтах:

в Венеция, на дожите в дворците,
де глухо стенат морските вълни
и мисля, слушах вопли жаловити
за славата на миналите дни;

в Флоренция, градина безконечна,
коя всред рози и зари блести,
засмяна, сяйна, с свойта младост вечна,
безсмъртни спомени и красоти;

на Капитолий твърдината свята,
отде далеко в шир необразим,
смутена, мълком, лута се душата
из пепелищата на гордий Рим;

природата ли дигаше пред мене
картини дивни в светлия въздух,
човешкий гений ли от удивлене
вълнуваше чаровно моя дух;

благословий ли мене от душата
възнасяха се в ширния простор,
ил трепваше проклятие в устата
пред спомен от незаличим позор;

навред аз виждах да се очертава
виденье мило в синий кръгозор
и с няма радост, в сладостна забрава
веднага впивах в него своя взор;

Пред него всяко друго увлеченье
усещах да бледнее в тоя час,
душата тръпнеше в изнеможене,
упита от безкрайна, нежна сласт.

Това виденье, кое с чудна сила
над мене виждах сладко да сияй,
то беше твоят образ, щерко мила,
кой тук следеше ме от родний край.

Рим, март 1902

НА ЕДИН МЛАД ПОЕТ

Защо роптаеш? Защо в гърди млади
оставаш гняв позорен да вилней?
Кой гений зъл в заслужена награда
челото ти отказа да венчей?

Ний, ратници на нивата народна,
сме всички, скромни, равни до един;
с копнеж един за жетва плодородна
труд, сили трябва да съединим.

Сега, сега една търси наслада:
труди се мъжки, работи докрай.
Ще дойде жетвата, ще възсияй.

Тогаз ще кажеш с гордост и отрада,
че в нея внесъл си ти своя пай;
това ще бъде твоята награда.

ТРИ ГРАДА

(Пътни бележки)

I

ВЕНЕЦИЯ

Видях Венеция, градът чудесни,
с гондолите му, с пищните дворци;
видях го всред лагуните му тесни,
покрит със плесен, потопен в зари.

И аз спомних си дните беззаветни,
когато с слава е гърмял навред
и кораби с съкровища безчетни
приждали са тук от целий свет.

С морето дожи днес не се венчават,
владей мъртвило в техните дворци
и само чичерони ги смущават
с безделни, равнодушни чужденци.

Не гъмжат мáчти в пълни арсенали;
пред „Свети Марко“, кой в злато сияй,
народ пиян войски и генерали
не праща шумно за далечен край.

Синеят се далеч вълни безпечни
и отзивът гръмлив не носи тук
от Крит, от Кипър, от страни далечни
на славни боеве победни звук.

Но всуе, о, Венецио благата,
таз слава минала в мен скръб зове;
не мога да оплакувам съдбата,
която диадемата ти сне.

Гърдите твои глупо не изниват
в въздишки за превратната съдба;
на миналото спомените сливат
незнаен блясък в твойта красота.

Ти красна, горда си и развенчана,
царица по сърце си и сега:
там зее може би дълбока рана,
но друг не знае твоята тъга.

Пак весел смях се лее от гърдите
и носи се по сините вълни,
пак срещаш и изпращаш ти зарите,
засмяна кат в щастливите си дни.

II

ФЛОРЕНЦИЯ

Трепнах кат скитник, който след години
внезапно вижда родний кръгозор,
кога — в море вълнисто от градини —
блесна, Флоренцио, пред моя взор.

На всяка стъпка тука удивленье
изтръгва се от моите гърди
и смислям днеска с сладко умиленье,
че в дни нещастни подслон ми дари.

Към теб ще храня чувства благодарни,
доде в сърцето ми живот тупти,
и ще се моля — ангел лучезарни
над теб с криле си вечно да трепти.

Гърди ти дивна мощ възпламенява,
коя учудва всички векове;
като наследье свято тя минава
от век на век във твойте синове,

тъй крепка, както й крепък кипариса,
що са любили твоите деди,
и нежна, кат на розите мириса,
кой отвред лъха в твоите гърди.

В музеите ли съм, ил в храмовете,
де сещам да се лее сладък мир,
ил на Фиезоле от върховете
пиян обгръщам безпределний шир,

въздухът, чини ми се, вред треперя
на Алигери от могъщий звук
и слушам сякаш кат кънти в мермера
на Микел Анжело железний чук;

и както кога буря се подига,
гърмът трещи ужасно в нощен час,
тъй страшен до ушите ми достига
сърдитий на Савонарола глас.

Три гения, три гнява, до които
не смее да се дигне мисълта,
забучили в небе чело сърдито
на горда, непостижна висота.

Сияят окол тях — венец небесни —
Петрарка, мелодичният певец,
Челини, Винчи, Санцио чудесни,
и Донателo, нежния творец;

и други още, като тях литнали,
венчани гордо с палми и зари;
един стигнал би, на народи цяли
бляск, слава, що не гаснат, да дари.

Виденье светло, що не се забравя!
Духът в порив възвишен се стреми
и дивната земя възвеличава,
коя роди ги и ги откърми.

Прощавай, о, Флоренцио! Кой знае
дали ще мога да те видя пак,
но твоя лик в душа ми ще витае
и там ще пръска лучезарен зрак.

III

РИМ

Рим! В твоите руини страховити
историята ти прочетох пак;
отлитна ми духът с криле разкрити
на вековете в непрогледний мрак.

Видях те смел избраник на съдбата,
видях, упит от светлий си завет,
кат вихър как унесе те мечтата,
видях те тържествующ в целий свет.

Пред мен минаха консули, войводи
и аз видях как с мощни си ръце
земи, корони, царства и народи
те хвърляха пред твоите нозе.

Видях те силен, славен, лучезарен,
видях и призракът на гибелта
как доближи до тебе с взор коварен
посред пиянството на гордостта.

Видях със трепет как ме той поведе
във катакомбите, де нощ владей,
и с бледна злост очите ми наведе
над лешове и кърви в Колизей.

На Палатинский хълм качи се с мене
и кат възви глава със вид свиреп,
разкри дворците и с ръце студени
посочи ми нечут един вертеп.

Сложи той пръст на блясъка чутовни,
със кой обаял беше целий свет,
и там, възникнал кат из мрак гробовни,
пред мен залюшка се един скелет.

Напразно се тресях. Посред тълпите,
всред храмовете, пълни със народ,
на форума, на Тибър край водите —
под яркий свет на синий небосвод;

на кесарите горди пред дворците,
на Капитолий, който с бляск сияй,
навред той шепнеше ми на ушите:
„Не съжалявай неизбежний край!“

И влязох в твойте черкови, светнали
от разкош, от богатство, от зари;
пред моя ум, пленен, в тоз час, скрижали
историята нови там разкри.

Видях те как дигна се в съсипните
и как в една ръка с Христовий кръст
безсилни старци нов път всред тъмите
посочиха ти с разтреперан пръст.

Всред врагове, що бълваше земята,
през ужаси, през пламъци и дим,
ту с кротост на уста, ту с меч в ръката,
пред теб вървяха с взор неустрашим.

Напразно бурите безспир трещяха
и гибел дебнеше те всеки час:
те бодри от място си не трепнаха
и страхът не задуши техний глас.

Не пази майка страдна рожби мили,
как те всред вихър бесен от беди
пазиха теб, о, Рим, сами без сили,
със немощни и старчески гърди.

И един ден от връх от хълмовете
с гръмовен глас, от кой трепна светът,
повикаха царствата, градовете
пред теб смирено да се поклонят.

Вселената спомни си с трепет дните,
кога ти бе ѝ господар един;
зачу веленьето, преви гърдите
и пак те призова свой властелин!

И днес, кога от черквите безбройни,
камбаните в въздуха заечат,
не на молитви трепетни и стройни
сърцата верующи те зоват;

туй твоят глас е, кой се възвишава,
тържествен, чуден, пълен с буйна страст,
и на земята цяла прогласява
гръмливо твойта мощ и твойта власт.

ПРОЛЕТЕН МОТИВ

Пак пролет дивна от небе се лее,
пак дъхат аромат поля, гори,
пак всичко пърха, цъфти и се смее,
пак тъне целий шир в песни, в зари.

Всред общий празник клоне разцъфтяла
с мъх нежен и самотната върба,
но сякаш тръпне горка, дет е смяла
да се намеси в общата делба...

Клюмнала жално ветви, с умилене
сърце ми и очи ми тя плени;
и тамо чини ми се, че пред мене
душа позната, нежна се вести.

Душа, що носи тайна люта рана;
тъга по нея стъпки ѝ следи,
напразно нявга виждат я засмяна:
тя мисли само мъки и беди.

Белград, март 1903

БАЩИНА ТЪГА

Светът е пуст, тъй пуст. Теб няма.
Напразно търся жален взор
и из гърди въздишка няма
отлита в ширния простор.

Зер има радост на земята?
Цветя зер има да цъфтят?
Зер пак са светли небесата!
Зер звезди пак по тях трептят?

Хармонията е сломена:
не грей, не топли светъл ден,
теб няма... Цялата вселена
е тъжна, тъжна като мен.

Белград, септември 1903.

НА МОРСКИЯ БРЯГ

Море! Море! Не ме е мен люлеял
във лодката ми, детската, шумът
на твоите вълни, но аз милея
за теб, за твоя блясък, за гласът
на твоите въздишки страховити
и твоя вид широк ме тъй плени
и с сласт таквази пълни ми гърдите,
кат тук да са протекли мойте дни.

На младостта в годините щастливи,
към мечти сладки, бързи кат мечти,
теб поверих аз първите пориви,
избликнали от моите гърди;
тъй трепетна и будна кат вълната,
що носиш в свойта светла ширина,
и мене се разкриваше душата,
и плуваше в зари и светлина.

Море! Море! Кат тебе без предели
бе вярата, коя пламтеше в мен.

Аз трепвах, кога виждах платна бели
по тебе да се лъзгат в светлий ден.
Съпътствувах ги, като те да плуват
за чуден мир, сияющ с вечен плам,
де красота и добрина царуват,
и с тях душата ми летеше там.

Тогава идех тука с чувства жежки,
гласът ти слушах, громко кат шуми,
и мислех си за страстите човешки
и ги сравнявах с твоите вълни.
Темней небето, буря се подига:
беснеят те, неистово реват,
в страх, в трепет тъне целий мир, но стига
да пекне слънце — да се укротят.

Проникнах ази в бездни по-голями
и с отвращенье взора си отбих,
отказах се от най-свещените измами
и знания ужасни придобих.
Пред моите очи живота зее,
провала страшна, обивита с мрак;
над нея всуе светлината грее,
тя там не внася благодатен зрак.

Море! Море! Разстилай си вълните!
Играй, вълнувай се, шуми, блести!
С омая скитат се над тях очите,
утеха внасят в моите гърди!
Сърцето тука сладко ми изнива —
разбирам аз тътнежа ти сега:
кат песен майчина приспива
в гърди ми болни моята тъга.

Пред твоя изглед безпределен сила
не сещам да роптая, да скърбя,
във мен пониква една нега мила:
в забвение на своята съдба
кат дух свободен в ширът безконечен
отлитам аз с шеметна бързина
между вълните твои — вопъл вечен
и небесата — вечна светлина . . .

ЮНАЦИ

Не знам туй име кой ви даде,
не знам кой с него ви кръсти,
но той от нази го извади.
От нас, от нашите гърди.

Юнаци! Вашто мило име
звучи кат войнствена тръба,
коя борци неустрашими
зове на подвиг, на борба.

То буди в нази умиленье,
разтупва в нази гордостта:
то символ е на възрожденье,
то символ е на доблестта!

В най-тежкото унинье стига
да чуем вас, да видим вас,
духът веднага се подига
и вяра пак светлее в нас.

Забравяме тогаз злините,
кои прояждат ни без жал,
забравяме тогаз бедите,
кои обливат ни с печал.

Блестят от пламък млади очи;
надеждата пред нас върви,
на България тя ви сочи
и думи бодри ѝ мълви.

Мълви ѝ счупени окови,
мълви ѝ пламенни слова,
мълви ѝ тя победи нови,
мълви ѝ светли тържества.

Напред! Напред, с порив младежки!
Нек крепнат доблестни мечти
и мисли смели, чувства жежки
във силни, тучени гърди!

ДОБРЕ ДОШЛИ!

На руските гости по случай шипченските празненства

Добре дошли! От радост чиста, сяйна,
коя от всичките гърди — безкрайна,
издига се до светлий небосвод,
треперят сладко тия думи прости,
с кои, о, скъпи, възделени гости,
ви днес посреща българский народ.

Добре дошли! Ний помним, гости мили:
дойдохте тука млади, с жежки сили
на подвиг, който в всички векове
ще грее по величье ненадминат,
и с лаври се венчахте, що не гинат,
във люти, великански боеве.

Ний помним. Любов беззаветна, свята
към братский край пламтеше вам в сърцата
и там разгаряше тя храбростта,
кога всред куршуми и гюллета
по нашите балкани и полета
вървяхте вий без страх против смъртта.

Веялици ли, люти урагани
пищят печално в нашите балкани,
или красят ги кичести цветя,
ту с глас гръмлив, ту нежно с мълва тиха
на витязите, що се тук бориха,
разказват подвизите, доблестта.

Студена зима л'скръбна песен пее,
ил чудна пролет на небето грее,
и в светло-радостен и в тъжен час,
в земята наша, дето да се спреме,
където и очите си да взреме,
отвред, навред ний чуем един глас.

Говорят ни за вас на стъпка всека,
при всеки дол, при всякоя пътека
гробовете, де костите лежат
на тез, които с слава се покриха
и нашата свобода тук кръстиха
юнашки с свойта кръв и свойта смърт!

От гробовете свои, де почиват,
де сълзи благодарни ги преливат
при всеки радостен, възторжен вик,
кой из гърдите мощни на народа
изтръгва нашта, младата свобода,
до нас долита таинствен отклик.

Ний помним с всички чувства на душата
великий ден, кога Русия свята,
могуща, необятна, в един миг
издигна се под ширните простори
и с радост, с възторг пламен отговори
на мощний глас на своя вожд велик.

То празник безпримерен бе. Тогава
от степите уралски до Вълтава,
унесен от великите слова,
славянский мир издъно потрепера,
и горд и сяен сля се в една вера,
в един дух с златоглавата Москва.

Навред, къде славянски звук се чува,
вред, де славянин страда ил добрува,
проля се във душите светлина:
сетиха там с горд трепет, че изгрея
със зрак лучист славянската идея,
вестителка на нови времена...

Навред, де тупаше сърце човешко,
в цял мир от въодушевленье жежко
народи и империи в земли
ръце към светлото небе простряха
и зайдно с нас молитвите си сляха
за славата на руските орли.

Защото тук от вашите предели
към жертви страшни и победи смели
влечеше вази не користна страст,
защото подвиг дивен, небивали
историята в своите скрижали
приготви се да впише в тоя час.

В историята наша ще сияе,
над България вечно ще витае
на царя безподобен светлий лик,
на царя, кой с юнаците си смели
борбите, мъките им тук сподели
и с сълзи срещна всеки тъжен клик;

на царя, кой в божествена забрава
на безгранична сила, мощ и слава
съветите на милостта слуша,
кой всички векове ще озарява
кат символ сиен, в кой се въплощава
величьето на руската душа.

Ний помним го в колибите ни бедни,
кога всред звуци, викове победни,
всред обща радост окол него, той
навеждаше глава и мисълта му,
увита в скръбен мрак, летеше тамо —
при жертвите на кървавия бой.

Въздухът, който дишат ни гърдите,
до днес нам струва ни се от песните
на храбрите солдати че ехти,
засмени, дивни, с верните си пушки,
с кои навек кръстихме се братушки,
кои страх никой нивга не смути.

Братушки! Дето и да сте, честити
ли минват ви в преклонна доба дните,
тъга ли ядна на душа тегней,
нек мисъл ведра озари челата,
нек бликнат мили спомени в сърцата
и сладка радост нека ги огрей.

Драгуни и армейци, и казаци,
гвардейци и кавказци, о, юнаци,
не ще забравят нашите сърца
героите на Шипка, Карс и Плевна,
във боя страшни кат стихия гневна,
в победата засмени кат деца!

Поклон на всички вас от България,
поклон и теб, о, матушка Русия,
коя роди ги и ги откърми
с любов безкрайна, с непоклатна вера,
която пред опасност не треперя,
коя враг никой няма да сломи!

О, дивни спомени! О, дни честити,
които сълзи къртят от гърдите,
когато всеки топовен гърмеж,
от кой далек тресеше се земята,
занасяше на роба вест благата,
че сбъдва се вековний му копнеж!

Замират глухо думите в устата,
от умиленье тръпне ни душата,
щом смислим светлите ония дни.
Ний плачем, както плачехме тогава,
кога с потоци кръв, с зари от слава
за нас чертайхте нови съдбини.

Днес с нази сълзи радостни смесете
на Шипка славната под върховете.
Не всуе те се леят в тоя час:
в тез сълзи трепти братско единенье,
във тях приема ново днес кръщенье
съюзът вечни, що ни свърза с вас.

Ний малки сме, ний слаби сме, но дните
кога настъпят, с пламен жар в гърдите
ще се откликнем ний на славний зов.
И врагът общи, в редове сгъстени,
ще ни съзре до вас, съединени
в едни надежди и една любов.

Когато съдбоносний час удари,
до вас готови той ще ни завари
за славната, великата борба.
Със вази ще вървим без двоуменье:
победа л чака нас, ил пораженье,
ний с вази ще делим една съдба.

Духът, кой с мощ гигантска ви окрили,
и тук, на българските Термопили,
о, опълченци, с слава ви покри,
свещения си дълг да отплатиме
и към победи нови да летиме —
безстрашна доблест в нас ще разгори.

България с тъгите си вековни,
пробудена от своя сън гробовни,
вперила бе очи и с бледен лик,
задъхана от трепет и вълненье,
следи три деня страшното сраженье,
дор чу с възторг победоносний вик.

Тя беше с вас, пред вас, когато мрехте
и с брянци и орловци там рушехте,
в порив отчаян, скали, канари;
тя беше в вас, кога в сърца унили
усещахте да никнат нови сили
и доблест с огън буен да гори...

В венеца трънения, с кой съдбата
пет века ней венчала бе главата,
вий вплетохте чаровен лавров лист,
не ще увехне той и вашто име
ще пръска, о, борци неустрашими,
във паметта народна плам лучист.

Кога в часът, уречен от съдбата,
България изпрати си децата
да я прославят, да я защитят,
ще блесне ваший образ страховити
и смело ще ги учи пред вразите
кат вас да побеждават и да мрат.

София, август 1902

11 МАЙ
НА БЪЛГАРСКИТЕ ПРОСВЕТИТЕЛИ

Минаха векове — родни светила!
С по-силен блясък вашта слава грей;
на вази длъжна е родина мила,
че с вяра в свойте съдбини живей.

Било че нас гнетили са патила,
ил щастье ни е гряло с светъл плам,
звезда е бил, коя ни е водила,
завета, кой оставили сте нам.

На непрогледна нощ посред тъмите
път за спасенье той пред нас откри,
на гибелта пред прага той душите
с доверье и надежда озари.

Превратности най-люти на съдбата
сториха редом тъжна пустота,
но корена остана във земята,
от него пак дървото процъфтя.

Кога висял е всред страданья тежки
над края родни жребий най-жесток,
завета ваш с потайна мощ, с лъх жежки
кърмил е там живителния сок.

И вопъл всеки, кой днес от земята,
коя вам люлка свята е била,
с болезнен отклик пълни нам сърцата
за братска горка участ и тегла.

Пред нас стои, от ум се не отбива
печален образ на страдален край
и разгорява в нази мисъл жива
за дълг, кой с кръв и огън се чертай.

Светители народни! Вечно бдете,
раздухвайте в душите жарка страст,
у братя кръвни дружен дух крепете
да срещнат храбро съдбоносен час!

Бъдете златоткана вий верига,
коя споява сърца, умове;
бъдете блян лучисти, кой издига
и дух към светли подвизи зове!

София, 5 май 1906

ДОН КИХОТ В БЪЛГАРИЯ

От векове на смях светът ме взима;
на всичките езици Дон Кихот
значение на ум извеян има;
така кръщават в дневния живот
онез, които хабят си мощта
по сънища и призрачни неща.

Ни Росинант оставиха на мира,
ни Санхо Панса биде пощаден:
вред кичи го площадната сатира
със прозвища обидни всеки ден:
аз храня се със звезди и въздух,
той мисли все за кръглий си търбух.

Не вярувам, че мога да линея
на любовта от нежната тъга.
Изсмяха се със мойта Дулцинея,
и спомнят я на подбив, на шега,
щом искат някому да сторят срам,
че се топи от глуп любовен плам.

Но не сетих ни злоба, ни смущенье;
унесен горе в звездни висини,
оставих се на своето влеченье
и жаждущ за земята сяйни дни,
не щях да знам, по светлия си път,
що мисли и мълви за мен светът.

И победих. Навред възторг потаен
за мене дига се. Цял свят мълви
и пита: „Кой е тоя рицар сяен,
кой с бодър вид стремително върви
в мъгли и ветрове, по студ и пек,
от мълния по-бръз, кат вихър лек?“

Вървях прав, горд, със свойте мечти мили,
по висши зов на своята съдба,
без сметка да държа за свойте сили,
готов да стъпя всякъде в борба,
тук победител, тамо победен,
но все от светъл блян одушевен,

а с искрена тъга видях унинье,
че облада наокол мен цял свят.
То скръбна гледка бе. След ред години,
кога поиска тоя тежък гнет
да сътресе от своите гърди,
светът с възторг за мене се сети.

Видях да стават кървави преврати,
видях света обвит от огнен плам
и всичко из основи да се клати,
що вековете са предали нам,
и вчерашни кумири, светини
превърнати на жалки съсипни.

Повея буен дух на разрушенье,
кат вихър той се дига в тъмна нощ
и носи редом плач и разоренье
със сляпа и неудържима мощ.
но стихна, мина грозний ураган,
и не досегна моя светъл блян.

Защото правда, милост, състрадане,
да любиш този, който е по-слаб,
да даваш помощ на онеправдани,
да считаш равен и последний раб —
нам шепне същий глас, велик и свят,
кой казва на звездите да блестят.

И един ден разчу се глас потаен,
че всадник непознат, със чуден глед,
стреми се надалеко, призрак сяен,
от мълния по-бръз, кат вихър лек,
и оттогава зашумя мълва
навсякъде: „Какво ли е това?“

Тоз всадник чуден, който се вестява
и чезне пак чрез облак светъл прах
като през някой ореол от слава,
горд, смел, кой ни умора знай, ни страх,
тоз всадник, кой възбужда общ захлас,
в кого цял свят вперил е взор — съм аз.

Да, Дон Кихот съм ази и години
ще сторя триста днес, но чуден жар
у мене пламеней, сърце не стине
и няма никога да бъда стар.
Бог дивен вечна младост ми е дал,
да любя вечно младий идеал.

След триста годин дайте ми имане,
дворци, на хълм високи замък як,
ще ги захвърля аз без колебане
и ще остана рицар беден пак,
на копие ръждясало опрян,
унесен духом в лучезарен блян.

И дайте ми Севиля и Гренада,
златото всичко, що влече Хенил,
Алхамба дивна с ширната ограда,
де сън чаровен е живота бил,
пак няма да оставя трудний път,
в кой чест и дълг на подвиг ме зоват.

Мил спомен са борби, тъги, патила,
кога над тях лучи от блян трептят;
тъй възсиява в паметта могила,
де слънце ясно после труден път
дигнало се над сенчести гори
е нас срещнало с утренни зари.

Мен радва искрено туй обаяне,
което произвождам между вас,
не искам без награда да остане
и тука ида в тоя час
във малко думи да изкажа вам
туй, що от тривековен опит знам.

Блазе му, кой за ширни кръгозори,
за правда и за светлина копней,
блазе му, кой за другите се бори
и кой за общо благо пламеней!
Той може да не е богат и сит,
но в себе е доволен и честит.

Ти, който и да си, за светли цели
недей мисли, не се стреми напред,
не се увличай в предприятья смели,
след себе не мечтай да водиш свет,
ако в душа ти, светла кат звезда,
зари не пръска някоя мечта.

Не, некадърен е да се издига,
кой за успехи верни все мечтай,
кого не блазни туй, що се не стига,
кой от потайна радост не сияй,
кога рекат по някой мил повод,
че мъничко поне е Дон Кихот!...

НЕ СА ЧОВЕЦИТЕ ВИНОВНИ

О не, не са човеците виновни
за мойте горки мъки и беди!
Те носят в себе си злини отровни,
що пущат яд във техните гърди.
Но и да бяха два пъти по-бясни,
пак никога не биха те могли
да нанесат рани така ужасни,
та на сърце тъй люто да боли.
Не знаят те какво е съжаленье,
но спрял бих с поглед суров и студен
разбойник всеки, кой с ожесточенье
искал би да забие нож във мен!
Накарал бих го без дух да остане
и подло да трепери и мълчи;
накарал бих за свойто злодеяне
да иска прошка с сълзи на очи...

Виновница на всички ми патила
си ти, която бягаш от борба,

коя в коварство подло черпиш сила,
ти грозна твар, що казваш се съдба!
Човеците оръдья теб са слепи;
ти храниш с злост човешкото сърце,
злодея, който от засада трепе,
оръжье дала си му ти в ръце.
Приятелят коварни, кой гнусливо
с доверье свято злоупотреби,
от тебе насърчава се лукаво,
кога безчестни замисли крои.
Раздухваш в нас измами сладки, вера,
да ни сломиш по-лесно с жлъчна бес;
със радост озаряваше ни вчера,
предаваш ни на гибел грозна днес.
Усмивката ти подла крий угроза
и яд пропива твоите блага;
пред нас посипваш лилии и рози,
а водиш ни към горест и тъга.
Изгаря, който вяра тебе хваща
кат пеперуда от вечерен плам;
на пир ни викаш, а навън ни сряща
убиец тъп, от теб поставен там.

Не знам дали от рая си богиня,
ил рожба си на черното пъкло;
душа ми с всички сили те проклина,
тъкачка зла на мъки и тегло!

КЪМ СЛАВЯНСТВОТО

О родно, мило мен славянско племе,
с любов към тебе моя дух лети
и дига се високо с тръпки неми
унесен в сяен вихър от мечти.

Обичам те със всичката си сила,
за твойто минало от черни дни,
за твойте мъченици и патила,
за вярата си в твойте съдбини.

С злорадство сляпо мислят си вразите,
че ти изгниваш в непробудна нощ,
ти крепнеш, мило племе, в изпитните,
в тях черпиш нови сили, нова мощ.

Ти чакаш като дивни Крали Марко,
ти чакаш да удари твоя час.
Той иде. Ще изгрее слънце ярко,
в света ще гръмне твоя мощен глас.

Тогаз в историята ще изправиш
с вид смел и горд ти царствена снага
и в бъдещето поглед ще отправиш,
де мощ се слива с доблестна тъга.

Не ти ли нявга с подвизи прочу се?
О, род велик, не ти ли си родил
Пожарски, Минина, Собески, Хуса,
не твой ли син е ратний Самуил?

Не ти ли за Европа бе преграда,
която даде мъжествен отбой,
и без да искаш някаква награда,
спаси я дваж от варварски порой?

Над теб велики спомени витаят
кат орли над безбрежен океан
и мълком в твоята душа чертаят
на бъдни дни великолепний блян.

О, вижте там. Небето се белее
далече над подвижната вълна;
зора се готви мила да изгрее
над нови, чудни, светли знамена.

Това са ваште знамена, славяни!
Това са ваште братски знамена,
за подвиг общи, подвиг братски сбрани
да сломят непосилна съдбина,

пред нас скалиста планина се дига,
но слава горе с плам лучист сияй,

о, род славянски, с храброст там се стига,
коя умора, коя страх не знай.

Върви със вяра в своето призванье,
след доблестни борби разкрий път нов
и мощен озари света с сиянье
от правда и свобода, и любов.

София, 1902

ОТПЛАТА

Блажен е, кой, обречен на патила,
не се ломи и болките си крий,
но има жребий, кой най-мощна сила
и дух най-горди може да разбий.

Когато срещнете герой, хвалете,
че е надячил тежката съдба,
но подло мъченика не корете,
кой паднал е в неравната борба.

Минути има, мрак обвий душата,
небето с всички звезди потемней,
дотегва и мириса на цветята,
и звучний глас на птицата, що пей.

Но, боже, не ме гледай с лице строго,
не ме съди за моята сръдня;
изпатих скърби и неволи много,
но не посегнах да те прокълна.

Узнах до жлъч какво е да се страда,
докрай брега на бездната стъпих,
но с мъките ти даде и награда:
за нея, боже страшни, ти простих.

Вред тми и вред теглила най-ужасни
усетих се сгрян от жив светлик,
кой дига в бури, в вихри, пламък ясни
кат вяра във сърце на мъченик.

О, дивен отбляск на любов безкрайна,
коя се не изказуваш с слова,
коя равняваш се по светлост сяйна
с безмерната небесна синева!

Ти път посочи бога да намеря,
ти даде на цветята миризма,
ти внесе във унило сърце вера,
ти даде на звездите светлина.

Чрез тебе сещам божията сила,
кога над нас в небесний шир сияй,
кога омайва с птича песен мила,
кога в лучистий цвят благоухай.

Замлъкна в мене горестно роптане
и бога благославям с пламен жар,
че трогна го безмилостно страдане
и теб в отплата даде те мен дар.

Дар сладък, с кой се нищо не равнява,
пред кой бледнеят земните блага,
кой с сяен плам душата озарява,
във кой топи се всякоя тъга.

Мантон, 2 ноември 1906

СТИХОТВОРЕНИЕ БЕЗ ЗАГЛАВИЕ

И тука мисълта ми с умилене
вред тебе търси и за теб копней;
и тука порив свят от възхищене
в гърди издига се и пламеней,
кога през ум, о, ангел мой любими,
ми мине само твойто сладко име.

Тез брегове, кои стърчат засмяни
и взират се в незнайни глъбини,
тоз прилив общи от благоухане,
вълната, що въздиша и шуми —
всичко, кое ме трогва и вълнува,
за тебе на душата ми хортува.

Край мене всичко смей се и пленява,
светлее с прелест на чаровен рай;
пред взор омаян то се откроява
като орел, де с блясък злат сияй
всред недогледния простор безбрежни,
о, чедо мило, твоя образ нежни.

Усещам в себе непознати сили,
високо дух отлита и немей
и гледам, мисля, че разтварят криле,
и девствен поглед в мен зари пилей,
зари, кои изпод лучисти вежди
осипват ме с усмивки и надежди.

Трепти душа, пияна от наслада,
в лазурний шир се слива с страстен жар
и горда с неизкупната награда
за светла обич скъп от бога дар,
молитва шепне, дето му въздава,
за щедра благодат, хвала и слава.

Мантон, 7 декември 1906

БАЩИНО ВЪЖДЕЛЕНИЕ

Молих се... мъчеше ме тъга тежка,
бог чу ме, с благодат ме озари.
Душа ми потопи той в любов жежка
и радости неземни ми разкри.

Смили се той, от небесата ясни
в сърце ми пусна трепетна звезда,
коя от вихри никакви не гасне
и грей и в най-ужасна тъмнота.

Дочух глъч мил, незнаен, всред нощ глуха.
тревожно в тъмний мрак се бях вглъбил.
Сърце ми трепна и криле се чуха,
видях: пред мене ангел бе стъпил.

Пред него с възторг ням превих колене,
целунах го по розово лице
и като го изглеждах с умиленье,
допрях го до разтупкано сърце.

Той в мене гледаше с очи си мили:
стори ми се, че искаше да знай
защо не дават му да разпне криле
и пак да отлети в небесний край.

Като по глас от тайнствено съзнанье
позна, че на сърце ми скръб изби,
усмивка блага го обля с сиянье,
до мен глава любовно прилепи.

И свят дълг с пръст лучисти ми посочи;
порасъл се усетих в горкий свет
и прероден: впих мисли, чувства, очи
с страст жарка в дадения мен завет.

Завет, кой не помисля за награда,
кой не залита пред страх, пред беда,
за кой страданието е награда,
кой сам на себе си е светла мзда.

Желания се нижат на верига
и всички сливат се в една мечта,
коя окрилен дух в полет смел дига
към синя, към безбрежна висота.

Не знае той умора, изтощенье,
прорязва пламъци, прорязва тма
и роб на необятно въжделенье
в пориви нови търси му кърма.

За отдих ще помисли той, когато
плът светла види, че е взел блян мил,
и богу ще рече с вълненье свято:
„Извърших, що ми беше отредил.“

София, 17 август 1906

ЖАЛБА

Защо, защо не си сега при мене,
та заедно под ширни небеса
да гледаме навред с очи пленени
вълшебни хубости и чудеса?

Защо не си сега при мен, засмяна
като зора изгряла в утрен час,
и цяла в искри бляскави обляна
от бисери, рубини и елмаз?

Защо не си при мен, с възторг в душата
да къпеш в светлина и миризми
и заедно да слушаме вълната
как с тайнствен глас въздиша и шуми?

Защо не си тук, божията слава
с взор мил да търсиш в сяйни висоти,
а аз да слушам с сладостна забрава
как радостно за теб сърце тупти.

18 март 1907

В НЕОБОЗРИМИЙ ШИР

В необозримий шир пред мен морето,
плувнало във зари, далек светлей
през мила, нежна синева, небето,
прозрачно, гледа и се сладко смей.

Природата потъва цяла в радост
кат дева с накит брачен на гърди,
коя посред омая обща с младост
и хубост, с щастье и възторг блести.

Но в този край чудесни, край чаровни
от мир, хармония и благодат,
в кой сладки кат дихания любовни,
проливат се вълни от аромат,

до висша степен душата ми допира
и тръпне, озарена от светлик,
защото нийде поглед се не спира
без, ангел мой, да видя твоя лик;

И дига се окрилена нагоре,
и всичко в тия сяйни красоти
за славата безмерна ѝ говори
на онзи, кой оттам над тебе бди.

Ница, 9 март 1907

ИЗПИТАХ ВСИЧКИ МЪКИ

Изпитах всички мъки и патила,
усетих се разбит и съкрушен;
капнала бе в душата всяка сила,
изчезнала бе всяка воля в мен.

Напразно, люто разочароване
тегнеше над мен ужасен гнет,
и гледах със унинье, с отчаяне
на труд, на радост, на живот, на свет.

Не виждах де наслада ще намера
и туй не будеше у мене жал,
а чудех се как други имат вера
в цел смела, в порив висши, в идеал.

Но дойде ден, изтръпнах кат сираче,
от малодушье взех да се червя,
прищя се на душа от срам да плаче
и сам обидни казах си слова.

Потресен цял, обърнах се към бога,
към него с плач издигнах си гласът,
поисках помощ в горка участ строга,
да ми покаже на спасенье път.

И глас до мен достигна от небето;
не чух го аз с звук войнствен да тръби,
но чу душата, чу сърцето:
той с ясност мощна ми каза: „Люби!“

У мене възкипяха нови сили,
затупа радост изново в гърди,
разкри у мене пак надежда криле,
небето ми покри се пак с звезди.

24 март 1907

ПРЕВОДИ

СОНЕТИ ОТ ПЕТРАРКА

ПРЕДИ СМЪРТТА НА ЛАУРА

I

Дойди, любов, да видиш свойта слава,
вселената със нея се гордей.
Виж какъв дивен бляск я озарява,
виж около себе каква сладост лей.

Кои ръце са дрехи ѝ сшили
с порфирни, златни, бисерни лъчи?
В тоз хладен дол, под тия сенки мили
как нежно тя движи нозе, очи!

Под старий дъб цветята мали,
зелената трева молба във хор
се молят ней с крака да ги погали.

Посипва се небесният простор
с звезди, елмази всред нощта светнали,
възрадван, че го грее нейний взор.

II

Тури ме, дето слънцето пече
като огън, де мрат от жар цветята,
ил дето оковава лед земята,
ил де животът в пролет все тече;

палат ми дай или колиба бедна,
в град остави ме или в пущинак,
при сладка светлина ил в темен мрак,
стори ме млад ил дай ми старост ледна;

тури ме в рай ил в мрачното пъкло,
ил прикови ме като Прометея,
стори ме дух свободен ил с тело;

еднакво кат досега ще живея:
покорен все на сладко си тегло,
безспирно ще въздишам вред за нея.

III

Кога изменник Цезарю предал
на славний враг египетски главата,
да скрие радостта си на душата,
той с сълзи на очите си плакал.

И храбрий Анибал, кога съдбата
коварно измени на Картаген,
в скръбта да си оттуши, пред тълпата,
обляна в плач, представи се засмен.

Така, щом силна страст избликва в нея,
душата, взора чужди да отбий,
под друго було гледа да я скрий.

И нявга аз ту пея, ту се смея,
светът, невеж за жребия ми злий,
да не познай, че в скръб и плач живея.

IV

Благословен да е денят, часът
и красната земя, де първи път
срещнах ония хубави очи,
що ме свързаха с дивни си лъчи.

Благословен да е сладчайший вик,
що в мен изтръгна горкий ми ризик,
стрелата, що в гърди прониза мен,
и раните, що сещам всеки ден.

Благословен да е жалобний глас,
кой име ѝ повтаря всеки час,
въздишките и сълзите безчет,

благословена да е песента,
коя я прославлява, мисълта,
що нея само търси в целий свет.

V

В разплетени златни коси лъчите
играеха на светлата зора,
и сладък бляск гореше ѝ в очите,
в кои тъй рядко срещам го сега.

От милост ѝ сияеше лицето,
притворна или истинска, не знам,
и чудно ли е, че у мен в сърцето
избухна тутакси любовен плам?

На смъртно не приличаше създане,
лик ангелски възбуди мойта страст;
слова ѝ не звучеха с земен глас;

небесен дух блестящ с очароване
видях и да не бе сега такваз,
пак раната в гърди ми ще остане.

VI

Печалния ми жребий и тъгите
без време не скратят ли мойте дни
и в края на живота си в очи ти
аз видя чудний бляск да се затми,

просребрено златото на косата,
обвит в скръб хладна, погледа ти жив,
извехнала в лице ти красотата,
коя ме прави толкова плашлив;

тогава в любовта ще найда сила
да кажа какви мъки тегля аз
и ако възрастта да е смразила

сърце ми за любовна жежка сласт,
поне ще награди уста ти мила
с въздишка късна мойта вярна страст.

VII

Тя любеше утеха да ми дава
в съня ми с ангелский си лик засмен,
сега ме плаши и ме огорчава
и скръб, и страх ме мъчат всеки ден.

Две чувства в нея се съединяват:
и скръб, и жалост от лице ѝ вей,
и слушам думи, що ме уверяват,
че няма радост мене да огрей.

Не помниш ли вечерната позлата,
каза ми: „За последен път кога
оставих те във сълзи и тъга?“

Тогази онемяха ми устата,
но истината горка чуй сега:
не ще ме видиш нивга на земята.

VIII

Ни звезди светли на небето ясно,
ни ладий леки, вълни що порят,
ни бързи конници в полето красно,
ни сладкопойни птици във лесът;

ни помен мили за години млади,
ни чакани със радост новини,
ни по зелени, сенчести ливади
вълшебний смях на хубави жени;

нищо не трогва, не влече сърце ми;
тя с себе си зари го в гроба неми;
животът черно е за мен тегло

и за смъртта копнея, за да ида
при таз, коя по-харно е било
да съм можел бил нивга да не видя.

IX

Очите, кои хвалех в песни мили,
и тез ръце и образ, и снага,
които бяха ме така пленили,
че нямах друга мисъл и тъга,

тез руси косми, светли кат зората,
уста, родени за божествен смях,
кои на рай обръщаха земята,
сега са шепа ням, бездушен прах.

А аз живея, да си плача дните,
без светлина над мене да сияй,
сломена ладья, хвърлена в вълните.

Настъпи за песни любовни край:
секна ми изворът в духът разбити
и мойта лира тъжи и ридай.

X

Тоз славей, кой оплаква всред цветята
деца си, дружката си може би,
небето с сладост пълни и полята
със свойте мили, жалостни песни.

Нощя ми той бедите наумява,
които над душата ми тежат.
Скръбта ми мен самия обвинява:
богините не мислех аз, че мрат.

Как лъжат ни измамите ни красни!
Тез две светила от слънца по-ясни
кой би мислил, че смъртен имат край?

И жив затуй остави ме съдбата
в плачът да се науча и в теглата,
че нищо тук не радва и не трай.

XI

Изминаха цветущите години
и сещах огъня на любовта,
от кой горях, в сърцето ми да стине;
настигнах урвата на старостта;

и неприятелката моя мила
не гледаше веч с подозренье в мен,
и чаках аз за своите патила
с доверие да бъда награден.

Бе близко времето, когато срещат
любов и целомъдрие без страх
и казват си влюбените що сещат:

едва надежда сладка аз съзрях,
че дни щастливи и за мен захващат,
смъртта завиди и разби я в прах.

XII

Душо блажена, коя като ангел мили
нощи ми тъжни често идеш да тешиш,
с очите си, кои смъртта не е затмила,
дарува им мощ над смъртните да бдиш,

как радвам се, че с своя нежен вид наслада
приемаш да внесеш в печалните ми дни,
и виждам те все пак така красива, млада
кат в тез места, де любеше да ходиш ти.

Но тамо, де отивах песни теб да пея,
сега за теб отивам сълзи аз да лея;
скръбта у мен е днес едничка жива страст,

една утеха само аз намирам в нея,
че върнеш ли се, с трепет сладък в същий час
познавам те по глед, по вид, по ход, по глас.

XIII

Славей ли плаче, в лесът ли зелени
шумоли сладкий дъх на пролетта,
ил ручей покрай брегове засмени
пей нежно със кристална си вода,

замислен сядам там за таз, която
небето даде ни, земята скри,
и виждам я в часът с вълненье свято,
и слушам сладко да ми хорати.

Защо, ми казва, късаш си гърдите?
Защо се изнуряваш от тъга?
Защо все в сълзи плуват ти очите?

За мене не плачи. За мен почна́
живот тук вечен, не склопих очите,
открих ги тука в вечна светлина.

XIV

Дигна ме мисълта ми де е таз,
която всуе търся на земята,
и тамо, в третий кръг, съзрях я аз,
по-красна в блясъка на небесата.

Хвана ръка ми и каза: „Желанье
не лъже ли ме, тук ще бъдеш с мен;
аз причиних ти толкова страданье
и пред да мръкне, свърших тоя ден.

Блаженство аз изпитвам тук, което
край няма; чакам теб; бе було т'ва,
що теб любов възпламени в сърцето."

Защо ръка отвори и млъкна?
При звука сладкия на тез слова
едва ли не останах на небето.

СОНЕТИ ОТ ЕРЕДИА

I

НА ЕДИН ТРИУМФАТОР

Нек твойта арка, император славни,
с кораби пленни, с брони украсят
и с вожди стари, кои с стъпки бавни
пред ред войници под ярем вървят,

потомък Анков или син просташки,
по фризата релефно начертай
род, име, титли, подвиги юнашки,
да няма кой да те онеправдай.

Веч времето оръжьето си точи.
Мълвата колко ще живей?
Бръшлян един разнища цял трофей.

По мраморните триумфални плочи,
де твойта слава в бурена ще тлей,
косач самнитски сърпа си ще точи.

II

АНТОНИЙ И КЛЕОПАТРА

От връх двореца гледаха в часа вечерни
Египет как заспива в душна топлина
и Нил през делтата посред полята черни
как влачи към Бубаста тлъста си вълна.

И римлянинът, пленник кой дете приспива,
Усещаше над разтуптялото сърце
Телото сластно как се вие и изнива,
което с страст прегръща в своите ръце.

Между косми си черни кат възви главата,
към тоз, кому в наслада плуваше душата,
Протегна тя уста си страстни с поглед ням,

и кесар, жарко кат я стисна на гърдите,
в очите ѝ широки, пълни с златен плам,
видя море обширно с кораби разбити.

III

СМЪРТТА НА ОРЕЛА

Кога орелът мине снеговете вечни,
въздух той търси повеч в ширния простор
и до небето жежките лъчи слънчени
да сгрее блясъка на мрачния си взор.

И дига се. Поима искри той в гърдите
и с полет мощен все нагоре се стреми,
де в буря му влекат светкавици очите,
но молния криле му в миг един сломи.

Със грозен вик той в мрачний шир се залюлява
и сгърчен в бездната ужасна полетява
посред ехтежа нескончаем на гърмът.

Блазе му, който за свобода или слава,
смел, в идеала свой очи кат устремява,
умре така с светкавична и бърза смърт.

ВОЛ

G. Carducc

Обичам те, о, вол благочестиви;
мир, сила, сещам, лей се в мен,
било кога кат паметник свещен
ти пазиш ширните свободни ниви,

или чертайш в дълбоките бразди.
По теб работникът трудолюбиви
с остена те боде, а бавно ти
обръщаш свойте очи търпеливи.

Димят широките ти ноздри черни;
в въздуха мяза, химна че звучи,
кога мучиш във тихий час вечерни.

Във кроткий взор на твоите очи
се отражава сладко тишината,
божествена, зелена, на полята.

ПРЕЗ КАРНАВАЛА

(В един албум)

L. Stecchetti

Когато карнавала вън бесней
и смях, и радост окол тебе буди,
спомни, че пъшкат в болницата люде
нещастни, кои никой не жалей.

Кога на бала в залите светнали
се качваш сяйна, погледни назад
и бедността по стълбите в парцали
ще чуеш горко как ридай от глад.

Смисли, кога любов ти грей в очите,
че тя не милва бедните, пропити
на пира жизнен с ядовит пелин.

Кога очи ти огледало спира,
сърцето нек ти каже, че с един
свой бисер би спасила кой умира.

ЕЛЕГИЯ

Пушкин

Вървя ли в улиците шумни,
във храм ли влизам аз свети,
с младежи ли седя безумни,
аз падам в жалостни мечти.

И казвам: Времето минува,
еднаква участ чака нас;
смъртта безспир коси, върлува,
за някой бий последний час.

Дъбът ли стари се люлее
и стене и шуми със жал,
мълвя: И мен ще преживее,
както е други преживял.

Дете ли гледам като лази,
умилно шепна му: Прости!
място си теб отстъпвам ази:
аз тлея веч, а ти цъфти!

И всякой нов ден и година
изпращам ги замислен аз,
и питам своята съдбина —
кога ще дойде моя час?

И де ще ази да загина,
в море ли, в странство или в бой?
Или съседната долина
праха ще да приеме мой?

Макар и дето да изгнива
е все едно за труп студен,
но пò е харно да почива
той в родния ми край свещен.

И нек на гроба ми при входа
животът весел да се смей
и равнодушната природа
със вечна красота да грей.

УЖАСИТЕ НА ВОЙНАТА

Некрасов

Взра ли се в ужасите на войната,
при всяка жертва на жестокий бой
не жаля ни приятел, ни жената,
не жаля ни сражения герой...

Ще мине на съпругата печална,
приятелска тъга не дълго трай,
но има някъде душа страдална:
до гроб ще помни тя и ще ридай.

Всред светский шум и крясъци безподни,
дребнавост, лицемерье и лъжи
знам само едни сълзи благородни,
на майка тъжна чистите сълзи.

Ах!! Няма тя деца си да забрави,
загинали в свирепи боеве,
както вървата няма да изправи
увиснали печално клонове.

Флоренция, 1888

КАПНАЛИТЕ ЛИСТА

Милвоа

В гората оголяла вейше
студеният есенен мраз,
гъстакът тайнствений немейше,
млъкнал бе звучний славей глас.
Един млад момък, с образ бледен,
клюмнал в зората си, унил
пристъпяше за път последен
в леса, що толкоз бе любил.
„О, лес, де с толкова услада
в мечти блажени тънех аз.
Прощавай! Всеки лист, що пада,
предрича моя сетен час.
Зловещ оракул, ти каза ми:
„Ще видиш изново в лесът
листата пожълтели, неми,
но то е за последен път.
Над тебе свойта жална песен
е вечний кипарис запел;
по-бледен от бледната есен
над гроба веч си се навел;
във теб ще спре да бий сърцето,

ще ти увехне младостта
преди тревата на полето,
преди планинските цветя."
Умирам! . . . Усетих в гърдите
дъхът студений на смъртта.
Кат сън минаха младините,
кат сън мина ми пролетта.
Капете, вий листа, капете,
затрупайте печалний път,
та мойта майка да не сети
къде кости ми ще лежат.
Но в таз алея отстранена,
когато дойде в нощний час
любезната ми нажалена,
с тих шум разбуждайте тогаз
вий сянката ми утешена! . . ."
Каза и в слънчеви лъчи
той метна взор за път последен.
Под старий дъб едва личи
усамотений му гроб леден.
Но либето му не стъпи
да види милий си де спи;
овчарят само, кой в гората
овцете си пасе, смути
на мавзолея тишината.

ЕЗЕРОТО

Ламартин

Вълните ни влекат, менят се бреговете
и тласка ни в нощта безспирен ураган;
не ще ли се веднъж запрем на вековете
във бурний океан?

О, езеро! Едвам година се измина,
край твоите вълни аз ида със тъга,
на тоя камък бял, де сядахме двамина,
самси седя сега.

Шумяха пак така вълните ти игриви,
ти в тия канари се бийше пак така
и пръскаше със шум пак искри тъй светливи
до милите й крака.

Във тях една нощ ние плавахме честити
под ясното небе, посеяно с звезди,
един се чуйше шум — кат биеха гребците
по гладките води.

Веднага звукове, нечути на земята,
екнаха сладостно, изпълнени със страст;
вълната се вслуша и с трепет тя в душата
запя с умилен глас:

„Крилато време, чуй молбите ни сърдечни,
да бягаш престани,
дай да се насладим със дните бързотечни,
с най-сладките ни дни.

Злочести с хиляди на теб се само падат,
от зло ги избави;
вземи със дните им и мъките, що страдат,
честитий забрави!“

Защо тез часове, кога животът лее
безмерно щастье в нас, с еднаква бързина
да минват и летят кат дните, кога вее
над нас злочестина?

Защо — уви! — от тях ни диря не остава?
Минуват без следа, отлитат надалеч,
и времето, що ги дари и заличава,
не ще ги върне веч?

О, вечност, минало, нощ страшна, бездни темни
що стават тия дни, погълнати от вас?
Ще видиме ли пак тез сладости неземни,
що грабите от нас?

О, вий, в кои живота с младост сяйна грее,
ти, езеро, скала безмълвна, лес зелен,
давно във вас поне навеки да живее
тоз спомен мил за мен!

Той нек пребъде в теб, във твоя шир светливи,
във твоя бурен шум, в хълмите, що цъфтят,
в тез черни борове и в канарите диви
въз теб, кои висят;

в зефира, що трепти и тихо преминува,
във сладостния шум, що шепне с твоя бряг,
в сребристата звезда, която те целува
със нежния си зрак!

И вятъра, що шуми, пръстта, коя тъгува,
и сладката мълва на твоите вълни,
и всичко, що се чуй и види — да казува:
„Преминаха они.“

АМЕРИО

Виктор Юго

Великий Карл, цезаря белобрад,
се връща тъжен в Франция назад.
Ридай от скръб душата му велика,
и жалостно въздиша той и вика:
„О, Ронсево! О, подлий Ганелон!“
В тоз дол загина с целий легион
Роландо, внук му, грозна смърт намери
с дванайсетте французки пери.
Орачът, в хижа бедна кой живей,
дома си връща се засмян и пей,
жена му със целувка го посреща;
от кости на юнаци там насреща
поле широко грозно се белей.

И плаче той, горчиви сълзи рони,
затуй че свойте пери и барони
загуби, свойте рицари, покой
кои не търсеха, и самий бой,
и своя храбри внук, Роландо мили,

най-пачее, като си помисли, той —
испански победител, — в тоя бой,
че селяни са френците разбили
и планинеца див сега се смей
и песни довека за тях ще пей.

Скръб безутешна царя обладава
и коня е навел кат него глава.
Но все тъгува той; след три дни път
навърх на Пиринейте сини стига,
де не топи се никога снегът.
Обаян, възхитен, очите дига
и гледа жадно в ширния простор.
Над връх планински остър, крепък взор.

Далек голям укрепен град съзира
и с радост и възторг се тамо спира.
С зид каменен опасан е градът,
в въздуха кули тридесет стърчат
и машикули — майсторска направа;
посред средата смело възвишава
стени си зъбести един донжон;
с куршум обкован, тъй е хубав он,
че с страстен жар очи влече към себе;
стрелец на всякое отверстье дебе,
ослушва се оттамо в всякой дъх
и денонощно бди. На самий връх
кат слънце диамант блести в простора,
от четири левги ослепява взора.

Наляво синьото море шуми
и пляска буйни пенести вълни.

Карл дълго тия кули наблюдава,
сърцето му от радост затрептява.

„Кажи ми, Нейме, кой е тоя град?
Наглед вълшебен, сякаш е палат.
Скръбта ми тежка трябва днес да мине.
Ако ще би и десет тук години
да стоя още в непрекъснат бой.
Другари! Рицари, аслани мои!
Заклевам се пред вас, по-хубав нема
под небесата град и ще го взема.“

При тия думи Неим стар трепна:
„Кога е тъй, купи го, ни една
войска със бой не може да го вземе,
защото зидовете му големи
не беарнези бранят ги едни;
и турци в каменните му стени
до двайсет хиляди днес тъкмо има.

Ний знайхме нявга крепост как се взима,
но твойте рицари приличат веч
на баби, на жени, ръждясал меч!
За покой в родни къщи мислят само,
ламтят по-скоро да се видят тамо.
Не ще ги спреш ни с укор, ни с молби:
най-стар, най-храбър аз съм може би.
Та що? Машините бойни пребити,
конете спряха, хората са сити.
Сам време е да мислиш за покой
и трябва да си полудял — на бой
да искаш срещу тия стени вети,
да тръгнеш просто с голи арбалети.“

Попита Карл пак без сръдня, без яд:
„Херцоге, кажи ми, кой е твоя град?“

„На старост човек лесно заборавя.
Това, що чух, сърцето ми отравя.
Царю, смили се и за себе, и за нас,
молбите наши чуй, чуй наший глас.
Огнищата си искаме, жените;
във боеве изтекоха ни дните.
Каква наслада да воюваш всѐ!
Не стигат ли земите, що превзе?
Не стига ли ти, що спечели слава?
Ний удвоихме твоята държава.
Обсадените ще се смеят с теб:
противу нападателя им слеп
внезапно помощ може да им доде
по три подземия; едното води
в Бордо, едното в дола на Бастан,
а третото пък в Ада, при Сатан.“
„Херцоге, как градът се именува?“
„Нарбона.“

„Няма град по-хубав друг,
и мой ще стане, дор съм още тук.
Такива хубавици не отминвам,
доде ги малко с пръсте не помилвам.“

Наблизо беше Дреус, храбър граф.
„Е, графе, Нейм стар е и болнав,
но ти, другарю, превземи Нарбона
и всичката земя ще ти поклоня
оттук дори до Монпелье. Другар
си верен ти, туй зная, рицар стар,

познаваш ти на пръсте тия други:
дигни главата, не ще много думи,
на пристъп!“

„Царю, отговори той,
било е, не ме бива веч за бой,
земята дръж си, мене не ми струва.“
Но императора не се вълнува,
потърси Юго Котентински там:
в Юго гори юнашки, буен плам.

„Юго, Нарбона хубава вземи
и я включи във своите земи.“
Юго наведе глава с отчаяне:
„Благат е, кой работи да се храни!
Деня на нивата копай, оре,
а вечер в къщи той се прибере.
Аз победих Тесалюса, Трифона,
Хейфера, зиме-лете нося броня,
угасна в мен и воля, и огън
от тоз живот без почив и без сън.
Под покрив тихи глава да подслоня,
туй искам днес. Дай другиму Нарбона.“

Царят наведе глава с поглед плах,
съсед съседа изгледа със страх.
Той Рихера Нормандски тамо мерна:
„Херцоге, твойта храброст е примерна:
вземи града за своя род висок.“

„Царю, по божя милост съм херцог.
Тоз случай е добър, пълн с прелъщенья,

но за които търсят приключенья;
мен стига ми, че съм останал здрав.“

Царят обърна се към гандский граф:
„Ти победил си Можирон хайдука,
венчай челото си със по-нова сполука.
Когато се роди на морский бряг,
с живота дух в теб влезе на юнак;
от род висок е майка ти родена,
не си надвиван бил освен с измена,
но храброст сявга си внушавал в нас;
ще помня до последния си час
каква усети радост ти голяма,
когато заедно вървяхме двама
и чухме там далечния отклик
на сарацините бойовний вик.
Врат нивга пред опасност не преви,
Нарбона красна своя направи.“

„Царю, не искам вече да се моря;
глей, гладни сме и аз, и мойте хора.
Тако ми бога, в дяволска страна
водихме таз последнята война:
на хляб наместо плъхове ядехме
и ветите ботуши си гризехме;
лицето ми от жега почерня.
Когато се завърна у дома,
жена ми, коя в тежка скръб живее
и може би за мен и не милее,
ще мисли, че съм мавританин див.
Кажи, че съм бездушен и страшлив —
във Ганд, дома си, бързам да си ида:
богатства Соломонови да видя,

златото на Пепен да ми дадат,
пак не: Отивам в Ганд, де хляб ядат."
„На тез добри фламандци хляб им тряба
както вода на кривонога жаба."

И Карл прибави:
„Оглупял съм днес!
Юнак ми трябва и, чудо чудес,
забравям, че е тук Нантски Евстати.
Дойди, другарю мой, орел крилати:
кажи, виждал ли си по-хубав град?
От днес властител му си припознат.
Нарбона й яка, лесно не се взима,
три ями, трийсет кули има,
на всяка порта и укрепен стан;
забравям още шестте кули там
с одялан камък. Трудна й работата,
с тез градове упорна е борбата:
когато мислиш, че си ги вземал,
намираш се, отдето си почнал;
града превземаш, падаш пред донжона,
но що вреди! Ще вземеш ти Нарбона;
не си ли страшен ти орел!"
Врабче,
кое след дъжд на слънце се пече —
каза Евстатий. — Ни аспра пребита,
но имаш — нямаш, никой те не пита
и всеки иска, вика да му платиш.
Дотука ми дойде, царю. И виж,
ръката ми от кръв не се изтрива.
О, смазан съм. Войната те пребива,
забравяш в друго време що си бил
и намразяваш туй, що си любил.

Всé в бой, безспир на път, спи без
подложка,
и ястреб тръгваш, връщаш се кокошка.
Царю, не мога вече да търпя,
не искам слава, трябва ми да спя."

И добрий кон с крак тупаше земята
кат да разбираше. Над планината
минува облак. С своя батальон
наблизо бе Жерард от Русильон.
Великий Карл каза:
„О, мой Жерарде,
кого, възпяват сладкопойни барди,
ти твърд си като римлянин от Рим,
не двоумиш се, мой юнак любим,
кога ти предстои дело юначно."

Жерард от Русильон погледа мрачно
железний си ръждясал свой жилет
и пряпореца си продупчен, вет,
и куция си кон, и свойте хора
покъсани, и тоз бе отговора:

„Царю, Нарбона красна е мома,
но аз си имам другаде земя."

Такъв бе отговорът лют, горчиви
на тез юнаци храбри, горделиви.
Под тях бучат пороите пенливи
и искри мятат до облака син.

Изреди царят един по един
най-храбрите, най-буйни капитани,
във боевете страшни кат аслани,

Евдий, бургунский храбър цар, Гарен,
в Венеция кой смело един ден
на гръб отнесъл е под слънце жарко
огромний тучен лъв от „Свети Марко“,
Ожие датски, Алберто от Перичез,
Сано, когото боготвори днес
легендата, Рожер, покрит със слава:
отказаха те до един.

Тогава
с гняв императорът издигна глава,
изправи се на светлите зенгй,
арабският му кон фучи и рий,
изтегли сабя остра и в въздуха
замаха я, пусна въздишка глуха
и бледен, с плам в очите кат орел,
над жертвата си що се е навел,
изгледа грозно целий стан уплашен
и с глас, на гръм подобен, страшен,
от кой земята потрепера там,
извика тогаз: „О позор! О срам!
Къде сте, графове, що в тез долини
паднахте в най-цветущите години,
що бяхте сявга прави в грозний бой,
които не казахте нивга: „Стой!“
Роландо, Оливье, защо ви нема?
Досега с вас Нарбона щях да взема,
под мойте нозе би лежал градът;
да бяхте живи, бих превзел светът!
Що мога, боже мой, сега да сторя?
Напусто търся между толкоз хора
един поне неустрашим юнак
и викам громко с глас, и тупам с крак:
юнаците спят в гроба мълчаливи,

Група младежи от Пазарджик. Вторият отляво надясно е Константин Величков.
Снимката е от 2 юни 1875 г.

а живите са подли и страшливи!
Не зная как обиди се търпят,
не искам да ви видя втори път.
Нормандци, датци, графове, барони,
дотук що дойдохте със мен, бретони,
бургундци, пизяни, фламандци, вий,
родени в тез земи, що Рейн мий,
пикардци, френци, никой не ви пречи,
не искам тука да ви виждам вече!
Идете си във родните страни.
Живейте там при своите жени
доволни, скрити, щастливи, безславни
и чакайте по стъпките ви бавни
унуци да наскачат весел рой!
От тоя стан, де чуй се рогът мой,
махнете се. Не ща ви се поклоня,
вървете! Ще обсадя сам Нарбона;
от радост свети моето лице,
надежда пълни моето сърце.
И там, във кулите си като тлейте,
нозе си на огъня като грейте,
когато някой си напомни тия дни,
в които през гори и планини
светът ехтеше с подвизи ви чудни
и зададе ви тоя въпрос трудни:
„Къде оставихте вий царя свой?
Ще кажете с пот хладен на челата;
бегахме във деня на един бой,
и тъй уплашено и бързешката,
че не видяхме де остана той."

Така великий Карл, цар френски,
екзарх равенски, император немски,

говореше с глас мощен и висок.
Овчарят, като чу в леса дълбок,
помисли, че ехти гръм в планината.
Бароните с срам глсдаха в земята.
Всред тях внезапно някой пропълзя,
и момък млад излезе и каза:

„Свети Денис царя от зло да пази!"
Изгледа царят тоя, кой пролази
и прав стоеше със спокоен вид,
и както пред Саул заста Давид,
видя пред себе си дете засмяно,
със ръце бели и лице румяно
помислиха мнозина, че й мома
ч във очите пламък или светлина,
спокойно, мило, слабо, доверчиво,
без герб, без перо на главата, живо.

„Що те вълнува и що искаш ти?"

То отговори, без да се смути:
„Честта, която всички тук отказват,
да бъда тоя, за кого ще казват:
Той взе Нарбона."
И детето, с плам
в очите, дерзостно стоеше там
с увереност, без страх и без смущенье.

Настъпи редом общо удивленье.
Глава изправи гордий гандски княз,
учудено изгледа и на тез,
що бяха там, с насмешка на езика,
каза: „Америйо е, граматика."

Все в ръка царят сабята държи:
„Америйо, името си кажи."
Продума мило:

„Аймери ме викат.
На двайсет годин съм. Освен езикът
на майка си, латински ощ чета,
бакалавр съм и сабята въртя.
В селото ми забрави ме съдбата,
кога раздаде титлите, земята.
Кат сиромаха Лазара съм гол
и нищо нямам — ни теле, ни вол.

Земята ми й две педи, но небето
синьо побрало би ми се в сърцето.
Ще вля́за във Нарбона, давам реч,
ще ти я поднеса на своя меч
и ще накажа тези, що се смеят,
ако й тогава не щат да немеят."

От радост императора трепти,
кат херувим небесен цял блести;
извика той:

„За тез слова надменни,
Нарбонски Аймери си ти от днес,
и палатински граф, и всеки чест
ще ти отдава, юнак несравнений.
Върви, о, сине мой, добър ти път!"

На другий ден Аймери взе градът.

ИЗ ДАНТЕВАТА ПОЕМА „АД“

ПЕСЕН ПЪРВА

Съдържание. — Поетът, след като се е бил лутал цяла нощ в един гъст и тъмен лес, в който се е бил изгубил, намира се при изгрев слънце в подножието на една могила. Като захваща да се изкачва по нея, явяват се отпреде му три хищни звяра, които му препречват път. Уплашен, той се готви да се върне назад, кога пред него се представя духът на Виргилия, който го ободрява и му обещава да го спаси от опасност, след като го заведе в царството на мъртвите, в Ада най-първо, а после в Чистилището, отдето след това по стъпките на друг водач ще се възкачи в Рая.

На попрището жизнено в средата
намерих се в лес тъмен по зла чест,
че правий път сбъркал бях в мрачината[1].

Тъй буен, див и гъст бе тоя лес,
че, спомня ли го, цял ме мраз побива:
при грозний страх, с кой пълни ме до днес,

смъртта дори една е по-горчива;
но зарад благото, кое добих,
ще кажа що видях в таз местност дива.

Не зная как се в тоя лес вглъбих,
от сън тъй в пълно бил съм упоене,
кога от правий път се отклоних!

Кога тоз дол изминах, кой с смущене
изпълнил бе душата ми и с страх,
могила стръмна се яви пред мене.

Дигнах очи нагоре и видях,
че слънцето плещите й огрява
на първи си зари с премилий зрак:

с младенческа сияеше то слава.
Страхът, кой беше през нощта смразил
кръвта ми, поутихна в мен тогава;

и както пътник, кой се е спасил
от буря, взор обръща към вълните
беснеющи, с кои се е борил,

така се спрях и аз и в тесниите,
де смърт намира, кой би там стъпил,
обърнах, разтреперан йощ, очите.

Едва във себе бодрост бях сетил,
тръгнах по стръмний хълм с одушевлене,
но стъпки няколко не бях сторил,

ненадано подаде се пред мене
една пантера лека[2], със петна
по кожата, с очи в мен устремени.

От пътя ми се вече не махна
и неведнъж помислих си в душата
да сляза пак, в боязън от злина.

На изток се подаваше зората
и слънцето с ония пак звезди,
що са го придружили в небесата,

на хаоса из мрачните гърди
кога тез чудеса са се явили,
стрелеше животворни си зари.

Тоз сладък час и цветовете мили
на звяра, светлий вид на пролетта
доверье малко бяха ми внушили;

но лъв един внезапно връхлетя
и в мен възбуди нов страх и смущене.
Гладът разгаряше свирепостта,

с коя фучеше страшно, и към мене
вървеше право с зяпнали уста.
Вълчица мършава от озлоблене,

коя не знае насит и кръвта
без жал на много люде е изпила,
по стъпките му се подаде из нощта.

Тъй страшно очи беше в мене впила,
че не остана ни надежда в мен
да се изкача горе, нито сила.

И аз пред туй виденье страховито,
заприщен тъй от всичките страни,
надире се върнах с сърце разбито.

Дор слизах в тия темни глъбини,
пред мен човек яви се, кой отдавна
свършил е на земята свойте дни.

И с глас извиках в таз опасност явна:
„Ти кой и да си, призрак или жив човек,
смили се! Дай ми помощ беззабавна.“

„Жив бях, не съм, отвърна ми с глас мек,
във Мантова[3] от род благочестиви
живот съм аз получил в оня век,

в кой Юлий с подвиги света въздиви;
живях при Август добри в славний Рим,
кога цареха божества лъжливи.

Поет бях и Анхизовий любим
възпях аз син, кой Илион остави,
кога биде превърнат в прах и дим.

Защо се връщаш пак в дола мъгляви,
а не вървиш по тоя хълм блажен,
де всяка радост теб ще се представи?“

„Виргилий си, тоз певец несравнен,
кой с свойто име пълни вековете! —
извиках, от неволен срам смутен. —

Светило бляскаво на вси поети,
за моя жар към твоите песни
на помощ протегни ми днес ръцете!

Да уча тях са текли мойте дни,
и ако в мойте песни наслаждене
светът намира — теб се то дължи.

Виж звяра диви, кой стои пред мене.
Мъдрец велики, помогни! Страхът
до пълно ме й довел изнеможене.“

„Бедите, що смущават ти духът,
за да избегнеш — с вид благ отговори, —
ти трябува да хванеш други път.

Тоз звяр, кой всяка доблест в теб събори,
без жалост е, той не оставя жив,
кой мерне му се тука в тез простори.

Все жертви търси погледа му див,
а всяка жертва повече го дразни
и става още по-немилостив.

Той с зверове се съюзява разни[4]
и зло при всеки нов съюз плоди;
но всуе кръвожаден сън го блазни!

Над него скоро враг[5] ще полети
и той света от него ще избави.
Във Фелтро тоз юнак ще се роди;

с любов и доблест той ще се прослави;
Италия, напита със кръвта
на челяд храбра, пак ще се изправи

и мир ще найде. С страх ще бяга тя,
дор падне в мрачний ад, отдето
пръв път я вън извлече завистта.

Тук място е опасно и проклето;
да се спасиш, подире ми тръгни
и мен си крепко довери сърцето.

Ще минем през ония глъбини[6],
кои плач горки вечно огласява,
де гордий дух, за своите злини

наказан там, смърт втора призовава;
и тез ще видиш, кои всред борба
с мъченья мисъл сладка утешава,[7]

че някой ден, по божа доброта,
ще идат горе и ще ги приемат
на светли праведници в радостта.

На Рая, дето всяко бреме снемат,
желайш ли славата да видиш сам,
ръце по-чисти тебе[8] ще подемат

и тям за светъл път ще те предам.
Защото мен остаха непознати
и Всемогущий, кой царува там,

и неговите заповеди святи,
там мойта мисъл да лети не смей.
Там сяйните са негови палати,

отдето над вселената владей;
блажени, на които въз челата
безсмъртната му слава тамо грей!“

„Във името на тоя бог, молбата
ми чуй — казах, — спаси ме от беди,
води ме в царството на тъмнината,

а после горе сяйните врати
да видя, кои свети Петър пази,
и тез, които ублажаваш ти.“

Тогаз тръгна, упътих се и ази.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ПЕСЕН ПЪРВА

[1] — Цялата тая песен, както и втората могат да се считат като един вид предговор, в който Данте обяснява чрез символи и алегории причините, които са го накарали да напише своята поема, и целта, която е имал пред вид. В широк смисъл Данте иска да посочи чрез какви средства може човек да вземе връх над страстите и заблужденията, които се стремят да го погубят, и по кой път може да достигне до пълно нравствено съвършенство. В по-тесен смисъл поетът е имал пред вид и печалното положение, в което се е намирала тогавашна Италия и от което не е могло да се излезе освен чрез нравствено прераждане на

човека, защото само при добри нрави може да има истинска свобода и щастие. На тия две идеи отговарят тъмният лес, в който поетът се е изгубил, и могилата, в подножието на която се е намерил при излизането си от леса. Лесът означава заблужденията, в които се лута човек и отдето не го оставят да излезе страстите и пороците. Лесът изобразява едновременно политическата и нравствена анархия, в която се е намирала Италия. Могилата е идеал, към който се стреми мъдрецът, душевният мир и блаженство, до които се достига чрез съзерцание на вечните истини и пречистване от пороците. За тоя идеал ламти поетът, но за да го постигне, той трябва да слезе по-напред в Ада, дето пред зрелището на престъпленията и мъките, които влекат след себе си, ще може да се прониқне напълно от ония знания и истини, от които има нужда, за да може да довърши щастливо предприетия път.

Действието в поемата захваща на 24 март 1300 г., през нощта срещу велики петък, когато Данте е бил на 35 години, възраст, в която, както пише в „Пир“, човек достига „на жизненото поприще в средата“ и в която разумът взима връх на страстите.

[2] — Трите звяра, които поетът среща, когато излиза от леса и захваща да се качва по могилата, изобразяват пороците, които пречат за нравственото прераждане на човека: пантерата — завистта, лъвът — гордостта, вълчицата — сребролюбието. Според някои тълкуватели по-вярно е да се приеме пантерата като алегорическо изображение на сладострастието. В по-тесен смисъл Данте е искал да представи в тая алегория причините, които са препятствували за доброто уреждане на Италия. Пантерата е самото отечество на поета, завистливата Флоренция, лека, подвижна и разделена на бели и черни; лъвът е гордата и честолюбива Франция, която, освен дето е владяла в Неапол, е причинявала големи злини чрез постоянната си намеса в италианските работи, а вълчицата е папската курия, която са обвинявали изобщо в безмерна жажда за пари. С това тълкуване се схождат политическите идеи на Данте, за когото най-съвършено управление е била монархията, и само то с един император, който ще стои в Рим, е могло да дарува ред, свобода и щастие на Италия. Всички ония, които са пречили да се създаде тая монархия, са били врагове на Италия и виновници за нейните нещастия.

[3] — Виргилий е роден всъщност не в Мантова, а в едно село близо до Мантова, Андес, сегашното Пиетола.

[4] — Според по-широкия или по-тесен смисъл, който се приписва на зверовете, поетът иска да каже, че сребролюбието се съюзява с много други пороци за постигане на своите цели или че папската курия прибягва до помощта на разни могъщи лица и власти, за да запази своята светска власт и благата, които е извличала от нея.

[5] — През Ада.

[6] — Грешниците от Чистилището.

[7] — Касасе се за Беатриче.

[8] — В текста е наречен хрът онзи, който ще подгони вълчицата и ще я погуби. Не мисля, че съм сторил грешка, като не съм превел буквално текста. Той е бил в мисълта на поета някой храбър и щастлив юнак, който, въодушевен от любов към Италия, ще възобнови империята, като унищожи гвелфизма. По всяка вероятност Данте е имал пред вид Кан Гранде делла Скала, владетел на Верона, храбър гибелински вожд, който един от първите с брат си Бартоломео делла Скала е дал гостоприемно убежище на поета след изгнанието му от Флоренция. Кан Гранде често се споменува в „Божествената комедия". Според някои тълкуватели думите на Виргилий се отнасят по-вероятно до Угучйоне делла Фоджйола, също така храбър гибелински вожд, който е държал няколко години под властта си Сиена, дето благодарение на това обстоятелство и Данте е могъл да поживее известно време.

ПЕСЕН ТРЕТА

Съдържание. — Поетите пристигат пред портата на пъкъла и Данте прочита страшния надпис, който вижда издълбан над вечно отворения вход. При стъпването си в пъкъла поетите срещат ония, които са наказани в преддверието, защото през живота си не са били направили ни добро, ни зло. После дохождат при брега на Ахерон, дето Харон прекарва душите на грешните. Там, ослепен внезапно от една силна светлина, Данте пада на земята в безсъзнание.

През мен в града печални се отива,
де в мъки вечни стене и скърби
на грешните тълпата нечестива[1].

Бог мъдри, мощни мене сътвори
ведно със вековечните предмети,
бог праведни лиши ме от зари.

Ще трая, дорде траят вековете.
О, вий, кои пристъпяте тоз праг,
надежда всяка тука оставете.

Видях тез думи в един полузрак
над порта една горе издълбани.
„Тез думи са за мен покрити с мрак" —

казах на своя вожд. Вещ в всяко знане,
отвърна ми: „Тук трябва всеки страх
и слабост теб в сърцето да престане.

Ний в тоя край сме, дето ти казах,
че ще съзреш онез души унили,
които божий гняв с един замах

от благото на разума лишил е.“
При туй ми взе ръката, моя дух
с засмян вид ободри и с нови сили

в подземний с него влязох край. И чух
стенанья, плач и вопли страховити
ечаха всред беззвездния въздух.

Мен сълзи ми дойдоха на очите.
Въздишки, клетви, глухи викове,
риданья, скърцания на зъбите,

от всякакви езици звукове
и чупения страшни на ръцете
се сливаха с безчетни гласове

кат някой вихър, който ветровете
подигат с грозен рев край морски бряг.
С душа и ум, от скръб и страх обзети,

казах тогаз: „Що слушам в тоя мрак?
Кои са тез, кои са тук паднали
и тъй ги люто мъчи божий враг?“

„Тез мъки божий гняв праведен дал е –
в ответ каза учителят, — в делба
на тез души, които са минали

живота без позор и без хвалба;
и ангелите тук са, безучастни
кои остаха в страшната борба:

прогна ги бог от небесата ясни,
но и самият пъкъл ги не ще
защо не са били и в злото страстни.“

„Какво тежи на тяхната душа —
попитах пак — тъй много, та издават
безспирни вопли техните уста?“

Каза ми: „Вкратце туй ще ти разправя.
Надежда нямат те за смърт,
кат сянка техният живот минава;

така за своя жребий те скърбят,
че с всеки други би го заменили.
И памет не живей за тях в светът;

от тях с презренье са се отстранили
и правосъдието, и милостта.
Но стига сме за тях ний говорили:

погледай и мини.“ Кога млъкна,
мерна се знаме мене пред очите,
което бързо минваше в нощта.

След него тълпа гъста в теснините
вървеше и изтръпнах цял от страх,
като смислих на колко души дните

пресякла е смъртта с един замах.
Доде минуваха край мене неми,
внезапно онзи между тях познах,

кой подло тежкото остави бреме.[2]
Тогаз се уверих, че тука мзда
очаква онуй злополучно племе,

кое еднакво е ненавистта
заслужило на бога в небесата
и на властителите на нощта.

Те бяха голи и покрай телата
мухи, оси бръмчаха кат на стръв
и яростно им жилеха месата.

От раните им лееше се кръв
и ведно с сълзите им под нозете
струеше се — кърма на грозна цръв.

Възвих очи от тия души клети
и друга надалеч тълпа съзрях
накрай една река[3] на бреговете,

и за това на своя вожд казах:
„Каква е таз тълпа, коя се чини
при слабий свет като увита в прах,

и мога ли да знам, какви причини
я карат толкоз бързо да желай
на срещний на реката бряг да мине?“

А той отвърна ми на туй: „Потрай,
додето на печалний бряг се спреме:
духът ти всичко тамо ще узнай.“

Като човек, кой носи тежко бреме,
с наведена глава тръгнах тогаз
и стигнах до реката с уста неми.

И ето се зададе срещу нас
на лодка старец с коси побеляли,
кой викаше с пресипнал страшен глас:

„О, горко вам, души във грях паднали!
не дигайте за милост жален глас,
защото няма кой да ви пожали;

затворен е небесний край за вас,
в нощ тъмна лодката ми ще ви води,
де вечно ще ридайте в пек и мраз.

А ти, кой жив дошъл си в тез прохóди,
на мъртвите махни се от редът,
не може тука жив човек да броди.“

Като видя, че аз стоя: „Друг път
е ваший — каза, — друга лодка вази
отдругаде ще пренесе отвъд.[4]

„Напразно не гневи се, старче, нази,
че виждаш тука в тоз печален край —
каза поета — волята такваз е

на онзи, който може и желай.“[5]
Веднага страшния лодкар утихна
и нищо повече не щя да знай.

Но между грешниците шум възникна;
с рев, с скърцане на зъби в мрачний свод
сганта на думите му се откликна.[6]

Кълняха бога, человешкий род,
живота, тез, кои са ги родили,
местото, времето и своя плод;

а после с плач навлязоха унили
в таз лодка, дето ще се изредят
онез, кои са бога огорчили.

Харон ужасний, на кого горят
кат две запалени главни очите,
въоръжен с веслото като прът,

събира всички там и бий душите,
кои се маят. Както есенес,
кога задухат вихри мразовити,

едно по друго капят в тъмний лес
листата, дорде оголее клона,
така и всички нечестивци с бес

във лодката ще паднат на Харона.
В сганта впит беше още наший глед,
на друга тук достигаше веч стона.

„О, сине — каза славния поет, —
онез, които в божий гняв умират,
прихождат всички тук от целий свет,

но те не искат тука да се спират,
а бързат да преминат ототвъд:
тъй греховете им духа раздират,

че става в тях желание страхът.
Душа добра се нивга не вестява
на таз река печална на брегът.

Сега за тебе ясен става
гневът Харонов, като те видя.“
Не бе престанал да ме наставлява

и мрачний край така се разлюля,
че като смисля, тръпне ми душата.
Избухна вятър лют издън земя,

светкавици раздраха мрачината
и я изпълниха с ужасен свет;
от страх без чувство паднах на земята,
като човек от сън дълбок обзет.

[1] — Per me si va nella citta dolente,
Per me si va nell' eterno dolor,
Per me si va tra la perduta gente.

През мене се отива в печалния град,
през мене се отива в вечната скръб,
през мене се отива при погибшите люде.

Първото тристишие, с което захваща надписът на входа на Ада, е хубаво, особно като се повтарят в начало на всеки стих думите: през мене се отива, които му дават една важна и печална хармония, и преводачът съжалява почти, че не е могъл да го остави на волни стихове.

[2] — Касае се за папа Целестин V, който е бил накаран чрез измама да се откаже от папския престол и е бил хвърлен после от Бонифаций VIII, наследника му, в затвор, дето умрял в 1295 г. Отричането на Целестин V от папския престол е било признато от църквата за похвално дело. Той е бил човек крайно благочестив и с мек нрав, за което свидетелствува и постановлението, издадено от него скоро след като е бил избран, че всеки папа може за спасение на душата си да се откаже от папството. Стоял е папа пет месеца и осем деня. Ядът на Данте спрямо него се обяснява главно с това, че с отричането си е станал причина да дойде на папския престол Бонифаций, когото е ненавиждал като един от главните виновници на своите нещастия. Данте е имал случай навярно да види папа Целестин V във Флоренция, дето се е бил установил за няколко време през 1294 г. след отричането си от папския престол.

[3] — Тая река е Ахерон, реката на скръбта, същата, която гърците са вярвали, че тече в Ада и през която Харон е прекарвал на лодката си душите на мъртвите. Ще срещнем по-нататък и другите реки, които според гръцката митология са текли в Ада: Стикс, Флегетон и Коцита. И тука, както и в гръцката митология Харон е който прекарва душите на грешните. Данте се е възползувал от много гръцко-римски баснословни вярвания и предания, било за просто поетическо украшение, било за онния религиозни и морални истини, които се крият в тях.

[4] — Една висша сила пренася Данте на отсрещния бряг на Ахерон, без той да се досети. За това загатва с горчива завист Харон, който казва на поетите, че друга лодка по друг път ще ги пренесе отвъд.

[5] — Както ще имаме случай да видим и на други места в поемата, Виргилий си служи със същото средство при всяка опасност, която среща на пътя си, за да я премахне. Навред той обявява, че е дошъл в Ада с този, комуто служи за водач, по волята на онзи, който може, що желае. Пред тези думи всички отстъпват. Никой не смее да се противи на това, което е воля божия.

[6] — Както тука, така и навред в Ада грешниците представляват всички явления, свойствени на човешката природа. Ако и духове, те страдаят, плачат, скърцат със зъби, чувствуват болки като живи същества. Свойство на греха в Дантевия ад е, че грешните запазват своята плът. Материята взима участие в страданията, чрез които те изкупват своите престъпления. Грехът живее още в плътта и продължава да се проявява, ако не на дело, то в желание и в плътта получава своето наказание, което е също така живо като него. В това се състои според мнозина поетическото превъзходство на Ада при другите две части на „Божествената комедия". Плътта изчезва, спиритуализира се в Чистилището и Рая и с нея изчезва голяма част от поетическия интерес, който бихме искали да намерим в тях. Адът изкарва пред нас не отвлечени, а живи, реални същества, затова и светът, който се движи в него със своите страсти и пороци, които съответствуват на действителността в живота, е поетичен, трогателен и разнообразен.

Както ще имаме случай да видим и в следующите песни, страданията, които претърпяват грешните, съответствуват всякога на греховете, с които са си ги навлекли. Данте е търсил и намерил почти всякога в природата на греха наказанието, което му се пада. Ония, които, за да прекарат спокоен живот, са били еднакво равнодушни и към доброто и злото, са постоянно обезпокоявани от рояци оси и мухи, които им жилят месата. Пред очите им стои винаги образът на безцветния и подлия им живот — нечиста и грозна цръв, която се кърми с кръвта от раните им и със сълзите от очите им. Пред тях не заслужава и да се спрем, понеже, както не са живели на онзи, така не живеят и на този свят освен като сенки, които не възбуждат ни съчувствие, ни ненавист.

ПЕСЕН СЕДЕМНАЙСЕТА

Съдържание. — Поетът описва чудовищния образ на Гериона, при когото се приближават той и Вергилий. Доде Вергилий говори с Гериона, Данте отива да види лихвоимците, наказани да седят до голямата бездна, под дъжд от пламъци и между които вижда някои познати. След туй се връща при Вергилия, с когото на гърба на Гериона се спущат в осмия кръг.

„Ей звяра,[1] кой опашка остра шава,
гори минува, воиски ломи
и градове и цял свят развращава."

При тия думи вожда устреми
към него взор и даде знак с ръката
да приближи, дет бяхме спрели ний.

И този скверен образ на лъжата
възкачи се пред нази на брегът,
а виеше опашка над скалата.

Както пленява праведник духът
с вид благ, тъй благо нему е лицето;
усмивки на очите му блестят,

но змийско е телото му проклето
надолу от главата. Лапи две
космати му стърчат от раменето.

Обшарени са в вид на кръгове
гърбът, корема и ребрата цяли:
ни турци, ни татари[2] платове

със толкоз краски светли не са ткали,
нито на Арахне[3] от стана лек
изтканите платна са тъй блестяли.

Кат тия лодки, що на сухий брег
са наполвин и наполвин в водата
като кастора[4], кой на слънчев пек

край Дунава изкарва си главата,
а вътре своята опашка крий,
когато риба да измами смята,

така на камъните звяра злий
опрял се беше тука на гърдите,
а виждах, че опашката се вий

над бездната с върх остър, ядовити,
подобен на език на скорпион.
„На нови мъченици предстои ти

сега да чуеш тука жалний стон" —
каза поета, кат тръгна пред мене.
Надясно край звера премина он

по самий ръб на камъни срутени.
Сторихме десет стъпки с вожда благ;
съгледаха очи ми ужасени

от грешници нещастни цял рояк,
насядали край устъето ужасно
на бездната. Към тях направи знак

поета и каза ми: „Тебе ясно
да стане всичко в тоя кръг; иди
при тях и от премеждие опасно

не бой се там, но дълго не седи,
а аз ще поговоря с звяра тука
да вземе нас на мощни си плещи

и пълна в туй ще имаме сполука."
Така сами отидох там, отдето
на горки плачове се чуйше звука.

Всред жежкий пясък тоя народ клет
насам, натам си махаше ръцете,
да спира пламъците, що безчет

отгоре падаха. Тъй куче лете,
кога на слънце се пече от гад,
коя го хапе, брани се с нозете.

Но взирах се, а грешник мен познат
всред тях напусто исках да открия.
Те всички носеха на своя врат,

и все с различен цвят и знак, кесия,
в коя вглъбил бе всеки взор,
пламнал от ненаситна лакомия.

Върху една от тях, на жълт простор,
изписан беше лев със цвят лазурен.[5]
Погледнах пак и малко по-отгор

съзрях кесия друга с цвят пурпурен,
на него гъска бяла като мляко;
а по-далече, с поглед мрачен, бурен,

седеше грешник един, у кого
свиня лазурна на кесия бяла
съзря случайно моето око.

„Каква теб смелост тука е довела? —
извика. — Бягай, но понеже йощ
от теб смъртта данта си не е взела,

узнай, че зайдно с мене в тая нощ
и Витальяно[6] ще се изтезава.
Падванец съм. Неодолима мощ,

коя на грешник никой не прощава,
при флорентийци ме постави тук
и тоз народ уши ми уморява

на викове едни с безспирний звук:
„При нас кога ще дойде кавалера[7]
с трите кози?" — При своя вожд и друг

след туй прибързах аз да се намеря:
заварих го, когато там стигнах,
че на плещите бе седнал на звера.

„Сега — каза ми той; бъди без страх,
по стълба такваз тук се слиза доле:
затуй от бездната тоз звяр виках.

Пред мен качи се на плещите голи,
с опашката да ти не стори зло;
очи ми ще те пазят от неволи.“

Усетих тръпки в цялото тело
като човек, когото треска хваща,
при тез слова. Но както при дело,

що на опасен подвиг го изпраща,
пред господаря си от страх и срам
и роба малодушни смелост сяща,

тъй пред водача, кой стоеше ням,
в душа ми колебанъето изчезна.
Качих се на звера коварен там

и дума от уста ми не излезна.
А той, кат ме обви с ръце: „Тръгни
за страшната, о, Герионе, бездна —

каза, — но слизай бавно и помни,
че носиш товар нов за тез огради.“
Както, кога на път се устреми,

отстъпва първо ладьята назади,
тъй Герион оттук се в път впусна
и в волний шир когато ни извади,

в полкръг зави се на витло, махна́
опашката си, гъвка като риба,
и с мощни лапи смело той почна

въздуха непрогледни да загриба.
Ни Фаетон[8] е страх кат мен патил,
кога, коне слънчни от да шиба,

пожар в небето е възпламенил,
нито Икар,[9] когато под крилете
внезапно восъка се е стопил

и чул е на баща си виковете.
Изтръпнах цял, когато се видях
унесен в тия мрачини проклети.

Навред обръщах ази поглед плах,
но нищо друго мен не се вестеше
освен зверът, кой носеше ме в тях.

Той бавно плуваше, ту се въртеше,
ту слизаше, но туй познавах аз
го силний вятър, който се стремеше

отдолу и в лицата бийше нас;
а чуех в бездната дълбока, чърна,
как Флегетон ехти с гръмовен глас.

Под себе осмелих се да назърна,
но вопли, плач и огньове безчет
накараха ме с страх да се отвърна.

Веч стигахме ний в тоя край проклет,
и повече неволи и патила
към нас се приближаваха отвред.

Както сокол, кого е уморила
хвърчитба безуспешна, криле свий,
надолу спуща се за нова сила,

и дълго, на витло като се вий,
далече кацва от ловец сърдит,
тъй тоя звяр, на кой седяхме ний,

остави ни най-сетне на скалите,
що в дъното стърчат на осмий кръг,
а сам изчезна тутакси в тъмите,

като стрела отпъната от лък.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ПЕСЕН СЕДЕМНАЙСЕТА

[1] — Герион, символ на лъжата, е царувал според доисторическите предания, в Балеарските острови, дето е имал една обширна гостинница. Той е приемал гости от всички страни, примамвал ги е с ласкателства и с благи думи и след като ги е настанявал в своята гостинница, обирал ги е и ги е убивал, а после ги е давал на конете си да ги ядат. Херкулес, като дошъл в тая земя, убил го за злодействата му, след като го намерил в яслите му, пълни с умрели човеци.

[2] — Турците и татарите са обичали винаги да носят скъпи и светлоцветни платове.

[3] — Арахне, знаменита тъкачка от Лидия, която е била преобразена в паяк от Палада.

[4] — Кастора държи опашката си във водата и изпуща от нея една маслена материя, с която примамва рибите.

[5] — Тия кесии, които висят на гърдите на тримата грешници и на които поетът описва знаковете и краските, са гербове на три благородни фамилии, двете от Флоренция и третата от Падова, дето е цъфтяло лихвоимството. Лихвоимството е било цветуще и във Флоренция и не е чудно, че има много флорентийци.

[6] — Виталяно е бил прочут лихвоимец от Падова и поетът справедливо му е отредил още през живота му място в Ада.

[7] — Тоя кавалер е някой си Джовани Буйамонте, който е бил известен като крайно безсъвестен лихвоимец. Той е бил наказан още на земята, дето е умрял в голяма бедност.

[8] Фаетон е бил син Аполонов. Аполон му бил позволил един ден да води колесницата на слънцето, но в своята неопитност той оставил колесницата да се приближи толкова много до небето, че го се запалило и малко останало да пламне и да изгори цялата вселена. На запаленото място на небето се образувал оттогава Млечният път. Опитер в гнева си простредил Фаетона с мълния и го сгромолясал в Подиже — стария Еридан.

[9] — Икар е бил син Дедалов и заедно с баща си е избягал от критския лабиринт с криле, залепени с восък. Като се приближил много до слънцето, восъкът се стопил, крилете се отцепили и той паднал в морето.

ПЕСЕН ДЕВЕТНАЙСЕТА

Съдържание: — Данте и Виргилий минуват в третата яма, дето се наказват симоняците, които са търгували със свещени неща. Те стоят там забучени в земята, в тесни дупки, с главата надолу, а нозете им стърчат навън, увити с пламъци. Данте разговаря с един грешник и след като изказва своето негодувание против нечестните служители на църквата, минава с Виргилия в следната яма.

Симон магеснико[1], и всички вие,
които с божийте търгувате неща,
позора песента ми ще разкрие,

във кой е вас въвлекла алчност зла!
На моста стръмни, кой се възвишава
над третий дол, пристъпяхме в нощта.

О, разум висши! Как се проявлява
изкуството ти чудно нанавред,
и на небето, де грей твойта слава,

и на земята, и в тоз мрачен свет!
Тъй както в моя хубав Сан Джовани[2]
наокол купела, що е посред,

и други купели са издълбани,
така по камънака, с кой долът
и двата бряга са постлани,

пред мене и зад мене, в всеки кът,
аз виждам дупки с ширина еднаква
навред, къде очите ми се взрат.

Във всяка грешник клет честта оплаква,
що е заслужил с своите дела,
и всуе милосърдие очаква.

В тях грешните със голи си тела
забити са надолу със главата,
а вънка, в неподвижната мъгла,

стърчат и бясно махат се краката,
увити в пламъци, които в вид
на алени езици от земята

излизат, дето трупа е зарит,
и се изкачват до петите горе.
„О, вожде — с глас продумах жаловит, —

кажи ми кой е онзи, кой се бори
така безсилно с пламъка червен,
и с него може ли да се говори?“

Поета тутакси отвърна мен:
„По полегатий бряг, ако желаеш,
там ще те заведа и поразен

от същий грешник клети ще узнаеш
и греховете му, и кой е он.“
„Учителю, кой всяка тайна знаеш,

за мене твойта воля е закон.
Едва изказах тия думи, двама
тръгнахме ние по скалистий склон.

И лесно в кръглата слезнахме яма,
де пламъците пущат син светлик.
Поета, кой държеше ме, пусна ма

при дупката, де горкий мъченик
отчаяно се вайкаше с нозете.
„О, клетнико, кой тук с заровен лик

жестоко тъй си плащаш греховете,
продумай, ако в тебе още слух и глас
не са били завинаги отнети."

Говорех и глава навел бях аз.
Така духовника се наклонява,
кога, за да забави смъртний час,

убиец го лукаво призовава
от трапа, дето го заравят жив.[3]
От дупката, крака си кат пошава,

отвърна грешника[4] с глас треперлив:
„О, Бонифаций,[5] ти ли си пред мене?
Три годин си дошъл, дух нечестив,

ло-рано тук от мойто прокобене.
Насити ли се на благата там,
зарад кои без срам, без угризене

обсеби и до днес скверни без срам
съпругата небесна?" — От смущене
останах като вцепенен и ням,

но вожда, като приближи до мене,
пришепна ми: „Не съм, не съм, кажи."
Изпълних неговото повелене

и грешника захвана да движи
нозе си с дива беснота в въздуха
и тез слова, които придружи

с печален плач, из ямата се чуха:
„Що търсиш тука? Мойто ли тегло
да видиш, смело в таз долина глуха

дошъл си, преди твоето тело
с зарите светли да се е простило?
Узнай, че горе моето чело

тиарата свещена е носило.
На мечката съм аз от гордий род
и потеклото мечешко тъй мило

било е мене, че през цял живот
ръце ми са съкровища трупали
на благо тям, а тук под тоя свод

таз грозна дупка мене са дълбали.
Пред мен, сразени за еднакъв грях,
и други в тая дупка са стърчали:

скалата е приела вече тех
и крие ги в нощта си безотрадна.
Когато онзи, за кого те взех,

яви се тук, и ази там ще падна,
но той по-малко ще стърчи от мен,
увит със пламък в мъка безпощадна,

защото недалеч е оня ден,
кога ще дойде пастир друг безверни,
с по-грозни злодеянья опятнен,

и в изкупленье на злодейства черни
и мен, и него ще замести он.[6]
От алчност гнусна, за помами скверни,

подобен на продажния Язон,[7]
тому в угода, който в Париж влада,
ще стъпче той и вяра, и закон."

При всичко, че страдалците пощада
заслужват, аз отвърнах му без жал:
„О, дух злочест, кажи, каква награда

спасителят от Петра е искал,
когато ключовете поверил е?
Върви след мене, само е казал.

И за пари ли пак Матей добил е
апостолски наместо Юда сан?
И прав в жребия, кой теб сразил е,

въз теб от тебе същия призван:
Пази, не дигай си сега очите
от тоз имот неправедно събран,

кой с смелост против Карл въоръжи те."
Оназ тиара да не бе носил,
която с почит пълни нам душите,

по-горки думи бих ти говорил,
защото ваший алчен дух съблазън
и извор на беди е сявга бил,

за честните и за добрите казън,
за лошите опора. Зарад вас,
продажни пастири, от горест смазан,

евангелиста е видял оназ,
коя простира над водите власт и сила,
как в увлечение от долна сласт

с царе безсрамни блудства е вършила:
оназ, коя от рожба с седем е глави
и в десет рога помощ е черпила,

доде мъж ѝ искал е да върви
по път на доблестни и чисти нрави."
О, алчни пастири, не сте ли вий

по-лоши от езичници гнуснави?
Ваш бог не е ли златният телец?
Ах, Константине, колко зло направи,

когато на духовний си отец
ти своя дар велик поднесе!“[10]
Тъй говорих аз на безверний жрец,

а той безспирно махаше с нозе си
от угризене, или пък от яд.
Учителят ми, без да се намеси,

с наслада слушаше ме изотзад.
Кога свърших, в ръце си ме прегърна
и тъй по пътя, кой ми бе познат,

от таз долина ме изнесе чърна,
и лек и бръз по стръмни канари
възведе ме. Доде да се озърна,

пред мен долина нова се откри.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ПЕСЕН ДЕВЕТНАЙСЕТА

[1] — Симон магесника е предлагал апостолу Петру пари, за да получи дарба да прави чудеса. Оттогава търгуването с религията и със свети неща се е нарекло симония.

[2] — „Сан Джовани“ е стар храм във Флоренция срещу съборната църква „Santa Maria dei fiori“. Както имах случай да кажа на друго място, тя е била по-рано езически храм, посветен на бога Марса, покровител на Флоренция. Тая църква служи за извършване на кръщения. За тая цел в старо време около главния купел е имало и други дупки, които според едни са служили също за кръщения, а според други в тях са стъпвали свещениците, за да бъдат по-близо до водата и да не са принудени да се навождат много, кога потапят деца в купела. Каквото и назначение да са имали тия дупки, които са били всичко четири, това е съвсем безразлично за сравнението, за което поетът си служи с тях, за да представи какви са били дупките, в които симоняците са забити тука с главата надолу. По тая причина аз ги преведох, като да са били и те купели.

[3] — Между другите жестоки наказания в старо време съществувало е и подобно едно. Престъпника са забивали с главата надолу в една дупка и после са хвърляли пръст отгоре му, за да го задушат жив. Случвало се е някога, че нещастникът, за да забави смъртния си час, е заявявал, че има да направи някаква изповед, и е призовавал за тази цел духовника, който е присъствувал на наказанието. А в това време палачите са преставали да хвърлят пръст в дупката.

[4] — Тоя грешник е папа Никола III от рода на Орсини. Затова и казва по-долу, че е от рода на мечката (Orso, мечка). Той сам обяснява защо е наказан тук. Той се е възползувал от властта, която му е била поверена, за да трупа богатства за своите роднини. Тоя грях е бил общ на всички почти папи.

[5] — Бонифаций VIII. Понеже Данте предполага, че е слязъл в Ада в 1300 година, а пък Бонифаций е умрял в 1303 година, папа Никола III, като го вижда и като го взима за Бонифаций, удивлява се, че тоя последний иде три години по-рано, отколкото е предречено, да го замести в дола на симоняците.

[6] — Бонифаций ще стърчи по-малко от Никола III, защото на негово място ще дойде друг безчестен папа. Той е папа Климент V, който е бил избран с покровителството на френския цар Филип Хубавий и който, за да угоди на покровителя си, е преместил папското седалище в Авиньон. Никола III е умрял в 1280 година, а папа Климент в 1314 година. Понеже Бонифаций е умрял в 1303 година, то папа Никола го е чакал в дупката 23 години, а Бонифаций ще чака наследника си само 11 години.

[7] — Язон е бил брат на Онияс. Той е достигнал до първосвещенически сан в Ерусалим с пари чрез покровителството на сирийския цар Антиох. Между друго обвиняват го, че ограбил ерусалимския храм, за да обогати Антиоха. Подобно Язону, Климент, за да угоди на френския цар, е пренесъл папската столица в Авиньон и е допуснал да унищожат темплиерите.

[8] — Данте обвинява съгласно с много историци папа Никола III, че е помогнал с пари за приготовление на клането, известно под името Сицилийска вечерня (vêpres siciliennes) и което

е станало на втория ден на Пасха, когато камбаните са звънили за вечерна служба. В това клане са били избити всички френци, които са живели в Сицилия и главно в Палермо. Той бил озлобен против владетеля на Сицилия, Карл Анжуйски, който отказал да даде една своя внучка за един негов внук, като е отговорил, че ако и на папата краката да са червени, той не е достоен да се сроди с френския двор.

[9]— Данте, като изменява свободно видението на евангелиста Иоана в откровението за Вавилон и като го прилага към Рим, уподобява тоя град на жена. Рим в случая може да се вземе за църквата, която има своето седалище в Рим. Водите, в които жената мие нозете си, са народите, които църквата управлява; седемте глави са седемте дарове на светаго духа, десетте рога са десетте заповеди. Църквата е загубила своето високо значение, когато папите, нейни съпрузи, са се отбили от пътя на божиите закони и за лични и светски облаги са я оставили да блудствува с царете, да става оръдие на техните честолюбиви замисли и цели.

[10] — Данте е вярвал като всички в негово време, че Константин Велики, като е приел християнството, е отстъпил Рим на папата.

ПЕСЕН ТРИЙСЕТ И ТРЕТА

Съдържание. — Граф Уголино разказва как пизанци, като го затворили с двама синове и двама внуци в Гвиландовата кула, оставили го там да умре от глад заедно с тях. Като минува от Антенора в Птоломея, дето се наказват ония, които са се провинили в измяна към приятелите си, Данте намира монаха Албериго де Манфреди, от когото узнава как душата на изменниците веднага след извършване на измяната пада в пъкъла и как един дявол влиза в тялото и го управлява, доде му е писано да живее на земята.

Веднага грешника дигна очите
и в космите на мръсната глава,
що с яд гризеше, си отри зъбите.

„Ти искаш — рече — с своите слова
тез рани на сърце си да отворя,
кои ме мъчат, преди да мълвя;

но ако мога с думи си да сторя
предателя безчестье да слети,
ще видиш и да плача и говоря.

Не зная кой си и в тез темноти
как си дошъл, но вярно по словата
познавам, че си флорентинец ти.

Граф Уголино[1] бях аз на земята,
а тоз архиепископ Руджиер,
и чуй защо му тук гризя главата.

Че злобата на тоз предател чер
стана на мойта пагуба причина,
знай всеки, кой е чул за тоя звер.

Но със каква жестока смърт загинах,
сега ще чуеш първи път втрещен
как живи още в гроба ни зарина.

Отвътре кулата, коя за мен
назваха кула на глада и дето
и други ще дочакат сетен ден,

през тясна дупка неведнъж в небето
луната да изгрява бях видял,
кога честта си в един сън прочетох.

Стори ми се, че този бе станал
властител мой и вълк един с вълчета
по стръмний хълм към Лука бе погнал.

Гваланди и Сисмонди с силна чета
в едно с Ланфранки тичаха напред
с измършавели, гладни, бесни псета.[2]

Вълк и вълчета скоро те отвред
натиснаха, захапаха месата
и взеха да ги късат с бяс проклет.

Събудих се преди зори; децата,
що бяха с мен, хляб искаха в сънят
и горко хлипаха те в тъмнината.

Жесток си, ако ти не потекат
за моя жребий сълзи от очите!
Та за какво плакал би други път?

Събудиха се в тоя час, кога слугите
хляб носеха, но в всички нас нощта
съмненья бе родила страховити.

След малко чух, че долните врата
затвориха със ключ; тогаз децата
изгледах, без да си издам скръбта.

Не плачех, вкамени ми се душата;
те плачеха; Анселмо ми каза:
„Защо тъй гледаш, тате, мълчешката?“

В очи ми не показа се сълза
и не продумах нищо на детето:
язика като че ми се върза.

Немях, дорде изгря нов ден в небето.
Щом светна малко в грозния зандан,
тям в горкий изглед си видях лицето.[3]

От скръб захапах с ярост свойта длан;
мислейки, че е глад на туй причина,
станаха те и с лик от плач облян

казаха: „Тате, с тоз вид не мъчи на.
Наяж се с нас; месата клети нам
ги даде ти, от тях ти съблечи на.“

Успокоих се, сърце да им дам:
тоз ден и другия седяхме неми.
Земя, защо се не отвори там?

Четвърти ден бе, син ми по-голями,
мой мили Гаддо, се простря пред мен,
каза: „О, тате, помощ, сила не оста ми!“

И там умря и всички с дух сломен
видях ги как паднаха тъй, сразени
от смърт, един по друг до шестий ден.

Сляп лазех по телата им студени,
и три дни още ги виках наред,
дор умориха скръб и глад и мене.“[4]

Кога свърши, вгледа се той отпред
и черепа захапа с зверска сила,
та мен едва не ми се зави свет.

О, Пиза! Позор на земята мила,
де сладко за ухото si звучи,
понеже друг не плаши те с патила,

над теб гняв божи нека затрещи,
с Горгона нека той запуши Арно,
та в свойте вълни да те потопи!

Защото, ако казват, че коварно
е Уголино крепости предал,
кажи, постъпи ли ти харно,

че в своя гняв деца срази без жал?
Ни крехка възраст е нашла пощада,
ни плач жаловен тебе е трогнал.

Минахме по-нататък в таз ограда,
де друга, гърбом легнала, тълпа,
в лед вечни окована, страда.

Те тука с болки грозни са в борба,
но самий плач да плачат им не дава
и туй подлютва тяхната съдба.

Защото сълза всяка се втвърдява
и с други, под клепачите така
като се сбира, също стъкло става.

При всичко, че и лице, и ръка
от мраз без чувство бяха ми остали,
кога стоех погълнат от тъга,

стори ми се, че вятър ме погали.
„Отде, попитах, тоя вятър? Тук
не са ли всичко студ и мраз сковали?“

Отвърна ми учителя: „Потрай;
по туй, кое ще видят ти очите,
умът ти всичко сам ще разгадай.“

Един от грешните, в леда зарити,
към нас извика: „Горестни души,
дошли при нас за мъки страховити,

снемете тоя лед от моите очи,
та в плач оттуха мъничко да вида,
доде пак мраз очи ми вкочени.“

Казах: „Кажи ми кой си и обида
кому сторил си, помощ ще ти дам
след туй, а ако не, при теб нек ида.“

„Брат Албериго[5] съм — отвърна нам, —
гостих с овощия при знак зловещи:
сега им тук цената добре знам.“

„Та що — извиках ази — кога свещи
са теб палили! Жив те зная аз.“
Каза: „Под слънчеви зари горещи

що става с мойта плът, не знам в тоз мраз,
че много често преди смъртен час
предимство има тая Птоломея,

да е дошъл, душата пада в нея.
Сърце ти повече да се смили
и да направиш туй, що се надея,

узнай, че щом душата измени,
телото дявол взима й веднага
и докогато има горе дни,

по своя воля с него разполага,
а тук душата тръпне в мраз и лед.
На тая сянка, що зад мен се слага,

плътта е може би йощ в горний свет.
Понеже сега идеш, ми се чини,
че теб познат е тоя грешник клет.

Той Бранка д'Ория[6] е, от години
гняв божи в тоя лед го е сковал.“
Извиках аз: „Мълчи и не лъжи ни;

не, Бранка д'Ория не е умрял,
яде, пий, спи и мраз, и пек усеща.“
Отвърна грешний; „Не се бе заврял

йощ Занке там, де ври смола гореща,
в тело си дявол бе оставил той,
а също тъй и внук му в плът вонеща

за помощ във предателски разбой;
но протегни ръце и от очите
махни ми, моля, тоя леден слой.“

Но ази не изпълних му молбите
и не сгреших, че вероломен бех.
О, геновезци, кои се стремите

с злодейства и пороци към успех,
защо не пръснат ви в света гнездото?
С най-лош романски нрав един видех

от вашите: духът му вдън пъклото
за своите дела вкован е в лед,
а живо пак изглежда му телото

до днешен ден в подзвездний горе свет.[7]

БЕЛЕЖКИ КЪМ ПЕСЕН ТРИЙСЕТ И ТРЕТА

[1] — Граф Уголино, благороден пизанец, гвелф по партия, е действувал известно време в съгласие с архиепископа Руджиери дели Убалдини. Но отпосле архиепископът било по завист, било по партизанска злоба, било за да отмъсти за един свой внук, убит от Уголино, обявил му немилостива война. Подпомаган от Гваландовци, Сисмондовци и Ланфранкевци, той подигнал кръст и начело на народа, в който всял бясна ненавист против Уголино, като наклеветил тоя последния, че за пари е предал някои замъци на Флорентийци и на лукези, нападнал къщите му и го взел в плен заедно с двама негови синове, Гаддо и Угуччьоне, и двама внуци, Уголино, прозван Бригата, и Анселмучьо. След това графът заедно с двете деца и двамата внуци са били затворени в кулата на Гваландовци на седемтя пътя, а като изтекли седем месеца, по негова заповед ключовете били хвърлени в Арно, за да умрат затворените, както и наистина са умрели от глад.

[2] — Тия псета символизират вероятно тълпата, която обикновено бива мършава и бясна. Ролята, която е играла в тоя случай, оправдава уподоблението, с което си е послужил поетът. Данте изобщо не е бил много благосклонен към тълпата.

[3] — На всички лицата са били като неговото: бледни, мършави, изплашени.

[4] — Невярна е легендата, че уж Уголино се е хранил няколко деня с телата на децата си. На осмия ден всичките тела са били изнесени от кулата и, обвити в рогозки, са били пренесени и закопани заедно с железата, с които са били оковани, в един паметник, находящ се в двора на една църква („Св. Франциско"). Бланк, който разрушава легендата, за която споменуваме, казва, че е видял оковите, които са били извадени от казания паметник.

[5] — Албериго от Манфредевци, които са властвували във Фаенца, на стари години е влязъл в братството на веселите монаси. В 1285, като е бил скаран със своя роднина Манфредо и със син му Албергетто, престорил се, че иска да се сдобри с тях, и ги поканил на гости в един свой замък. На ядене, след като били свършени всички гозби, той заповядал да донесат овощия; това бил условен знак, по който навлезли в залата негови хора въоръжени и избили нещастните гости. Оттогава е останало да се казва: този е ял Алберигови овощия.

[6] — Бранка д'Ория, геновезец, е убил чрез предателство в 1275 Микел Занке, за когото се споменува в песен XXII от Ад. Той е властвувал няколко време в Генова, като е бил в начало с Хенриха, а после се е съединил с гвелфите против него. Казват, че кога Данте е бил в Генова, той бил намерил твърде негостолюбив прием при него. Той го представлява в няколкото стиха, които му посвещава като човек, у когото са преобладавали само животински инстинкти:

Яде, пий, спи и мраз, и пек усеща.

[7] — Тая песен е произвела на своето време такова поразително впечатление, че Албериго и д'Ория, които са били още живи, са били принудени да се изселят, за да избягнат лютите насмешки на своите съграждани.

ПЕСЕН ТРИЙСЕТ И ЧЕТВЪРТА

Съдържание. — В четвъртия отдел от деветия и последен кръг изменниците стоят потопени с цялото тяло в лед. В средата стои прикован Луцифер, който с трите си уста разкъсва трима грешници. Виргилий, като взима на рамото си Данте, хваща се за косматото тяло на Луцифера. По тоя начин поетите преминуват центъра на земята, а после, като се водят по шумолението на една река, изкачват се в другото полушарие и виждат изново звездите.

„На царя адски минват знамената![1]
каза ми вожда. — Гледай нанапред,
дано го видиш тамо в мрачината."

Както се вижда мелница наглед,
кога в мъгла далечна се вестява,
такваз в таз бездна на подземний свет

крилата аз видях направа;
блъсна ме силен вятър и сетих,
че в жилите кръвта ми се смразява:

веднага до учителя се скрих.
Със трепет ще разкажа в свойте песни
това, кое с очите си открих.

Душите горки, кои гняв небесни
прогнал е тук, вдън мрачното пъкло,
покрити, неподвижни в клетки тесни,

изглеждат като сламки под стъкло;
едни стоят нагоре със главите,
надолу други, нозе и чело

допират трети, на дъга увити.
До мен след малко вожда доближи
и рече ми, кат сочеше в тъмите:

„Сърце си с доблест тук въоръжи:
това е Луцифер. В таз бездна няма,
безспир криле безмерни той движи."

Страх грозен на земята прикова ма,
до днес немее още моя глас:
за страх такъв езика думи няма.

Над свойте чувства бях изгубил власт;
блуждайха ум и взор всред тми опасни:
не бях ни жив, ни мъртъв в тоя час.

На страшний Ад властителя ужасни
подаваше се с половин гърди
извън леда, под мрачний свод безгласни.

Гигант, кой най-висок се големи,
не би надминал нему и ръката.
Съди ти, кой четеш, за другото сами,

ако блестял е с хубост в небесата
и пак с твореца е стъпил в борба,
то тук добре е в пъпа на теглата.

О, с какво изумление, що е слова
не се изказува, видях с очите,
че с три лица е на една глава![2]

Едното е отпред и с ален вид е,
а другите двете с различен цвет
от две страни изпъкват на плещите:

отдясно що е — жълто като мед,
а лявото кат въглен за горене;
двете лица, с онуй що е отпред,

на върха на главата са споени.
Под всяко лице никнат три крила,
като за такваз птица нагласени;

не зная кораб със таквиз платна:
приличаха на прилеп на крилата,
движеха се безспирно с бързина

и траен вихър пущаха в тъмата,
в коя се чуйше страшно да фучи,
и на Коцит замръзваше водата.

Той плачеше със свойте шест очи
и тия сълзи със червена пяна
надолу капеха по три бради.

А в всякоя уста, със кръв обляна,
той стриваше под своите зъби
по грешник един като зла хиена.

При туй нокте си в предния заби,
почна да дърпа с злоба люта
и кожата на късове сдроби.

„Нещастний, кой се мъчи тъй, е Юда —
каза поета, — тегли участ зла
за грозната измяна и заблуда;

глава му вътре е под тез жерла,
а вън от болки лудо нозе мята.
Под черний лик, изложен на тегла,

е Брут[3], кой навън виси със главата.
Виж как се вие грозно, а мълчи;
а третий, кой тъй едър е в снагата,

е Касий[3]. Ала времето хвърчи,
настъпва нощ[4] и трябва да вървиме:
видяха всичко нашите очи.“

По воля на учителя любими
с ръце на шията му се увих;
а щом обмисли места проходими,

и Луцифер криле разкри с вид смел и тих,
хвана се за космите на ребрата
и нанадолу спусна се по них

между руното гъсто на снагата
и твърдата замръзнала кора.
Кога стигнахме, де над колената

назад извиват снажните бедра,
глава сложи, де бяха му нозете,
със мъка всички сили като сбра.

Помислих с дух и ум, от страх обзети,
че пак се връща в адските тъми.
„Добре се дръж, от тоя край проклети,

подземно царство на злини,
излиза се по стъпала кат тези“ —
каза ми той с задъхани гърди.

След туй през пробит камък вън излезе
и като ме сложи на един край,
до мен пристъпи на лице с белези,

що сочеха, че с радост цял сияй.
Дигнах очи и вярвах аз, че горе
ще видя Луцифер как се терзай,

до полвин в лед всред мрачните простори,
но видях, че нозе в въздуха бе вирнал.
Глава сама надолу се обори:

ще сети колко съм смутен остал
тълпата груба, що не е разбрала
през какво място бях се тук проврял.[5]

Дор мисъл тъй в загадки бе се вдала:
„Стани — каза Певеца — дълъг път
и труден чака нас, а е минала

част осма вече от денът.“[6]
Ний бяхме в пещера подземна, тясна,
де нивга зари следки не трептят.

„Пред да напусна бездната ужасна —
казах поету, прав и йощ смутен, —
разсей съмненията ми с дума ясна.

Ледът къде е? Този защо мен
така наопаки се тук явява?
И как от нощ дойде тъй скоро ден?“

Отвърна: „Теб се йоще представлява,
че отвъд центра сме, там, дето с теб
за космите хванах се с ръка здрава

на онзи черв престъпен и свиреп,
кой земний свят пробива с страшна снага.
Там бяхме още, в неговий вертеп,

дор слизах; щом се завъртях, веднага
отвъд оная точка мина ти,
която всичко, що тегней, притяга.

Под друго полушарие стъпи
и противоположно то се пада
на туй, що на земята като свод стои

и под чий най-високи връх[7] пострада
тоз, кой, роден без грях, без грях живя.
Над малък шар си, зади който влада

мраз вечен, там де Юда ти видя.
Там нощ е, кога слънце тук изгрява,
а тоз, по чийто косми се провря,

пак като клин забит си там остава.
Оттук е сгромолясан бил, кога
посмял е срещу бога да въстава.[8]

Земята тук извита на дъга
с завеса от море се е покрила
и с страх и ужас пред такваз беда

към нашто полушарье се теглила,
тогаз, да го избегне може би,
отвъде куфина се е пробила,

а над морето планина изби."
В земята долу място[9] се намира,
кое далеч от Велзевул стои,

доколко гроба негов се простира.[9]
Там нивга не пробива светлина,
но человек по звука го отбира

на ручей, кой се спуща през скала,
що е пробил и около която
далек се вие в тъмната мъгла

и лъкатуши малко полегато.[10]
Влезнахме в тоя път, закрит отвред,
де нивга не прозира слънце свято,

за да се върнем горе в светлий свет.
И без да си починем, нанагоре
вървяхме аз след него, той напред.

Съзрях през проход, който се отвори,
тез хубости, с кои небе блести;
излязохме тогава в ширните простори

и пак видяхме светлите звезди.[11]

БЕЛЕЖКИ КЪМ ПЕСЕН ТРИЙСЕТ И ЧЕТВЪРТА

[1] — Тия думи са турени на латински в текста: Vexilla regis prodeunt inferni. Тия знамена са движущите се криле на Луцифера.

[2] — Разно се обясняват трите лица, които поетът е дал на Луцифера. Най-вероятно е, че три лица отговарят на трите известни тогава части на земята, отдето са падали безспирно души при Сатана. Така се обясняват и различните цветове на лицата: едното, с аления вид, представлява Европа, второто, жълто като мед, представлява Азия, а третото, черно като въглен, Африка.

[3] — Брут и Касий са наказани като изменници и цареубийци. Тая извънредна строгост към тях и особено към човек като Марк Брут трябва да се обясни с възгледите на Данте за империята, която в неговите очи не само била от божествено произхождение, но е била необходима, за да може светът да се наслаждава с мир и свобода. Той не е гледал на Цезаря като на тиранин. Могъл е дори да вярва, че е щял един ден, по примера на Сула да възстанови царството на свободата. По неговите убеждения смъртта на Цезаря е била едно зло с гибелни последици за света.

[4] — Това е трета вечер от пълнолуние, на марта 1300. Поетите са прекарали 24 часа в Ада.

[5] — Понеже Виргилий, като се спуща по тялото на Луцифера, преобръща и слага главата си там, дето са били нозете му, естествено е било за Данте да помисли, че се връща изново в Ада. Ако се издълбаеше един кладенец диаметрално в земята, повечето хора щяха да мислят, че трябва да слизат постоянно, за да достигнат противоположната повърхност.

[6] — Изминал се е час и половина, откак е изгряло слънцето в новото полушарие, а в населеното полушарие е настъпила нощ. Минуват от едно полушарие в друго в час и половина.

[7] — Това място е Ерусалим, който се представлява разположен на средния пункт на северното полушарие, което само според идеите на времето е било населено, а другото полушарие, южното, е било покрито с море, с изключение на противоположния тъкмо пункт, на който се издига Чистилището.

[8] — Луцифер е паднал от небето с главата напред от това полушарие, южното, към което сега поетите отиват, и с такава сила, че е потънал до центъра на земята, дето е останал притиснат, с главата в едното полушарие, а с нозете в другото. Земята, която първо е изпъкнала във вид на дъга в южното полушарие, от страх се е вглъбнала, а е изпъкнала откъм противоположното полушарие. така че голяма част от морето, което по-напред е покривало нашето полушарие, е минала в южното полушарие. Вътрешността на земята откъм нашето полушарие, обзета от ужас и за да избегне страшното видение, се е издигнала нагоре, от което се е образувала планината на Чистилището, а от нашата страна е останала кухина, която е послужила за жилище на грешните. Поразява величествената и могъща мисъл, която ръководи поета, но трудно е да си даде човек отчет за разните детайли, с които иска да я обясни.

[9] — Това място е пещерата, през която ще минат поетите, равна на дължина според едни с целия пъкъл, който служи за гроб на Луцифера, а според други само с последния кръг от Ада.

[10] — Тоя ручей, който се слива с водите на Коцит, слиза от Чистилището и вероятно отделя се от Лета и носи долу в пъкъла изкупените в Чистилището грехове.

[11] — И трите части от „Божествена комедия“ свършват с думата з в е з д и, stelle.

ДРАМИ

ХАДЕРАЛ

ЕПИЗОД ОТ ЕДНО ВЪСТАНИЕ В С. ДОМИНГО

ЛИЦА

Управителят на С. Доминго
Луиза, негова дъщеря
Тереза, стара робиня
Хадерал
Плантатори
Негри
Един офицерин
Едно дете

Действието става в С. Доминго по времето на Френската революция.

ПРОЛОГ

Театърът представлява една обширна поляна. Наляво е лятната къща на управителя, заобиколена с дървета. От другата страна се простират надалече захарни плантации, зад които се показват гук-таме къщя. В дъното на сцената минуват от време на време работници негри.

Луиза и баба Тереза седат на столове пред къщата, посред една алея от дървета.

Луиза

А дядо Соломон що прави?

Тереза

Кат мене с старостта се бори.
Да знаеш как те благославя,
че с твоите молби Пиер
при него си остана пак!
Що сълзи е пролял нещастний
кога казаха, че син му
ще бъде пратен в други край!
От шест деца, що е имал,
бог само него му остави
на стари дни да го теши.
И него му вземи — по-харно
живота му вземи. Луизо,

да беше ангел същ, добро
не би сторила по-голямо.

Луиза

Баща ми сявга е готов
на страждущите да помогне
и всякоя да спре неправда.
Церът помогна ли на Текла?

Тереза

От нея ида. Боже мой!
Ожалих я преди неделя,
когато ѝ церът занесох.
Станала беше кост и кожа
да нямаш сърце да я гледаш,
на същ мъртвец приличаше.
Сега е здрава, весела
да не речеш, че е лежала.
Ръката ти благословена
дет пипне, чудо божье става.

Луиза

Бабо Терезо, хулиш бога,
като говориш тъй.

Тереза

Е, пиле,
прости ми. Крива ли съм аз?
Не мога... Що е на сърцето,
само си иде на устата.

Луиза

А Магда?

Тереза

Вчера ѝ казали,
че няма да я продадат.
И как се радува горката!
Щом ме видя, скокна, хвърли се
на шията ми като луда
и дето ми приказваше,
почна да пее... Сякаш птичка,
внезапно в примка хваната
и пак изхвръкнала и сладко
зачуруликала на волност.
Дано такава радост скоро
и Марта бедната да стигне!

Луиза

Мъжът ѝ още ли е в затвор?

Тереза

И досега седи в темница.

Луиза

Пикар ми беше обещал,
че ще го пусне. Ще го срещна
и ще го смъмря хубаво,
че думата си не държи.
Кажи ѝ да се разслободи,
ден-два нек още потърпи.

Тереза

Надеждата ѝ в теб е само.
От благодарност е плакала,
че те ѝ тропнала участта ѝ.

Та виновен ли е мъжът й?
Не бил ходил на работа!
Аз зная клетия от болки
как вийше се в постелката;
а те го караха на работа!
Неволни кат сме се родили,
да можехме и да не болеем!
При господин Пикар ходила,
изхокал я, кат я видял.

Луиза

Жена да му се моли с сълзи,
и той така жесток да бъде!
За туй жестоко обръщенье
да се черви ще го накарам.
Ходи ли скоро при Батина?

Тереза

Бях онзи ден у тях. Децата
за свойта майчица все питат.
Да бяха ангелите черни,
нарекла бих ги ангели —
тъй мили, хубави изглеждат
във дрешките, що им прати.

Чуват се надалече викове и после малко продължителни гърмежи.

Луиза

Какви са тия викове?
Гърмежи! Боже мой що става?

Тереза

Сто пушки изведнъж препукват.

Кланье ли, бой ли става? Чуй,
това са викове предсмъртни
на люде умиращи.
Да влезнем в къщи.

Луиза

Нек стоим
да видиме що става. Тате
у господин д'Арсон отиде
плантациите му да обиди.

Тереза

Недей напразно страхове
за него да береш!

Луиза

Не знам,
но няма ли го тук при мене,
спокойна никога не съм.
Гърмежите и виковете
по-ясни и по-страшни стават.
Глей, роби бягат ототвред,
след тях жандарми и войници.

Влиза един пратеник негър с пушка на рамо.

Пратеникът

Баща ви с господин д'Арсон
и свойта свита на коне
покрай едни плантации нови
на Пиер Гастона минаваха,
когато във една от тях
внезапно произлезе бунт.

Работниците, как могли
въоръжени, с брадви, с сопи,
със бесни викове, които
въздуха оглушаваха,
надзорниците гонеха
и де кого застигнеха,
оставяха го мъртъв там.
Един от тях, по чудо божье
спасен, пристигна да разкаже.
Върху размирниците тутакси
на свойта свита заповед
баща ви даде да гърми
и изпроводи бързогонци
за помощ военна. Но още
не беше се завтекла помощ,
при първите гърмежи в бяг
размирниците се впуснаха
и кой къде очи му виждат,
кат пилци изпоплашени,
в плантациите се разпиляха.
Когато тичах тук да стигна,
видях ги, като бягаха
и ведно с тях работници
и от съседните плантации,
обзети от еднакъв страх,
кой всичките увличаше,
а нашите ги гонеха
и сипеха въз тях куршуми.
А самата размирица
защо и как е произлязла
не знайше се, доде бях там.

Луиза

И чуват се гърмежи още
и грозний подвиг продължава.
(Към пратеника.)
Що гледаш тъй втренчено
и пушката в ръцете взимаш?

Пратеникът

Госпожо, крийте се. Ей там
зад гъсталака роб съзрях,
провлече се там пълзешком,
подаде се и пак се скри,
но ето изново излиза,
насам върви.
(Мери с пушката.)

Луиза

Спри!

Пратеникът

Кой си?

Хадерал

(отдалече).

Милост!

Пратеникът

Въстаник е.

Луиза

Спри, не гърми!
Нещастник е, кой милост проси.

Хадерал

(като приближава).

Които и да сте вий — милост!

(Коленичи пред Луиза.)

Госпожо, съжалете ме,
укрийте ме, спасете ме.
Живота ми е вам в ръцете.
Една кажете само дума,
и аз не ще да бъда жив.
Не зная сам как съм можал
през толкова куршуми жив
да стигна тук до вас. Смъртта
пищи ми още на ушите.
Аз жертва съм обречен ней
и тя ми търси стъпките
и ще ги найде, ако вий
от милост към един нещастник
не ги отвърнете от мен.
О слушам ги, кат идат...
Ще ви разкажа после всичко,
ще видите, че сте спасили
един невинен. Милост! Милост!

Луиза

(към пратеника).

Теб поверявам тоз човек.
Води го в къщи и го скрий
и ще забравиш сам къде е,
доде не го потърся аз.

Хадерал

Не знам коя си ти, но и прахът,

де стъпят твоите крака, е свят
и ази го целувам.

Пратеникът на Хадерал влизат в къщи.

Тереза

Да те прегърна, пиле мило.
Ти истински си ангел божи,
и кат те гледам, иде ми
и ази като тоз нещастник
коленишком пред теб прахът
да ти целупа на нозете.

Луиза

Ох, нямат бедствията край
и всякой ден донася нови.

Влизат Управителят, плантатори, свита. Луиза и Тереза се отдръпват в дъното на сцената.

Един плантатор

Ґака от няколко веч дена
той съглеждал, че между тях
се върши нещо тайнствено,
събират се, шушукат си,
кога им се бележки правят,
намръщят се и отговарят,
щом няма някой да ги гледа,
изтягат се и не работят.
Дал заповед да наблюдават
кои особно дигат глава
и за урок на другите

при първи случай да ги вчепкат
и нему да ги приведат
той сам да ги накаже. Днес
от заранта един надзорник
съгледал една група роби,
едва подхващат работа.
Веднъж смъмрал ги, втори път,
те пак си правят щото знаят.
Най-сетне вижда ги, лежат
и с приказки и смехории
в забава времето минуват.
„Какво лежите там? — извиква им. —
Защо не сте на работа?“
„Защото си почиваме“ —
отвръща му един. „Понеже
тъй бързо знайш да отговаряш,
върви със мене смелостта си
и другаде да я покажеш.“
„Кой иска смел ли съм да види,
нек сам да заповяда тука.“
При тоя отговор кипнал
надзорникът и там с камшика
замахнал върху дерзкий роб.
Но друг роб, някой Хадерал,
кой тамо наблизо лежал,
скокнал, хвърлил се върху него
и като му грабнал камшика,
ударил го, свалил го долу
и със кракът на гърлото:
„Нек в теб и другите, извикал,
пример да видят как се дига
ръка над нас!“ С слова бунтовни
на крак подигнал всички роби,

възпламенил ги и повел ги,
де срещнат бял да трепят.

Друг плантатор

Но трябваше това да стане
нагледно да се убедим
що сме могли да чакаме
от свойте сляпо снизхожденье.
Ний галехме една змия
и тя зъбите си показа.
Нек наште человеколюбци
излязат да ни казват пак,
че няма зло с огън да си играй.

Трети плантатор

На благите им намеренья
да блесне силата по-ясно,
хиени, вълци и чакали
нек вземат да опитомяват.
Вкусихме ранко от плодът
на техните учения
и време като им дадем
да поработят още малко,
онеправданите клетници,
въз бедствията на които
проливат нежни сълзи днес,
с трофей от нашите глави
ще отпразнуват един ден
на подвига им тържеството.

Първият плантатор

Ще им преседне тоз трофей.

Ще могат да познаят днес,
че френските глави се плащат скъпо.

Вторият плантатор

Доволно е, че стават дерзки,
доволно е, че се й вмъкнал
в главите им размирний дух,
и не ли го изкореним
сега, доде е още време,
беди нек чакаме най-страшни.
За опити и полумерки
отдавна времето мина.
Не трябва да оставим
под пепелта да тлей огън
и колчем се в пожар раздуха,
да мислиме какво да правим.
Примери бързи, безпощадни
днес трябват, от кои да трепнат
и неродените деца
в утробите на свойте майки.

Управителят

За всичко туй ще поговорим.
Сега да мислим за това,
което предстои веднага.
Изследване ще стане строго
и тщателно. Улика всяка
в размирни намерения
ще найде свойто наказанье.
На всички ще дадеме ний
да разберат, че Франция
не ще остави никога
властта й да се кътне там,
де свойто знаме е забила.

Вторият плантатор

Честта на Франция изисква
дела да станат тез слова.

Влиза един офицерин.

Управителят
(към офицера).

Е, що?

Офицерът

Изловени са всички.

Управителят

Узна ли се доколко има
умрели и ранени?

Офицерът

Не знай се още техний брой,
но ще да има вероятно
убити трийсет души нещо
и двойно толкова ранени.

Управителят

Изловените колко са?

Офицерът

От триста душ не са по-малко.

Управителят

Какво се разузна досега?

Офицерът

От всички показания,
кои можахме да съберем
до тоя час, излиза ясно
едно, че някой Хадерал
душата е на бунта бил.

Управителят

И той?

Офицерът

Досега не се знай
що е станал. Едни убит
го мислят, други, че й бегал.

Управителят

Жив или мъртъв ще го найдем.
А дотогава другите
за него ще да отплатят.

Вторият плантатор

За себе си ще отплатят,
а не за него. Бягството
виновността им обличава.

Офицерът

Отредени са двайсет души,
уличени в бунтовен дух,
и други петдесет, по избор
указани от случая,
съдът за всички иска смърт
и вашта заповед се чака
присъдата дело да стане.

Управителят

Да ги застрелят!

Офицерът излиза.

Луиза
(като приближава до баща си).

Тате!

Управителят

Луизо мила, ти си тук!

Луиза

По-харно да не бях била
и тая заповед жестока
с ушите си да не я чуех!

Управителят

Бъди неведома, о, дъще,
за всичко, що внушава ужас
на твойта хубава душа.
Престрашний призрак на смъртта
в въздуха се понесе днес.
Закрий очите, мила дъще,
от потресающий му вид
и нам прости, че длъжни сме
разчет да видим с него страшен.

Луиза

Не стигаха ли толкоз жертви,
та нови хвърляте при тях?

О страшно е, жестоко е
с една тъй дума толкоз души,
кои са може би невинни,
на смърт предадени да бъдат!
Не казвай, тате, че присъда
ти безвъзвратна си издал.
Нели ти можеш да я спреш?
Нели осъдений на смърт
да върнеш можеш от бесилка?
Как, тате милий, ще допуснеш,
кога таквази имаш власт
върху живота и смъртта,
без жал сто души да загинат?

Управителят

Ще дойде ден да разбереш,
че не сърцето може сявга
делата наши да движи,
не сявга порицание
заслужва онзи, кой наказва.
Що можехме да сторим ний
пред явен един бунт?
Коя власт замижала би,
кога въстават против нея?
Приляга, мила дъще, теб
да бъдеш милостива тъй.
Нам милостта се би вменила
във малодушие и слабост.
Вини не нази, нуждата
неумолима, що ни кара
да вземем мерки — бедствия
по-страшни да предупредим.

Луиза

Не зная как се управлява,
но грозна е неправдата,
но кръв неправедно проляна
е престъпление пред бога.
Тълпа човеци беззащитни
на смърт да се изпращат! . . . Тате,
възможно ли е участта им
в сърце ти жал да не възбужда?
Възможно ли е между тях
да мислиш, че невинни има
и страшната присъда, рожба
на мщенье сляпо, да не спреш?
Нели е време още? Боже!
Сега треперат там горките
и всяко бийне на сърцето
обажда им, че бързолетно
смъртта зловещо приближава!
Но не, ти няма да позволиш:
на милосърдьето криле
с едно ти слово ще дадеш
и то ще я спревари там . . .
И ако таз жестокост страшна,
която кръв и жертви иска,
остане да роптае, време
ще найде — утре, други ден,
кога поиска — винаги —
за мрачни подвизи да мисли . . .
О, виждам, ти се колебаеш,
напразно аз не ти се моля.

Управителят

Кога не съм чул своя ангел?

Ти знаеш, че е заповед
за мене всяка молба твоя,
но длъжността кога говори,
аз требува да слушам нея.
И ти баща си свойта длъжност
не би желала да престъпи...

Луиза

О ако има длъжност страшна,
коя жесток ти повелява
да бъдеш и неумолим,
не е ли длъжност по-велика
оназ, коя ти повелява
да бъдеш, тате, справедлив?

От разни страни нахлуват на сцената негри, жени и старци.

Тълпата

Смилете се за нас нещастни!
Вий бог! Вий майка! Вий бащи!
Не ги погубвайте! Простете!

Луиза

Чуй, тате, туй децата са,
жените, майките, бащите
на горките осъдени!
Не мислиш ли, о, тате, колко
вдовици, сироти, сираци
неумолимата присъда
в един миг само ще направи?
Дорде са живи, ще да плачат
и всяка сълза на очите
в сърцето им в проклятие

ще се обръща срещу нас.
О толкоз бедствия и вопли
сърцето ти не ще ли трогнат?
Ти можеш с една само дума
на толкова разплакани сърца
утеха сладка да дадеш,
скръбта им в радост да превърнеш
и ще ли ги оставиш, тате,
доде са живи, с свойте сълзи
да призовават върху нас
омраза, ненавист и клетви?

Тълпата

Смилете се! Смилете се!
Не взимайте живота ни!
Невинни са! Повярвайте!
И нази погубете с тях!
Защо ни е без тях живота?

Луиза

О, тате, твоята душа
е пълна с добрина и благост.
Теб злото е противно,
наслада не намираш в него.
Не си ти като другите:
аз слушах ги сега и мислех,
че слушам не човеци,
а кръвожадни зверове,
в лесът дълбокий кат реват.
В сърцето си не заглушавай
на състраданьето гласът...
Прости!

Чуват се няколко последователни залпове от пушки.

Управителят

Сега е късно вече.

Тълпата

Убиха ги! О горко нам!

Луиза

От всичките си добрини
защо най-хубавата, боже,
най-малко си я дал в удел
на човешките сърца:
към бедствията чужди милост
и състраданье да усещат!

ДЕЙСТВИЕ ПЪРВО

СЦЕНА I

Планинска долина. На една скала стои Хадерал, до него **старци**, около тях **съзаклятници**

Хадерал

Сега ваш ред е, старци белобради,
завета на дедите наши, вам
в наследие свещено поверен,
пред нази с вещо слово да разкрийте.

Един старец

Видяхте ли на изток лучезарний,
подобно на летящи змей звездата,
която свойта огнена опашка
проточи по небето? Таз звезда
бедите наши нявга е предрекла:
то беше воля божа. Чужденец
на наште волни брегове излезе
и знамето на черното тегло,
на робството в земята ни заби

Тогава на царете наши славни
потомецът нещастний с свойте вожди
и мъдреци, преследвани кат влъхви,
след люти боеве стигнали тук
и в тия страховити пещери,
пред чужденеца врат да не превият,
обрекли себе си на гладна смърт.
На третий ден, когато се молили,
внезапно светлий дух на небесата
пред тях явил се и казал:
Наказах ви за ваште грехове
и дни подир дни ще текат;
и бедствията люти ще растат,
които на земята ви пратих,
до изкупленьето на моя гняв.
Таз същата звезда, която вам
погибел неминуема предрече,
децата ваши ще я видят пак,
кат змей ще се проточи на небето
и края на теглата ще предскаже.
Земята с трясък ще се разлюлее
издън основа. С кървави петна
луната ще изгрее тоя ден
и мигновено ще се скрие пак.
Нощ страшна ще покрие целий свят,
три стълпи водни от морето бясно
до облаците черни ще възлязат;
ще зареват в гората зверовете
и гласове кат гръмотевици
ще заехтят в въздуха помрачени.
Знаменията чудни се сбъднаха:
видяхте, чухте и разбрахте.

Хадерал

Роби,
бог чудеса ни праща да предскаже
на бедствията ни вековни края...
Живей ли още в вашите гърди
юначний на дедите дух, ил там
изтрили са го робските окови
и нищо веч не може го пробуди?
Страхът в сърцето ви стои ли рабский
и плаши ли ви вас опасността,
оттука разпилейте се веднага:
Лъжовни са знаменията чудни,
от вашта клетва ви развързовам.
Махнете се и нек сърцата ви
не кажат нивга на устата ваши,
кое сте чули и видели тук.
Идете при жените си и мирно
изтлейте там печалний си живот.
Родени роби, нашата съдба е
роби да живеем, роби да мрем.
Вразите ни на пръсти се броят,
но нашта подлост сила дава им,
която ги непобедими прави,
и докога деца не народи
земята ни със доблестни сърца,
тям пада се да бъдат господари,
нам роби!...

Съзаклятниците

Роби бяхме. Нашта кръв
на родний край свобода ще дари!

Хадерал

Ликувайте. Небето и земята
нек чуят радостния вик,
с кой храбро впущате се на борба;
защото няма радост по-голяма
от радостта на роба, кой сломява
веригите си робски и се дига
за свойта волност да се бий и мре.
В земята ни бездомний чужденец
таз нощ ни дава пир:
наяжте се с месата му,
напийте се с кръвта му.
До него промъкнете се змии,
земята стъпките ви да не чуй,
пред него застанете тигрове,
и всеки удар ваши нека смърт
нанася безпощадна. Грозний меч
на мщеньето, кой въоръжава
ръцете ваши, нек без трепет бий,
додето потече река от кръв,
която да измий и стъпките,
отдето чужденецът е минал.
Проклет да бъде, който един бял
остави мщеньето ни да избегне!

Съзаклятниците

Проклет да бъде! С свойта кръв
за стъпканата клетва ще плати!

Хадерал

Сега идете: знайте си местата,
спотайте се с дружините си там

като в лесът разбойници в засада,
кои очакват пътника да мине,
и стойте, докогато общий знак
обади ви, че е дошъл часът.

Разотиват се.

СЦЕНА II

Улица в С. Доминго. Нощ. Влиза Хадерал.

Хадерал

Свобода!

Един глас
(отвън).

Смърт!

Хадерал

Свобода!

Друг глас
(отвън, от друго място).

Смърт!

Хадерал

Как сладко тез слова звучат!
Свобода — смърт! Смъртта ужасна
ще стане майка тая нощ
и цял народ със радост бясна,
свет що не е виждал йощ,
свободата си ще празнува

над кървавото ѝ легло!
Гробовна тишина царува,
бди само тежкото тегло:
то век чака да се пробуди,
но още малко, още час,
ще екне грозния му глас —
и горко вам, о, бели люде!
Разправа готвим ви такваз,
каквото би теглото. Роба
ще върне, щото е сукал
сто години в своята утроба,
напита с кръв и мъст, и злоба.
Тя само горест и печал
в тоз страшен час възбужда в мене.
Във туй всеобщо изтребленье
таз нощ ще претърпи и тя
на всички други участта!
Кат влъхва в нощний мрак смъртта
пълзи и дебне, и се смее
и още малко — ще беснее,
и може би облян във кръв
ще падне трупът неин пръв!
Нек бъде тъй. Когато буря
в гората темна затрещи,
зер гледа тя какво катуря?
Гневът, във нази кой ехти,
е буря, що се ѝ набирала
цял век и тоз е ден чакала
и като бурята свиреп,
ще бъде като нея слеп!
Ръката ни ще мсти и бие
на цял народ за мисълта,

живот, свобода да добие:
далеч от мене жалостта!

Свири. Явяват се от разни страни съзаклятници.

Хадерал

Другари, тука ли сте всички?

Един съзаклятник

Тук. Чакаме заповедта ви.
От нетърпене гори всеки
да чуй, че е дошъл часът.
От най-далечните предели
пристигнали са веч юнаци.
От близките остали са
дома си само старците,
жените, болните, децата.

Хадерал

Не бил съм се лъгал, когато
на тез, кои не вярваха,
с главата си се обзалагах,
че целия народ ще скокне
при първий знак.

Съзаклятниците

Народът знай,
че ти го водиш, и без страх
върви. Кажи му и в вода,
в огън за тебе ще се хвърли.

Хадерал

Идете на часът. Огньове
на двата върха запалете:

Свети Илия и Корун.
С огън и кръв е чужденецът
донесъл робството у нас,
с огън и кръв ще го изтребим.
Вървете!

Съзаклятниците

Дай да се простиме.
Не знай се, може би в борбата
едни от нас ще найдат смърт.

Прегръщат се.

Хадерал

Да; ако ли останем живи,
сега разделяме се роби,
свободни ще се срещнем утре.

Съзаклятниците излизат. Влиза друг съзаклятник.

Съзаклятникът

От улица една съседна
жена видяхме, че излезе
придружена от трима роби.

Хадерал

Коя е тя и отде иде?

Съзаклятникът

Сама не щя да каже нищо.
От робите узнахме само,
че някоя робиня стара

на смърт била лежала болна
и тя ходила да я види.

Хадерал

Вържете робите, жената
при мене тука доведете.

Съзаклятникът излиза.

Защо внезапно чудна мисъл
изпъкна ми в умът, че тя е?
Неволно тръпки ме побиват
и всяка смелост мен се чини
в сърцето ми, че ще замре,
пред мене тук да се яви...

Влиза Луиза, последвана от един съзаклятник, който веднага се оттегля.

Не се лъжа? Тя е. Вярно
предчувствието ми излиза.
(Коленичи пред нея.)
С обида черна аз платих
за туй, че от живота си
теб всеки миг дължа. Прости!

Луиза

Стани!

Хадерал става.

Не чакаше навярно
да видиш мен. Но що вреди,

че жертвата съм аз, не други?
За мен добър ще вземеш откуп.

Хадерал

Разбойник само може тъй
нощя низ улиците пусти
да спира беззащитни люде.
Но не, не съм разбойник аз.
Ах, по-добре с ръката си
палачу да ме бе предала,
живота, който ми спаси,
на злодеяния хайдушки
на служба ако бих го дал!

Луиза

Но тия таинствени лица,
поставени в засада из ъглите,
ти сам що търсиш тук в нощта?

Хадерал

Мълчанието ми вини ме,
но по-добре езикът ми
да би можал да онемей
и нивга да не би узнала
от мен що ме е тук довело.

Луиза

След толкоз време как така
внезапно се явяваш тук?
Де беше цели две години
и тук кога си се върнал?

Хадерал

Горите, пещерите темни,
усойте, де човешки крак
не стъпя, дивите скали,
де чуй се само морский рев,
са мен убежище били.
Там криех аз главата си,
която по тържищата
високо се продаваше:
свободата си всеки роб
откупил би с главата ми.
Кой роб не би се лакомил
такваз награда да получи?
И дълго време — скитник бедни —
човешко лице не видях,
с треви и дивеч се храних,
другар на зверовете бях.

Луиза

При туй мълвата друго казва.
Разказват, че са те слушали
нощя да ходиш по селата
и там, в събранья тайни — с буйни
разпалени слова народа
на кървав бунт си увещавал.

Хадерал

Напразно искам аз да крия.
Ти волята ми побеждаваш
и откровен пред теб ще бъда.
Кога се уморих в горите,
в пустините, в морето бурно

сам безспирно да се скитам,
явих се в няколко села
и там с които се срещнах,
старах се да внуша надежда
за бъдеще честито, волно.
Аз исках да се уверя
святото слово за свобода
ще може ли да разтупти
на мъчениците сърцата,
дали е искрица остала
от мъжеството на дедите,
дали ще може се раздуха,
кат буен огън да избухне
и с свойте пламенни потоци
теглото ни да отнесе
и нов живот, живот свободен,
в земята ни да разгори.
То бяха моите мечти
от тоя ден, кога сетих,
че поруганье и неправда
са бедствията, що търпим.
Аз исках да се убедя
дали мечти хранил съм пусти,
ил те са ек били на вяра,
която цял народ съгрява.
И всред народа аз влезнах:
проникнах в умовете,
ослушах се в сърцата
и вред узнах, и вред видях,
че робите презрени, нищи,
които без роптанье носят
най-тежкий гнет, които с сълзи
изкупват всяко парче хляб,

във тия мъки и неволи
загубили са всичко друго,
надеждата са съхранили
за бъдеще по-хубаво!
И моя сън ми се видя
като една заря засмяна,
коя възлиза на небето
и скоро с свойта светлина
земята мрачна ще огрей!

Луиза

Словата ти смущават ме,
дух страшен ги възпламенява,
те дишат мъст, предричат бунт.

Хадерал

В словата ми се чуе стонът
на непоносните тегла,
в които пъшка цял народ.

Огньове избухват надалече над два хълма, които владеят над града.

Луиза

Огън! Що значат тез огньове,
кои внезапно тъй пламнаха?

Хадерал

На робите те възвещават,
че е дошъл часът,
кой сто години чакат,
да мрат за своята свобода!
Луизо, с мен дойди веднага,

живота ти й в опасност тук.
Подир една минута може би
не бих могъл да те отбраня,
тук наши ако те заварят.

Луиза

Но що! В опасност е живота
на всички бели тая нощ!

Хадерал

Чудовищна е нашта мисъл,
за зверове достойна само,
но късно е и никой вече,
и бог не би я изменил.
Дойди, дойди да те спася...

Луиза

Да ме спасиш!... Чудовище,
да лочиш кръв ти пламенееш
и мене искаш да спасиш!
Махни се от очите ми!
Иди при зверовете диви,
които чакат те сега,
и техний подвиг сподели!
Пусни ме между тях! По-харно
от първия куршум да падна,
кога живота ще дължа
на звяр един, потънал в кръв!
Да ме спасиш?... За туй да видя
туй зрелище безчеловечно,
що готви сляпата ви мъст!
Не знам как бог ще позволи,
но ако бъде съдено

днес кръвожадната ви мисъл
да тържествува — участта
на другите е по-добра:
пусни ме да умра със тях!

Хадерал

Проклинай ме, презирай ме,
кажи ми и в прахът ще легна
под твоите нозе, тъпчи ме
и като червей ще търпя;
но остави да те спася.

Чуват се вън гърмежи и викове. На разни места в града избухват пламъци.

Чуй... Свирепей смъртта ужасна...
Чуй: подвига й възвещават
гърмежи, викове и вопли.
На всеки миг пред нас внезапно
тя може да изскокне тук,
и горко мен! И горко мен!
Живота, що живея, твой е
и аз ще бъда тука, смърт
ще те грози и аз безсилен
ще бъда помощ да ти дам!
Аз никога не съм вярвал,
че бог ще да допусне нявга
ти, ангел от небето, нужда
от моята да имаш помощ,
но в тоя час, кога при тебе
смъртта, коя ме гонеше,
доведе ме и ти пред нея
изправи се да ме спасиш,

в сърцето си положих клетва,
че и живота си да дам
за туй, кое стори — към тебе
не ща се считам издължен!

Луиза

Убиецо, за теб достойна
е само клетвата, що дал си
невинна кръв да лееш днес!
Понеже съм в ръцете ти,
на страшната си клетва верен,
бий! Друга милост аз не ща...
Над слабостта ми не ругай се,
не подигравай се с скръбта ми!
О, тате!

Глас
(отвън).

Тука!

Друг глас
(отвън).

Хадерал!

Хадерал

Чуй! Мене търсят, викат ме!
Минута всяка скъпа е...

В дъното на сцената преминуват негри с пушки.

Живота мил не е ли тебе?
Виж, идат... тука са... О, боже!

Луиза

Не давай други твойта жертва
да грабнат от ръцете ти!

Влизат въстаници.

Хадерал

Кръвта ти като грях ще падне
върху главите ни. И звярът
пред тебе укротил се би...
Не, жертва няма да оставя
на нашто мщение да паднеш!

Грабва я и избягва с нея посред въстаниците.

ДЕЙСТВИЕ ВТОРО

СЦЕНА I

Развалините на града
Влизат Луиза и едно дете черно, което отива в дъното на сцената, и като се изкачва на една грамада съсипни, наблюдава наоколо.

Луиза

Къде очите да обърна,
вред зрелището на смъртта
пред мен явява се ужасно.
Честит, кой може върху гроба,
де мили за сърцето му
костѝ почиват, на колене,
разтуха в сълзите да търси!
За мойта горест ще остане
незнайна таз разтуха сладка.
Аз няма никога да знам,
о, тате мили, де почиват
свещените останки твои.
В праха на съсипните грозни

един найдоха всички гроб.
Като изгнаници нещастни,
пропъдени от родний край,
в земя чуждинска неприветна
живота си свършиха всички.
Смъртта ги раздели навеки
от всичко мило на светът.
Там страшната ще стигне вест
и плач, и вопли ще подигне;
тук няма крак приятелски
пръстта да тъпче, под която
съня си вечния ще спят,
и никой няма да ги смисли
освен с омраза на сърцето
и с клетви люти на уста.

Детето дохожда при Луиза тичешком.

Детето

Да идем скоро да се скрием...

Луиза

Що има, та си тъй уплашен?

Детето

Там надалеч се трупат люде.
Въоружени са все с пушки
като ония, дето клаха.
Кога ги видя, страх ме хваща,
все мисля, че ще колят пак.

Луиза

Да беше като тях голям,

не щеше ли и ти кат тях
без милост белите да трепеш?

Детето

Защото съм и ази чер,
и аз ли ти немил станах.
Нали не ми се сърдиш ти,
че майчица ти казвам пак?

Луиза

Пак, Соломоне, ми си мил.
Ти като тях не би трепал
жени, деца и старци слаби.

Детето

Аз никого не бих трепал.
Но да се върнем, майчице,
така за тебе ме е страх!
Какво ще правим, ако дойдат?
Да бях голям, да те забраня!

Луиза

Кръвта насища, дете мило.
Когато лъвът се нахрани,
край него може безопасно
да мине всеки. Само аз
от белите съм жива. Страх
не могат те от мен да имат.
Защо ще трепят оногоз,
кой зло не може да им стори?

Детето

Но има зверове такива,

които и кога са сити,
пак душат де каквото срещнат.
Да бяха лъвове, не щяха
и малкий Пьера да убият.
Как хубаво играхме с него!
Все плача, като си го смисля.

Луиза

В туй дето само жалостта
убежище нашла е...

Детето

Чуй.

(Отива на противоположната страна на сцената и като се повръща.)

О скоро да се приберем!...
Двамина идат нанасам,
след тях и други.

Луиза

Не бой се.

В дъното на сцената се появяват двама негри въоръжени. Луиза се увива в едно було и като се заслща зад една купчина развалини, изчезва заедно с детето.

Първий негър

Видя ли тоя образ тайнствен?
Не е пръв път, дето тук го срещам,
и все внезапно тъй изчезва.
Увит със було — сякаш призрак

че е от гроб излязъл някой;
тук из руините се скита
и щомто види жив човек,
изгубва се...

Вторий негър

Да идем ли
по стъпките му, за да видиш,
че призрак туй не е?

Първий негър

Къде е,
опитай се да го догониш.

Вторий негър

Сега избяга. Друг път
не ще ми лесно тъй избегне
и призрака тогаз ще видиш...

Първий негър

Що е?

Вторий негър

Не се ли йощ досети?
Кат теб и мене жив човек,
но ако се увива тъй
и бяга, и се крие, то е
защо не иска да съзрят
какъв е кожата му цвят.

Първий негър

Бял?

Вторий негър

Бял. Сети ли се най-сетне?

Първий негър

Смути ме туй.

Вторий негър

И всички то
кат нази трябва да смути.
Тук тайна крие се голяма.
Това дете, което с него
като водач му служеше,
видя ли го добре?

Първий негър

Видях го.
Очите ако ме не лъжат,
и него майка го й родила
кат тез, кои, ведно с живота
и тая кожа нам са дали.

Вторий негър

И вярвай на очите си:
те право са видели. Знаем
сега, що трябваше да знаем.
В града се крият бели, нам
коварни готвят пакости
и в замислите им лукави
изменници от нашите
участие престъпно взимат.
На страшно съзаклятие
ний нишките хванахме днес.

Влизат други негри.

Първий негър

Ей тука! Тука! Бързайте.

Третий негър

Що има?

Първий негър

Туй, което никой
от нас не можел да мисли.
Далече нашите юнаци,
предвождани от Хадерал,
отиват белите да бият,
в земята ни що са остали,
а тук под нашите очи
се крият бели и измяна
между самите нас коварна
успяла е да се промъкне.

Третий негър

Що си седнал да ни разказваш?
Къде са тия твои бели,
с които ни заплашваш тук?
Къде са? Кой ги е виждал?

Вторий негър

Нà, тук видяхме. Ти не вярваш?
Ще дойде време да повярваш
и всички ще повярват,
дано не бъде само късно.

Третий негър

Я стига сте ставали смешни.
Видели бели? Някой труп
видели сте, че е шавнал,
на който може се й прищяло
да поизгледа шествието,
което чакаме.

Вторий негър

Да може
труп някой да пошавне нейде,
духнал би ти оттук да бягаш.

Третий негър

Аз да ти кажа ли защо не вярвам,
че бели сте видели? Ей —
да бяхте нейде бял зърнали
зер щяхме тука да ви найдем?
И двамата във миша дупка
отишли бихте да се скрийте.
Страхът от белите ви тупка
досега още на сърцето,
и белите, що сте видели,
са рожба негова.
И край лешът на котката
с страх мишката минува. Мишко,
спотайвай се и бързо минвай,
защото котката е жива.

Вторий негър

Понеже толкова си храбър,
ще пратим теб да разузнаеш

дали наистина е мъртва,
или на мъртва се преструва.

Третий негър

Добре, и теб другар ще взема,
но ще те вържа по-напред
да не избягаш, щом я зърнеш.

Четвъртий негър

Така. И двамата сте юнаци.
По колко бели сте изклали?

Третий негър

Не съм ги аз броил, но ти
ще знаеш колко са, защото
все ази съм онез изклал,
които ти обра отпосле.
Погледай дрехата, с която
се периш тук. Не помниш ли
от кой я труп пред мен съблече?

Четвъртий негър

Ръцете ми са още кървави,
за мойта храброст те говорят.

Третий негър

Да, окървави ги, когато
от труповете на децата
ушите храбро режеше,
менгушите им за да вадиш.
Ей, вижте храбрий ухорез.

Четвъртий негър

При мен по-близо пристъпи
и със откъснати уши
ще те изпратя да разказваш
какъв съм храбър ухорез.

Гласове

Ей, стига сте се там карали.
Я чуйте, чуват се песни,
да идем Хадерал да срещнем.

Всички

Да идем.

Излизат всички.

СЦЕНА II

Площад. Народ.

Един негър

Борбата дълга е била
и люта. Десет дена цели
победата се колебала
между двете войски. Най-сетне
отвред ги нашите сгащили,
видели, че спасенье няма,
и доброволно се предали,
и всичките под нож минали.

Друг негър

И никой не избягал?

Първий негър

Никой.

Вторий негър

А колко са били на брой?

Първий негър

Това ще ни разкажат вярно
онез, кои са там били.
Където е имало бели,
били са се събрали там.
Смъртта им е очистила
земята ни от врагове.

Друг негър

Мълчете. Идат.

Гласове

Идат, идат.
Земята стене, кат вървят.

Един глас

Ей, отворете малко път
на тоя старец да го види.
В постеля болен той лежи,
едва се клетия държи.
В възторг от славната сполука
станал е и дошъл е тука
юнаците да поздрави.

Един старец

Бъди благословен, о, боже,

че дните ми ти поживи
да видя тоя, който край
на бедствията ни положи.
Кой знае? Може той не знай,
носил съм го, кат малък беше,
делил съм му от своя залък,
пеял съм му да го смиря.
Честит отсега ще умра.

Един глас

Погледай — ето се задава
и с свойта свита приближава
до възхитения народ.
Как гордо той пристъпя!
От царски мислиш че е род.

Минуват войници.

Песен на войниците

Орел в небето на витло се вие,
в гората златогривний лъв реве,
в леговището си чакалът вие
и гарван гарвана на пир зове.

Скверни сто годин чужденец лукави
полята наши, нашите гори,
но робът спеше, робът се изправи
и храбростта победа му дари!

Когато бурята бесней, вълните
в уплашения бряг се блъскат с рев,

на мщението с ножът на вразите
по-страшно се понесе наший гнев.

Свободата из гроба, кой покри ги,
пръсна над нази своите зари;
позорний срам на робските вериги
кръвта им от челата ни изтри.

Хор
(от народа).

Дигнете си високо днес челата,
достойни на родината деца!
Минете с пряпореца на борбата:
ний чакаме с разтупкани сърца
да видим тез, що храбро се бориха,
да чуем ваште славните дела,
да срещнем с песни тия, що спасиха
от робство нашата земя!

Влиза Хадерал.

Народът

Да живее Хадерал!

Хадерал

За всички трудове и мъки
награда пълна е за нас
таз радост искрена, с която
ни срещат. Земята родна
найде пак свойте господари.
Земя тя изново стана
на люде волни и свободни.

На робството от бедствията
един остава спомен само,
кой в нази трябва да живей —
в сърцата си високо
свободата си да ценим
и никога да не допуснем
ни с сила, ни с коварство
отново ръка да наложи
над нея чужденец лукав.

(Към ония, които го придружават.)

Сега, о, старци велемъдри,
и вий, кои удостоил е
народът с своето доверье,
вам предстои към работа
усърдно да пристъпите
и ред в страната да введете.
Видяхте радостта народна,
нек тя духът ви ръководи
и вашето дело основа
на мир и щастье да положи.

Народът

Ред няма кой да тури друг
у нази освен Хадерал!
У него нашта вяра е,
у него нашата надежда!
Да живее Хадерал!

Излизат всички.

СЦЕНА III

Улица.

Влизат двама негри.

Първий негър

Народът се предаде сам.
В ръцете му е всичко днес.
Прищевките му даже трябва
като закон да ги търпиме.

Вторий негър

Такваз е нашта участ жалка.
Менихме господари само:
роби на белите довчера,
роби сега на Хадерал.
Противо белите с роптанье
в душата тайно можехме
един при други облекченье
на болките си да намерим.
И да роптаеме не можем
противо новий господар,
кого си дадохме сами.

Първий негър

И за да подведе народа,
как хитро се преструваше,
че власт не иска. Горкия!
Почти не плачеше, с товар
такъв че го обременяват!
Ще кажеш, не че власт му дават,
а нож в гърдите му забиват.

Вторий негър

И ни седна на шията.
Затуй били сме работили,
затуй сме се трепали, жертви
затуй сме принасяли.

Първий негър

Що трябува сега да правим?

Вторий негър

Да теглиме и да мълчиме.
Не е благоразумно тука
по-дълго да приказваме.
Не трябува да знае никой
какво сме говорили тук.
Опасна й ревността на роба,
кога менява господар.

Първий негър

Добре каза, това е то.
Отсега длъжност имаме една:
да теглиме и да мълчиме.
И докога това ще трай?

Вторий негър

Негодуванъето добре
в сърцата си сега да скрием.
То нож е, който се хаби,
кога от ножнята се вади,
преди да е стигнало време
да се употреби полезно.
А по-нататък ще да видим.

Излизат.

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТО

СЦЕНА I

Стая в дома на Хадерал.
Луиза и Хадерал.

Хадерал

За твойта скръб когато мисля,
свободата ни, радостта ни
кат грях пред мене се явяват
и всичкото великодушье,
с кое си одарена, нам
надежда може л да даде,
че прошка ще ни подариш,
кога земята ни оставиш?
Приготвено е вече всичко
и за земя приятелска
ще можеш утре да отплуваш.

Луиза

Едно аз искам само — никой
за мене да се не изложи.
На най-жестокото изгнанье

в земя враждебна, дето всичко,
що мило мене е било,
смъртта превърна в прах и гроб,
несносните страдания
готова аз съм да търпя.
По-горко ще страдая аз,
да знам, че някого беда
постигнала е зарад мене.

Хадерал

Честит ще бъде, кой за тебе
и на опасност се изложи!
Убийци сме пред тебе ний,
за отвращение достойни,
но вярвай, че народът цял,
кога узнае, че си жива,
ще благославя с радост бога,
че не е дал на съвестта ни
кръвта ти чиста да тежи.

Луиза

До гроб ще нося свойта скръб,
за нея няма аз да найда
забвенье и утеха нивга,
но чиста ще остане тя,
на мстителния дух петното
не ще я нивга оскверни.
Ще ида за последен път
на мъртвите на мойта скръб
данта свещена да платя.
Кой знае, може нивга вече
сълза човешка не ще падне
над техний гроб.

Излизат.

СЦЕНА II

Улица.

Влизат няколко негри.

Първий негър

Тук тайна крие се велика
и тайна нашите дела
дълбоко трябва да увива.
Не вярваше най-първо никой;
един по друг отпосле взеха
сами при нази да дохождат.

Вторий негър

Не трябва да ни хваща сън,
додето не открием всичко.

Първий негър

Земята ще превърнем,
гробовете ще разкопаем,
скривалищата им ще найдем.

Третий негър

Но чудно! Толкова да търсим
и нищо да не найдем още.

Първий негър

Защо да ни учудва туй?
То трябва доказателство
да бъде нам, че врагове
пред себе имаме опасни.
Те знаят мзда каква ги чака,

в ръцете наши ако паднат,
и мерки са добри вземали
от нашта будност да укрият
и себе си, и свойте козни.
Но никакви убежища
не биха ги от нас укрили
да нямаше и наши с тях!

Третий негър

Ах, тез изменници! Какво
ще найдем наказанье,
с кое достойно да платят
за своето предателство!
Да би имали сто живота,
сто пъти да ги стигне смърт,
туй изкупление пак малко
за тяхната вина ще бъде!

Вторий негър

Навярно външна чакат помощ,
главите си за да покажат.
Един в ръцете ни да падне,
и ще да видят всички те
как външна помощ се дочаква:
ще я дочакат на колове.
Свободата си с кръв кръстихме,
но кръв на бели беше тя.
Основа крепка за да хване,
и наша трябва кръв да падне.

Първий негър

А знай ли Хадерал?

Вторий негър

Кой знае?

Третий негър

Да би знаял, би мерки взел.

Вторий негър

Не става ли без него нищо?
Какво ни влиза в работа,
че той знаял би или не?
Ний подвиг свят сме предприели,
надежда трябва за успех
да търсим в свойта ревност само.
И знаем ли що има още?
Сами ще свършим всичко ний
и славата ще бъде наша.

Всички

Сами, сами.

Влиза един негър.

Новодошлий негър

По мен вървете.

Всички

Що има?

Негърът

Сами ще узнайте.
По мен вървете само.

Излизат.

СЦЕНА III

Пред къщата на Хадерал.
Влиза Луиза.

Луиза

Един по други в паметта
възникват спомените страшни.
Пред мен възобновяват те
в виденье кърваво и живо
безчеловечните тез сцени,
които писано ми би
с очите си сама да видя.
И на ушите ми пищят,
като изново да ги слушам,
ревът на бесните убийци
и писъкът на жертвите,
които цепеха въздуха
кат две стихии във борба.

От дъното на сцената пристига тичешком едно дете.

Детето

О страшно, мамичко!

Луиза

Що има?

Детето

Отвред към нази идат хора.

Отвън се чуват викове.

Веднага в къщи да се скрием,
тълпата право тука иде
и тигрът гладний не реве
тъй страшно, както те реват.

Глас
(отвън).

Колцина са?

Друг глас

Една жена,
но скоро другите ще найдем.

От всички страни излизат на сцената негри, които заобикалят Луиза, когато тя се готви да влезе в къщи.

Един негър

(като открива булото, с което е увита).

Кои не вярваха? Нек дойдат
с очите си сега да видят.

Гласове

Сечете я на късове
да каже другите къде са.

Детето

О, боже!

Гласове

Жено, казвай скоро,
къде са съзаклятниците?

Луиза

За мен са страшни ваште думи,
ответ не мога да ви дам.

Един негър

С добром не щеш ли да говориш,
ще те насилим да говориш,
оттука няма да заминем,
доде не кажеш всички бели,
които с теб се крият.

Луиза

Вий призраци ли търсите?
Бял има ли един, когото
местта ви да е пощадила?

Гласове

Не видиш ли сама, че има?

Детето

Не знаем нищо ний.

Един негър

Мълчи!
Измяната отрано в теб
е взела корени да пуща.

Друг негър

До къщата на Хадерал
що търсиш? Как си тук дошла?

Друг негър

На съзаклятниците планът
е бил да хванат Хадерал.

Друг негър

Искали са да го погубят
и с неговата смърт по-лесно
целта си гнусна да постигнат.

Луиза

Вий жалост в мен възбуждате.
Една жена видяхте слаба
и туй смути ви и не знайте
що мислите, що правите.

Гласове

Чуй — с нас се дерзко подиграва.
Защо търпите? Нека види,
че не ругателствата нейни
дошли сме тук да слушаме,
а плановете да разкрий
на белите!...

Няколко души вдигат ножове над Луиза. Явява се **Хадерал** и застава между тях и нея.

Хадерал

Що е това?
Що искате от таз жена?
Луизо, в къщи влез и там
през моя трябва труп да мине,
на теб кой иска да посегне.

Завежда я в къщи и затваря вратата.

Гласове

Ти скриваш съзаклятница.

Всички

Предай я!

Хадерал

В мене вярвайте:
не съм скрил съзаклятница,
една жена, коя заслужва
от нази почит...

Гласове

Изменяваш
на клетвата си, Хадерал.

Хадерал

Нек онзи, кой ме обвинява,
клетвопрестъпник че съм станал,
излезе и ми каже туй
в лицето.

Гласове

Бели криеш ти.

Хадерал

Вий сами вярвате ли в туй,
що казвате? Кои са, де са
тез бели, за които толкоз
шум дигате? Тоз, който казва,
че крия бели, гнусно лъже.

Гласове

Не лъжем!

Хадерал

На злодумници
вий подла жертва ставате;
със вашто простодушие
гнусняво те се подиграват...

Гласове

Когато лъжем — таз жена
кажи, що търси в твоя дом?

Хадерал

Познавате ли таз жена?
Когато бяхме жалки роби,
над наште болки тя й плакала,
пред наште господари зли
тя само е дигала глас
в закрила и защита нам.
Стотина между нас на смърт
обречени неумолима
живота си го ней дължат,
на нейните молби и сълзи.
когато вий не знаете, то
жените ви, децата ви
нек дойдат тук и те ще кажат
на колко гладни хляб е дала,
на колко болни — вярна помощ,
на колко страждущи — утеха!
И вий се злите срещу мен,
убежище че съм й дал?

Сгрешил ли съм, че я спасих,
че дълг един изпълнил съм,
кой беше общ на всички нас?
Зер искате да отплатим
със кръв за толкоз добрини?
Невинна кръв ли трябва вам?
Една жена ли пречи днес
на пълното ви тържество?

Един негър

Ти не говореше така,
когато клетва давахме
да не щадиме никой бял...
Не ти ли в клетва нам каза:
Проклет да бъде, който бял един
остави мщеньето ни да избегне?
И ний отвърнахме тогаз:
Проклет да бъде! С свойта кръв
за стъпканата клетва ще плати.
Забрави ли си клетвите?

Друг негър

Той ако е забравил, ний
не сме забравили...

Гласове

Не, не.

Друг негър

Защо ти изведнъж тъй мили
станаха белите?

Гласове

Защото
е в заговор със тях.

Други гласове

Да, право.

Хадерал

Другари, вий ли туй казахте,
или ушите ми зле чуха?
О горко ми, че толкоз малко
доверье сте имали в мен!

Един негър

Вратите отвори и дай
домът ти да разтърсим.
Не щеме думи: клетвите
видяхме колко вяра струват.

Няколко гласа

Предай ни бялата веднага!

Други гласове

Предай ни съзаклятниците!

Няколко души пристъпят до вратата. Хадерал ги отблъсква.

Хадерал

Назад! Назад! Доде съм още жив,
доде ръката ми държи,
аз няма никому да дам
през прагът ми да мине силом,

домът си няма да оставя
клеветници да го скверният.
Клеветнический му язик
в устата подли нек засъхне
на онзи, който е раздухал
туй недоверье против мен!
Тъй малко ли съм обичал
земята си — едва що волна
от робство тежко я видях, —
да правя замисли враждебни,
да дигам ръка върху нея!

Гласове

Кога си чист, то остави
сами в туй да се убедим.

Хадерал

Аз твърде малко съм сторил
хвалба и почести да искам,
но вчера още вий с възторг
до небеса ме дигахте.
Туй сън ли беше? Вий ли бяхте,
кои ме величаехте,
а днес готови сте бездушно
в позор и кал да ме влечете?
Сърцето ми до вчера вий ли
уливахте с хвалби и слава,
а днес отрова лейте в него?
Не бях хвалбите ви заслужил,
не бях за слава работил;
земята си кат вази любех,
от свойте трудове за нея

една награда само чаках:
свободна да я видя.
Кога се скитах като влъхва
по планините и горите,
кога през мрежи и засади,
всред бури, дъждове и молнии,
безспир, без сън при вас дохождах
и в вашите сърца запалвах
огъня на борбите люти,
затуй ли съм смъртта презирал,
затуй ли мъките не смятах,
да чуя грозно един ден
изменник да ме назоват
и против клеветата гнусна
напразно да издигам глас,
гласът ми пусто да пропада
в сърца от камъка по-глухи!
С какво гнуснавата измяна
могла би да ме прелъсти?
Какви облаги би ми дала,
та свойта чест, със толкоз жертви
и труд и мъки придобита,
сам под нозете си да стъпча
и името си да почерня
във замисли предателски?
Не съм ли толкова заслужил
да вярвате, кога ви казвам,
че чисто е сърцето ми!
Как бързо всичко се забрави!
Една гнуснава клевета
духна и всичко разруши!
Желайте да се уверите
сами във мойта чистота...

Защо ми е това? О, не,
кога зърно доверие
не искате да ми дадете,
с злато ме обсипете цял,
не ща ви нищо отсега;
но ново оскърбление
над себе си не ще допусна,
туй стига ми: не искам
плесница друга да изям.
Когато мъртъв падна тук,
идете и се уверете
дали престъпник съм пред вас,
ил сляпа подла клевета
повлякла ви е срещу мен!...

Един глас

Захванах да се колебая.
Страхувам се, че правим грях,
словата му са искрени.

Други гласове

Не вярвайте! Не вярвайте!

Други гласове

Почакайте да видим малко.

Други гласове

Не слушайте го, лъже.
Предай ни съзаклятниците.

Хадерал

Другари...

Гласове

Не, не щем слова.

Хадерал

Послушайте...

Гласове

Не щем, ти искаш
със думи да ни заслепиш.
Предай ни белите, що криеш.

Няколко души се опитват да насилят вратата. Хадерал ги отблъсква и изтръгва един нож.

Хадерал

Назад! Жив няма да се върне,
пръв, кой посмее да пристъпи
през тоя праг.

Един негър

Изменнико,
падни и с теб измяната!

Една пушка гръмва и Хадерал пада убит. Една част от тълпата влиза в къщата. Други заобикалят трупа.

Тълпата

Тук, тук ги доведете скоро!

Гласове
(от къщата).

Уви! Уви! Какво сторихме?

Тълпата

Що има? Плач се чуе в къщи...

Няколко души излизат от къщата и плачат.

Един от излезлите

Скръбта ни безутешна е,
бедата ни е безпомощна.
Плачът ни няма да пробуди
убития от смъртний сън.
Душите ни кой мрачен дух
към злодеянье устреми?
Безценна кръв, невинна кръв
с ръце престъпни ний проляхме...

Явява се на вратата Луиза. Всички, които я виждат, коленичат около тялото на Хадерал.

Един старец

Каква бог люта казън
въз нази ще изпрати
грехът си да изкупим?
Не ще ли се небето
върху главите наши
във мълний разрази?
Земята няма ли
под нас да се отвори
да ни погълне всички?
Сърцето веч не бие,
кое на цял народ
със любовта туптеше.
Как слънцето ще смеем
да гледаме от днес?

Ще гний в земята черна
най-добрий между нас.
Чест, милост, храброст
като елмази бляскави
на царствена корона
душата му красяха.
Пресекна светлий извор
на мъдрите съвети.
Звездата бляскава,
която пътя ни
огряваше пред нас,
угасна на небето.
На цял народ душата
във грозен мрак потъна...

Всички

О горко нам!
О горко нам!

Завесата пада.

НА МОРСКИЯ БРЯГ

ДРАМА
В ТРИ СЦЕНИ

ЛИЦА

Айше, жена на Селим бея
Джемал
Дойката на Айше
Хасан ага, стар управител на Селимбейовия конак

Действието става в Цариград, в къщата на Селим бей, разположена в едно село край Босфора.

СЦЕНА ПЪРВА

Стая с балкон. След полунощ. Вън хубава лунна нощ. Горят няколко лампи с омекотена от цветни абажури светлина. На балкона до отворен прозорец седи Айше, с цигара в ръката. Тя носи разкошно домашно облекло. Свилена риза, препасана със скъп пояс на кръста, се разкрива на шията. Накривена шапчица светлее от брилянти на разпуснати косми. На пода, постлан със скъп килим, на мека възглавница седи дойката, така че главата ѝ се дига над седалището на балкона.

Айше

Не искам да те гледам там. Стани
и тука, близичко до мен, седни.

Дойката

Не, мила моя, нам така се пада
и остави ме тука да седя.
Усещам по-голяма аз наслада
оттук да гледам светла лепота.
Ти пръскаш окол себе обаяние
и колчем спра над тебе взор,
тъй чини ми се, целия простор
изпълваш с ослепително сияние.

Айше

Не говори така, не ме ласкай...
От тебе всяка дума мен е мила,
но тука...
... *(сочи на сърцето)*
е разбита всяка сила.
И тъжно сърце, вярвай не желай
да слуша ни от теб дори ласкане...

Дойката

Не ще ми се да слушам, тъй кога
се предадеш на мисли и тъга
и думите през мрачно отчаяние
излизат от уста със яд обляни.
Чело теб белоснежно бог дари
да му завиждат сяйните зари,
по него радост вечна да светлее,
сърце от обич нежна да тупти,
уста с усмивка розова да грее,
другарка на окрилени мечти.
Скръб грозна от сърце си разпъди,
аллаха, мила моя, не сърди.

Айше

Л ако ръка от мене дигне
и гняв немилосерден ме постигне!
Чуй, чуй, той сън печален ми прати,
прокоба страшна, че дошъл е края
на блянове, на щастье, на мечти,
и тръпна цяла, горко се терзая...

Дойката

Да, има, пиле, сънища, кои
прокоба крият какво с нас ще стане,
но често умът наши ги строи
по смутен страх ил пламенно желане
и бива ли човек да се бои
от сънища, кои си сам създава?

Айше

Сън може нищо да не прокобява...
Но на сърце си туря ли ръка,
усещам да избликва там тъга,
в коя надежда всяка се стопява...
Сърцето жадно за покой копней
и с радост на измама се предава,
но грозен страх не може го разсей,
безспир печална мъка го раздира
и мируви! — то в нищо не намира...

Дойката

Какъв е тоя сън печален, кой
от теб отлъчи радост и покой?

Айше

Увита в сенки нежни и потайни,
на кьошка бях в вечерен час омайни.
Две птиченца с крилца красиви, сяйни
над мене прелетяха с трепет глух.
Веднага в тях очи се жадно впиха:
дигнаха се в прозрачния въздух,
високо в шир подзвезден се възвиха
и после кацнаха на гъвък клон,

досам брега под крехка шума на заслон.
Спи всичко в нощ прохладна, тиха,
бдят само звезди в сини глъбини
и тихо пъшкат морските вълни.
У мене ум от тях се не отбива,
сърце от болка горестно се свива...
Не виждам ги... А тамо, де седя,
тъй иде ми да стана да обадя,
че неотстъпна дебне ги беда...
Внезапно гръмна пушка от засада,
едното птиче тутакси видях
как отлетя, унесено от страх,
а другото трепна с криле пребити,
увисна в миг и полетя в вълните...
Студ мене по телото пропълзя
и из очи пророни се сълза...
Събудих се със камък на гърдите;
сломена оттогаз съм от печал,
усещам се без сила, отмаляла...
И чини ми се все, че съм видяла
в сън нашта участ със Джемал...

Дойката

О, Айше премила, как остави
ума ти мисъл такваз, да терзай!
Сълзи насън са радост, смях наяве.
Пред теб надежда кат зора сияй;
На мисли светли цяла се предай...
Чуй... пей се...

Чува се далечна песен, но думи не се различават.

Айше

Ох, гласът е на Джемала...
Аллах, аллах! Дано съм се лъгала!
Смили се, мила младост запази,
от него беда всяка отрази!

Песента става все по-ясна. Айше и дойката слушат с радостно умиление. Джемал пее отвън.

Като мечти омайни
звездици са изгрели,
по небеса безкрайни
са нежно затрептели.
Звезда аз знам по-сяйна,
тя повече светлее;
за други е незнайна:
тя мен в душата грее
Замрели са вълните
и слушам с умилене
как тупат ни гърдите
в любовно упоене,
как под звездици ясни,
о, душо моя мила,
въздишките ни страстни
се търсят с чудна сила.

Песента, която с приближаване на лодката става все по-ясна, спира. Настъпва за няколко време тишина. Айше стои още подпряна на прозореца, като се навежда често и с напрегнато любопитство се взира навън.

Айше

Познава се веч как веслата дига...
Под тях се пенят морските вълни...

И тоя път дошъл е пак сами.
Минутка още... лодката пристига...
(Слиза от балкона.)
Търчи...
На кьошка, Гюл ханъм! Уста
не ще изкажат нивга с реч гореща
какво за теб сърце усеща,
за вярна преданост и доброта...
Душа от радост дивна просветлява
и в нея подъл страх сами гасней;
в море от сладост иска тя да плава,
за него само мисли и копней...

Дойката излиза. Айше стои няколко време мълчалива и после отива и се опира на един отворен прозорец, отдето се предава на съзерцание в звездната нощ.

Айше

Какво тържествено мълчанье!
Ни шум, ни глас в безкрайний шир...
Неволно мислиш, че в тоз час в цял мир
се чуе само нашето диханье.
Аллах, кога от по-гореща страст,
кога от жажда за по-дивна сласт
туптели са така гърди човешки?
Не ти ли в всичко, що си сътворил,
омая, хубост, блясък, краски жежки,
всичко, що може да пленява, си турил?
Не за това ли греят звезди сяйни,
усмивка да проливат с нежен зрак
над влюбени сърца, когато в нощен мрак
си шушнат тихо светли, сладки тайни?
Аллах, не тям ли в нощна тишина

приглася тихо морската вълна?
Не ти ли на влюбени даваш сила
да се издигат с невидими крила
в мир светъл, дето няма тегоби,
де всичко в гърди влива упоене,
де всичко ги разтупва с умилене,
де всичко шепне на сърце: Люби!
Затуй ли, аллах, дигаш ни нагоре,
по-страшна казън за да претърпим,
кога решиш от светлите простори
във бездна от беди да полетим?
Защо най-скъпа дарба ни даряваш,
кога жестоко в казън я меняваш?
Чуй молба топла, чуй и се смили!
Простри ръка над чувство лучезарно,
живот и младини вземи по-харно,
от него, о, аллах, не ме дели!
Жадней за нектар от любов душата...
Ела, о, милий мой... уста гори...
Сами за теб разтварят се обятья...
Ела... с сияние ме озари!...

Тя тръгва към вратата, която при първите ѝ още стъпки внезапно се отваря, и пред нея на прага се изправя Хасан ага. Айше се спира, поразена в първия момент от ненадейната поява на стареца, но скоро надвива на смущението си и смело и гордо приковава очите си в него.

СЦЕНА ВТОРА

Айше, Хасан ага

Хасан ага

(след като пристъпя две стъпки от прага и се спира).

Не чакаше, нели, да видиш мене
в тоз час, кога от страст и упоене
сърце ти се вълнува и люлей...
като море, де буря зла бесней?
Духал бе вятър все по ваше щенье.
на лодка със изопнати платна
вий плувахте в покой и светлина
и вас унесе пагубно забвенье.
На страстите всред сладкий шум
дошло ли бе ти някога на ум,
че без конец не са наслади мили,
че в близък ден над теб ще гръмне глас,
кой ще смрази кръвта в младежки жили?
Настъпи за отплата грозен час...

При тия думи Хасан ага захваща да пристъпя с бавни стъпки към Айше, която отстъпя с равни стъпки, като не сваля при това очи от него.

Айше

(като се спира, строго).

Кажи ми де е той?... Кажи!...

Хасан ага

Е, моля...
не стига ли ти твоята неволя,

не мъчи ли те зарад теб тъга,
та питаш ме за него и сега,
кога позорна смърт, за зла измена,
протяга веч към теб ръка студена!

Айше

Наистина ли проклета съдба
у теб така сърцето издълба,
че то не знае що е съжаленье?
Кажи, нещастнико, къде е той?

Хасан ага

Какво е това страшно опияненье,
о, жено, та не дава ти покой,
кога над теб секира се издига,
и мах един и дума една стига
да падне, и на живот, кой сияй
от светли младини, да тури край!...
Чуй. Селим бея тачат всички люде,
вред името му страх и почит буди;
при него бедни тичат за подслон
и сам султана дава му поклон;
а утре Стамбул цели ще говори:
жена любима, хубава, го опозори...
Тъй едно време всред всеобщ смях
са наказвали за подобен грях:
онез, кои в неверство са хващали,
вързали са ги с котка в един мех,
де три дни на открито са висяли;
след туй меха в морето са спущали...
О, Айше, за себе си мисли
и други в тоя час недей жали!...

Айше

Та искам ли мен някой да пожали?
Пред зверове кат вази човек мре,
да проси милост нито се подсяща...

Хасан ага

И този, който дави се в море,
за сламка някога се хваща...

Айше

По-харно смърт човек да пожелай,
коя на всички мъки туря край,
а не да моли вази за пощада!

т известно време Хасан ага, като говори, все се доближава до йше, която отстъпя стъпка по стъпка пред него. По тоя начин, га изговаря последните стихове, тя се намира опряна до бал- на, до който стои изправена пред Хасан ага, като се опира с ръце си на софата, с която е покрит балконът.

Хасан ага

Как можеш ти, тъй хубава и млада,
с таз крехка снага, гиздава глава,
да казваш от сърце таквиз слова!
Узнай, да би сторила вина тройна,
с таз хубост пак за милост си достойна...
От цели месеци аз знам,
че Селим бея ти покриваш с срам,
но пак мълчах... Защото нещо става
със мене, кое сърце и ум смущава...
Защото невъзможно е било
да мисля без тъга, без отчаяне,
че може да постигне тебе зло...

Защото пръскаш лъчи и сияне,
и в тоя ден, кога замахне нож
над теб и хладен труп от теб остане,
светът ще се обърне в вечна нощ...

Айше
(гордо).

Какви са тез слова? Далеч от мене!
Не искам аз от тебе съжалене...
Дълга си рабски изпълни... Върви!
По-скоро нему моя грях яви
и тук при мене заедно дойдете
и двама... под гняв зверски ме стъпчете!

Хасан ага

Не сеща ли сърце ти капка жал?
Затуй ли като мъртъв съм немял?
Да знаеш откога тук нося рана!
И ни надежда не съм смял да храня,
че ще узнаеш мойта мъка зла
как съхна, как топя се от тегла
и някога от просто съжалене
ще метнеш поглед милостив към мене!
Над теб, о, звездо земна, като страж ще бдя,
не ще те стигне... никога беда...
Да... ще ти служа като куче верно
със преданост, с търпение безмерно
по твоя глас готово да тръгна
и ако щеш с нозе си го тъпчи,
то ще немей, щастливо ще се счита,
че е под теб, че твоя крак го рита...
Ще сломя воля... щенье в себе... теб

да служа като роб покорен, слеп.
(Пада на колене пред Айше.)
И с сълзи едно искам аз в замяна,
да ми допуснеш в чудна красота
да спирам очи, пълни с обаяне,
да гълтам жадно сладкото дихане,
кое изпущат розови уста,
да гледам как се кърши снага нежна,
по-крехка от замбак, по-белоснежна,
да слушам как звучи небесен глас,
пред кой и славей спира се в захлас...
Разбираш ли ме? О, да би знаяла,
как тая душа люто е страдала!
Край теб хлад лее бисерна вода,
а ти не можеш да допреш уста...
Навред край теб цъфти надежда,
цъфти и пръска радост... и светлей,
теб скръб, що няма изказ, те прояжда...
Отвред се чуе песен, че се пей,
която с чудни звуци сладост лей,
и теб възторг в гърди ти се набира,
но искаш ли да викнеш — глас те спира,
кой казва ти безжалностно: Немей!

Айше

Езикът ти що още ще посмей?

Хасан ага
(още по-раболепно)

Не искам нищо... Аз съм в една бездна,
отдето няма нивга да излезна...
От милост в нея някой път се взри,

с усмивчица една я озари
и като види светла, крехка младост,
да сети горко сърце малко радост...
О, една само сладка дума ми дари!...

Айше
(след кратко мълчание).

Стани!... Как искаш сърце да говори,
кога с смъртелна мъка то се бори?
Дай първо на душата ми покой...
Дай да се убедя, че жив е той...

Хасан ага
(като става).

Бъди спокойна, нищо той не знае,
седи на кьошка и за теб мечтае...

Айше

Във думи празни сили не хаби!
Оттук при него право ме води...
Ще ти повярвам, кога с очи го видя.

Хасан ага

Ела с мен.

Айше

Върви. След тебе ида.

Излизат.

Завеса

СЦЕНА ТРЕТА

Кьошк, заобиколен с дървета, зеленина и цветя, на брега на Босфора, пред конака на Селим бей. Седалище вън от кьошка, по което се вие бръшлян. Досам брега има издигнато място, обрасло със зеленина, дето тоже може да се сяда. Кога се подига завесата, Айше седи на седалището до кьошка, а Джемал стои прав, опрян на издигнатото място до брега.

Джемал

Ела. Как сладко на сърцето пада
като милувка нежна нощната прохлада!
Глас, кой едва се чу във нощний мрак,
отнейде сякаш носи привет благ,
от някой край далечен и незнаен...

Айше

От онзи, мили мой, край чуден, сяен
(става и отива при него),
изсечен от елмази и зари,
де аллах покой вечен ще дари
на тез, кои блаженство са мечтали,
на тез, които са любили и страдали...

Джемал

Да, говори за тоя чуден край;
ти знаеш с какъв блясък той сияй...
На хурий дивна песен вечна го оглася;
ти хурия не си ли там била?
Аллах, сам да си въздаде хвала,
прати те на земята за украса...
Не ли затуй те често взима той
и в сладък сън духа ти дига горе,
де радост и блаженство, и покой

царуват в сяйни, царствени простори...
(Хваща ѝ ръката.)

Айше
(любовно).

Поет си днес... гласът ти тъй трепти,
като че всред вълни от сладост плава.

Джемал

При теб ли съм, неволно ум лети,
окрилен в непрогледни висоти,
отде аллах свят цели съзерцава
и с свойта светлина го озарява...

Айше

Дошла е нашата любов от рай,
не аз... о, мили мой... Не ме ласкай!
(Обляга умилно главата си над него.)

Джемал

Кое ласкателство теб не приляга?
Кой плат, па бил той изтъкан и от лъчи,
скъп, чуден и непригоден ще личи,
кога покрие тая кръшна снага?

Целуват се.

Човек с що на земята ще сравни
тез уста, къде цъфти сласт любовна,
таз хубост, от звездите по-чаровна,
коя и ангел може да плени?

Айше

В тез ласки мили щасте се излива,
кое издън сърце прилива
и до сърце достига с сладка хората...

Джемал
(сочи към небето).

Глей там, до Млечний път звезда
спусна се из небето и изчезна...

Айше

Мълчи... Вестителка е на беда...

Джемал

Това не е ли чудо, о, любезна?
Доде каза тез думи, пак изгря,
а после спусна се надолу — ясна —
и тук на твоето чело се спря
със чуден блясък...
(Целува я по челото.)

Айше

След това угасна...
За някой живот тук писал е бог,
че е достигнал своя краен срок...

Джемал

Пред нас път дълъг се извива...

Айше отива и сяда на седалището, отдето, след като се замисля малко, с глас провлечен отговаря.

Айше

Съдбата... свойте тайни... ни разкрива...
по начин... нявга... съвсем непонятен нам...

Джемал доближава до нея, като остава пак прав.

Джемал

Кат свод вълшебен над безкраен храм
небето с светли звезди се извива:
аллах изправил се е в него сам
и слуша в тоя час със умилене
как тупат във гърди сърца влибени...
в такъв ли час зло ще предрича нам?
(Пристъпя до нея.)

Айше

За хората ний вършим престъплене...
Те с злобна завист дебнат наший грях.
Възпламени ли ги ожесточене,
и бог не може да спаси от тях...

Джемал
(като сяда до нея).

Защо тъй с тъжни мисли, с призрачни патила
сърце си помрачаваш, моя мила,
когато само бързолетен час
е даден нам за сладка среща?

Айше стои замислена няколко време и после става и говори права.

Айше
(с мил глас).

Ти прав си, милий мой... Блуждая аз
от страх, че обич толкова гореща

за човеци светла е делба,
що не прощава подлата съдба...
Така си мене мил, така те любя,
тъй всичко си за мен, че дух и сила губя
при мисъл и най-малка за беда...
Нек тръпнем, милий мой, без колебане,
от радост, от надежда дор туптят сърца ни.
Кажи ми, о, Джемал, все тъй ли с обаяне
душа ти зарад мене ще жадней,
все тъй ли от любов ще пламенеш?

Джемал става.

Джемал

По-лесно би могъл човек да схване,
че няма утре слънце да изгрей...
От тоя ден, кога усмивка ясна
с вълшебен поглед върху мене спре,
от тоя ден, кога в целувка страстна
сетих сърце, от сладост че примре,
не мога, ангел мой, да разбера
ни как имало би без звезди небе,
ни как имало би живот без тебе!...
Отде очи ще черпят светлина,
отде сърце ще черпи топлина
без тебе?... Има мъки и патила,
кои надминват човешка сила...
Това са бездни, де не смей да спре
човешки ум, ни поглед да се взре.
Живота си по-харно да загубя
в тоз ден, кога престана да те любя...

Айше навежда глава.

Но що!... В очите ти светлей сълза!

Айше го обнима с двете ръце, целува го и в това положение отговаря.

Айше

Душа ми, мило либе, се увлече
и на очи избила е роса
от дъха сладки на умилни речи...

Джемал

Елмаз от нашата любов светлей...
Защо душа не може, с душа сляна,
с коя от обич е една сгряна,
полека като пламък да изтлей!

Ходят няколко време до брега и назад. Пеят петли.

Айше
(като се спира).

Чуй... петли пеят... и — уви! — вестяват,
че тез минути сладки, кои нам
отмерени са, вече се скратяват...

Джемал

О, още малко!... Часовете нам
в беда са дълги... минват и се губят
кат миг един за тези, кои любят.
Защо тъй малко щастието трай?

Айше

Не говори така... Умът блуждай...
Не времето нам щастие дарява:

то сладко е и скъпо, то пленява,
защото във мечти се въплотява...
Те само наши са и нямат край;
пред тях безсилна е човешка злоба:
светлик са те, кой вътре в нас сияй
и кой отива с нас дори и в гроба...

Пристъпят до самия бряг. С глас, в кой чуй се хлип от сълзи.

О, има неща, що не казват се с слова...
Една минута често, коя в миг минува,
от цял живот щастлив по-скъпо струва....
Благат е... кой успей... да разбере това...

Изново се чуе въздържан хлип от сълзи.

Джемал
(с развълнуван глас).

Кога, о, мила, ще се видим пак?
При всякоя раздяла губя сила,
кат че не ще да дойде ден, о, мила,
да срещна пак вълшебний тоя зрак,
кой всеки поглед твой възпламенява...

Айше и Джемал се целуват, когато тоя последния стъпя в лодката.

Айше

Любов нас вечна, милий мой, споява:
за нея няма ни предел, ни край
освен в нас, в волята, що ни сгрява,
и страх гърди не трябва да терзай...

Джемал захваща да се отдалечава и от първия удар с веслата във вълните говори обърнат към Айше, която го слуша от брега.

Джемал

Кажи, аллах, кой в мен четеш сега,
и мисъл само зарад мойта мила
не е ли извор, кой не съхне, от блага,
кои душата с нищо не би заменила?
Съдбата, дето да ме би пратила,
вред, Айше, ще мисля, че съм в рай:
ликът ти вред пред мене ще сияй.
Да бъда заразен от слепота,
пак щях да видя твойта красота.
У мене чувство всяко да загине,
пак щях да сетя нежний аромат,
що пръска като сладка благодат
телото ти навред, отдето мине.

Колкото повече се отдалечава Джемал, гласът му се снишава, думите обаче все ясно се чуват. Айше стои няколко време на брега мълчалива и после се връща и сяда на седалището, с наведена глава, замислена.

Айше
(като подига глава, с тих глас).

Да би могла из пътя му все тъй да грее
таз хубава мечта, с коя живее!
На сладък блян — уви! — настъпя край...
И колко скоро всичко ще узнай...
Ще пущат още влага на устата
целувките, с които ми изпи душата...
Сега за теб тя само се терзай!...
(След малко мълчание, издига по-трогнат глас.)
Спусна се на челото и изчезна...

Предрече, без да знаеш, милий мой,
и чух тогава, в нощния покой,
как прошумя от радост хладна бездна...
Звездата със вълните си играй
и чака там с смъртта да ме венчай.

(Става.)

Аллах! Туй твоя воля е... нек стане...
Прекланям се пред нея без роптане,
от мен не ще... да чуйш... жа-ло-вен вик...

(Гласът ѝ изведнъж се разтреперва, захлипва и залюлява се, но с мъжествено усилие побеждава временната слабост, изважда свилена кърпа, общита със сърма, от пазвата си, изтрива навлъгнали очи, допира се за малко до едно дърво и после изправя гордо глава и с ясен и твърд глас продължава монолога.)

Еднъж в живота си човек издига
на щастието чашата и стига,
кога могъл е и за един миг
да я допре до нажаднял език...
Блазе му, кой след туй юнашки пада,
кой с мъжествена гордост знай да страда,
кой жертва дава дори свойте дни
с усмивка на уста, да съхрани
в душа си спомен чист от бляскава наслада!...
(Пристъпя към брега, до издигнатото място.)
Не, мили, няма кой да оскверни
душата, коя с твоята е пила
до упоене от божествений нектар
и с тебе заедно се е топила
на любовта от сладострастний жар...
(Гледа мълчаливо морето, от което вълни достигат недалече от нея.)

Вълшебен сън бе любовта изткала
и на сърце ни дар го беше дала...
Но беше сън, а сън — уви! — не трай
на тоя свят... колко по-бляскаво сияй —
по-скоро, по-жестоко взима край...
Допря до него гад гнуснаво си дихане
и той загуби прелест, обаяне,
тъй както цвете вехне, губи миризма,
попарено в нощ хладна от слана...

(Пристъпя по-близо до брега.)

Последен бляск от него се пролива
и тук в сърце любовно той се слива;
ще найдеш ли утеха, о, Джемале,
или до гроб сърце за мен ще жали?
Ще минваш нявга пак оттук,
но ще изглеждаш ти унил, без сила,
като човек, когото болест е сразила,
подкосен от неизцерим недуг,
ще занемей уста за сладка песен,
в сърце ти ще угасне жар небесен,
но не съди ме, мили мой Джемал:
в тоз час за тебе само ми е жал;
мра, за да отнеса в душа си чиста
навеки твоята любов лучиста.

Хвърля се в морето и изчезва във вълните. Няколко време сцената стои празна. Влиза предпазливо Дойката, оглежда се навред и смутена, че не вижда нийде Айше, отива и наднича в кьошка, отдето разтреперана се отдръпва, като не вижда и там никого.

Дойката
(с висок глас).

Къде си, Айше?... Не ми остава сила...

Къде си?... Обади се, щерко мила!...
(Внезапно съзира трупа на Айше, като изплува минутно надалече от вълните.)
Що плува там над морските вълни?
Аллах!... И туй ли трябваше да видя?...
(Къртши ръце и с плачевен глас.)
Затуй ли доживях до старини?
Какво да правя?... Де сега да ида?...
О, щерко мила!... Как стори това?
Нозе треперят... вие се глава...
За себе ли да мисля, теб ли да жалея!
Какво ще кажа, кат ме пита бея?
Кой други отговаря освен мен за нея!
Защо, аллах, не порази ме с гръм?
(Вика високо.)
Хасан!

Хасан влиза с фенер в ръката.

Хасан ага

Кой вика?... Айше ханъм!...

Дойката

Млъкни, нещастний!... Бий се по гърдите!...

Хасан ага

Кажи... защо не слушам нейний глас?

Дойката

Тя труп бездушен е във тоя час...
И кой знай дека я влекат вълните!

Хасан ага
(разтреперан).
Що думаш ти?... Мълчи!... Това не бива...
Не казвай туй... Кажи ми, че е жива!...
(С див глас.)
Мълчи, мълчи!... Не знаеш ти... аз знам...
(Той се взира замаяно, после, като хвърля фенера, изправя се вдървен, с очи, издигнати нагоре.)
Погледай горе... горе!... Тя е там...
Мълчи... не говори... уста ти черни
без срам и страх... разказват лъжи скверни...
Чуй, чуй... Аллах е мощен и велик...
Съгледа я... оттам... от седмо небе
и... тутакси повика я... при себе...
да грей пред него... с светъл... хубав лик...
Ха!... Ха!... Не знайш ли!... Аллах повелява...
И... що поиска... волята му... става...

Дойката
(като къртши ръце, заляна в сълзи, с плачевен глас).

Убита съм от скръб и страх...
защо и аз кат теб не полудях!...

Хасан ага

Дигни очи... и виж... твърдта небесна.
Звезда... невидена до днес... проблесна.

Виж... каква чудна... светлина пилей:
бог... на звезда душата ѝ превърна...
И... пусна я в небето..., в нощта черна
за слава нему... над света да грей.

Завеса

София, май 1906

БЕЛЕЖКИ

Въпреки честото си боледуване и заетостта си като обществен деец, Константин Величков е намирал време да пише разнообразни произведения, много от които — стихотворения, статии, разкази, повести — се намират в страниците на вестници и списания, както и в неиздадения му Дневник.

Голяма част от Величковите съчинения са издадени посмъртно през 1910—1911 г. под редакцията на Иван Вазов в 9 тома:

Том I — Повести, разкази, спомени; т. II — Тъги и радости (лирически стихотворения); т. III — Писма от Рим; т. IV — В честити минути (очерк за Данте, стихотворения, разкази, драма „Опълченец", речи); т. V — Класически писатели: Расин, Шекспир, Молиер („Аталия", „Макбет", „Мизантроп"); т. VI — „Ад" от Данте. (Първо издание, разкошно излезе през 1906 г. Поемата е много пъти преиздавана преди и след Девети септември 1944 г.); т. VII — Чуждестранни литератури. I. Нашите учители (източни литератури, гръцка и римска литература); т. VIII — Български писатели; т. IX — Европейски писатели (френска, испанска, полска, руска литература). Том X бе определен за Величковия дневник, който и до днес не е напечатан.

Приживе на автора са излезли тия негови книги:

Невенка и Светослав. Драма в 5 действия, Цариград, 1874.

Отечество. Драма в 5 действия, Пловдив, Свищов и Солун, 1881.

Вичензо и Анжелина. Драма в 5 действия, Пловдив, 1882.

Всеобща история на литературата. Част I. Източни литератури, II. Гръцка литература, III. Римска литература, Пазарджик, 1891.

Таласъмът. Разказ, София, 1893.

Детска гусла. Стихотворения за деца, Пловдив, 1894.

Писма от Рим. София, 1895.

Цариградски сонети. I. Цариградски сонети, II. Италиански сонети, III. Сонети от Петрарка. София, 1899.

В темница. Спомени от 1876 г., София, 1900.

В решителен момент. На хайчето, „Няма Македония", Първата ми среща с Бенковски, София, 1901.

Величков участвува в следните вестници и списания:

Вестници:

Ден, София, г. I (1904) — XII.
Изток, София, г. I (1898—1899).
Народний глас, Пловдив, г. I (1879) — VII.
Прогрес, Пазарджик, г. I (1892—1893) — V.

Списания:

Библиотека свети Климент, София, г. I (1888—1889) — III.
Български преглед, София, г. I (1893—1894) — VI.
Българска сбирка, Пловдив (от г. VII в София), год. I (1894) — XXI.
Денница, София, г. I (1890) — II.
Другарка, Пловдив, г. I (1903) — VI.
Духовна пробуда, Пловдив, г. I (1907) — IV.
Живот. Сливен, г. I (1897—1898) — II.
Зора, Пловдив, г. I (1885). Излезли само 6 книжки.
Изкуство. София, г. I (1895—1896) — II.
Книжици за прочит, Солун, г. I (1889—1891) — II.
Летописи, София, г. I (1899) — V.
Лъча, Пазарджик, г. I (1891—1892).
Мисъл, София, г. I (1892) — XVII.
Наука, Пловдив, г. I (1881) — III.
Славянскиглас, София, г. I (1903) — сл.
Ученическа беседа, София, г. I (1900—1901) — III.
Художник, София, г. I (1905—1906) — III.

За литературната дейност на Величков са писани доста статии и книги. Ето някои измежду тях, посочени хронологично:

Ив. Д. Шишманов. Виченцо и Анжелина. „Периодическо списание", кн. VIII, 1884, с. 149—163.

Б. Цонев. Цариградски сонети. Сп. „Български преглед", г. VI (1899), кн. 2, с. 142—148.

Алберт Гечев. Литературната дейност на Константин Величков. Сп. „Демократически преглед", г. VIII (1910), кн. 8 и 10.

Н. Атанасов. Песен на тъгата. Сп. „Знание", г. I (1911), с. 28—36.

Също в „Силуети на български писатели", София, 1916, с. 129—136.

Ст. п. Василев. Константин Величков като литературен критик. Сп. „Училищен преглед", г. XXI (1922), с. 24—41.

Даниил Юруков. Константин Величков, София, 1922, с. 31.

Стефан. п. Василев. Константин Величков (Личност и творчество). Казанлък, 1925, с. 184. Второ издание през 1947 г. на „Мозайка от знаменити съвременни романи" като книга. През 1939 г., съкратено издание — с. 63.

М. Арнаудов. Константин Величков. Сп. „Ълг. мисъл", II (1927), с. 657—666.

Ст. п. Василев. Константин Величков. Български писатели. Илюстрована литературно-историческа библиотека, под редакцията на проф. Михаил Арнаудов, София, 1929, т. IV, с. 73—109.

П. Динеков. К. Величков като културна личност. Сп. „Просвета", г. III (1938), с. 438—442.

Николай Райнов. Константин Величков (1855—1907). Вечното в нашата литература (Български класици — свободни беседи). София, кн. 4, с. 3—76.

Стефан п. Василев. Константин Величков. Литературнокритически очерк. София, 1960, с. 94.

Г. Константинов. Константин Величков. „Писатели-реалисти", кн. II, София, 1960, с. 130—176.

ЦАРИГРАДСКИ СОНЕТИ

„Цариградски сонети", които авторът е посветил на свещената памет на своите незабвени родители", излязоха през 1899 г. Много от тях обаче изпърво се появиха в по-големите тогавашни списания.

В нашето издание Избрани произведения от К. Величков е поместена цялата стихосбирка „Цариградски сонети", като преведените сонети са вместени при другите преведени от Величков стихо-

творения. Овладял добре сонетната форма, Константин Величков с право се смята за основател на българския сонет.[1]

В „Летописи", г. II (1901), бр. 5, е напечатан сонет „За Македония", с подпис С. К. и датуван „Цариград", 189..." Този сонет сигурно е Величков, но кой знае защо не е влязъл в събраните негови сонети. И сега личи словесната палитра, изпъква съзерцателната натура на поета, все още ненадвил слабостите си като техник на стиха. Ето самия сонет:

По хълма стръмни слизам на Бебек;
пред мен все тая чудна панорама,
задрямала от нега в дневний пек,
коя плени с възторг душа ми.

На сянка хладна, покрай пустий път,
сами млекари двама са легнали,
един до друг главата си допряли
и важно помежду си хоратят.

Ту шепнат тихо, ту в жара на спорът
в въздуха дигнат жест уединен.
Отделни думи стигнаха до мен

и аз свалих очи си от простора,
климнах глава неволно с дух смутен:
за Македония чух, че говорят.

В предложеното издание на избрани Величкови стихотворни творби е запазен езикът на автора, който на места е допуснал и някои русизми и други отклонения от чистия и строен български език. Величков пише и по старинно: т е м н о, т е м н и ц а, п о т ѣ м н я л о, м е с т и други старинни и някои народни думи, както е запазена и авторовата пунктоация на много места според печатните му приживе творби или в първообразите им.

[1] Отделни рецензии за „Цариградски сонети" са писали: А. Т(еодоров-Балан) в „Периодическо описание" LIX (1899), с. 810—813; Бан (Божан Ангелов) в сп. „Съвременен поглед", г. I, с. 244—247; Б. Ц(онев) в сп. „Български преглед", VI, с. 152—153, и Пенчо Славейков в „Мисъл", г. IX, препечатано в съчиненията му, т. VI, кн. 2, с. 330.

С. 27. Д н е с и з н о в о в и ж д а м т е з м е с т а. — Първият сонет в „Цариградски сонети" е обнародван най-напред в „Мисъл", г. I (1892), кн. 5. От Цариград Величков е пратил на редактора на списанието д-р К. Кръстев пет сонета, ала той е публикувал само четири (изоставил е петия), за което поетът му благодари искрено с писмо от 10. III. 1892. В същото писмо пише, че доста е преработвал сонета „Днес изново виждам".

С. 28. Б л е с т и н е б е т о к а т о ч е п р а з н у в а. Този втори сонет в сбирката е обнародван изпърво също в „Мисъл", г. I (1892), кн. 5.

С. 29. В н е б е т о ч и с т о я с н о г р е й л у н а т а. — И този сонет е обнародван в „Мисъл", год. I (1892), кн. 5.

С. 30 О, с л а в е й м и л и, п р е с т а н и, н е п е й. — И четвъртият по ред сонет е напечатан в „Мисъл", год. I (1892), кн. 5.

С. 31. З а щ о д ъ х ъ т е д а д е н н а ц в е т я т а. — Изоставен от редактора на „Мисъл", този сонет е напечатан впоследствие в „Българска сбирка", г. I (1894), кн. 5, заедно с още двата следващи сонета.

С. 32. С в е т л е й м о р е т о г л а д к о, к а т с т ъ к л о. — „Българска сбирка", г. I (1894), кн. 5.

С. 33. С о м а я ч у д н а г р е й н о щ т а. — „Цариградски сонети", с. 13.

С. 34. В н е з а п н о н а м е ч е т а д о в р а т а т а. — Печатан пръв път в „Българска сбирка", г. I (1894), кн. 5. В „Цариградски сонети" този сонет е поместен с две поправки: в стих втори от първа строфа думата „мечета" първоначално била „джамията"; в стих втори от строфа втора думата „робът" заменя първоначалната дума „рабът".

С. 35. Б е с н е е б у р я г а и в п у с т и й б р я г. — „Цариградски сонети", с. 15.

С. 36. О, к л е т и п и л ц и! — „Цариградски сонети", с. 16.

С. 37. О б л е н и с б л я с ъ к и з л а т о с п я т в ъ л н и т е. — „Цариградски сонети", с. 17.

С. 38: С ъ р ц е т о м и с л о м и х а н е в р а з и т е. — „Цариградски сонети", с. 18.

С. 39. Ж и в е я с р е д р и б а р и т у к и л ю б я. — „Цариградски сонети", с. 19.

С. 40. Мил навик е за мене да го срящам. — „Цариградски сонети“, с. 20.

С. 41. Сънувам сън блажен. — „Цариградски сонети“, с. 21.

С. 42. Казаха ми: творец си сам. — „Цариградски сонети“, с. 22.

С. 43. Как всичко хубаво е около мен! — „Цариградски сонети“, с. 23.

С. 44. Летете, птици, в волния въздух. — „Цариградски сонети“, с. 24.

С. 45. Остави да плачаази. — Пръв път печатано в „Български преглед“, г. V (1898—1899), кн. 6.

С. 46. И рекъл бях аз: зимата измина. — Със заглавие „Пролет“ сонетът е обнародван най-напред в „Живот“, г. II (1899), кн. 4.

С. 47. Час чародеен. Песен затрептява. — „Цариградски сонети“, с. 27.

С. 48. Каква ще бъде новата година. — „Цариградски сонети“, с. 28.

С. 49. Далече планината се белее. — „Цариградски сонети“, с. 50.

С. 50. Днес светъл е байрям. — Сонетът е печатан пръв път без заглавие в „Български преглед“, г. V (1898—1899), кн. 4. В „Цариградски сонети“ е поместен с доста промени: първоначално първият стих в първа строфа почвал тъй: „Настъпи рамазан“, в трети стих „старата джамия“ — по-рано „скромната джамия“; в строфа втора първият стих отначало гласял с това разместване на думите: „Пред тях внезапно стар дервиш застана.“

С. 51. Фенер. Магическото име. — „Цариградски сонети“, с. 31.

С. 52. Топорът дебне черквицата малка. — „Цариградски сонети“, с. 32. Думата е за старата българска черква във Фенер. „Гиганти уморени“, за които се споменава във втория куплет, са дейците по черковния въпрос. Към тоя сонет Величков е написал следната бележка: „Мнозина от очия, които не са били съвременници на събитията, в които българската църква на Фенер е играла такава важна рол, не подозират може би, че тя е била една проста

стая на земята в едно вехто дървено здание. Тя е за нас истинска светиня, но с каквото и благоговение да гледаме на нея, не може да се спаси от разрушения. Цялото здание, прогнило от ветост, климнало вече, е осъдено в непродължително време да изчезне. Новата църква е в двора на старото здание откъм Златний рог. Тя се строеше, когато са писани тия сонети.“

С. 53. Емблема радостна на борба свята. — „Цариградски сонети“, с. 33.

С. 54. Бесней ли буря и реват вълните. — „Цариградски сонети“, с. 34.

С. 55. Не съм твой син, Византийо, но сявга. — „Цариградски сонети“, с. 35.

С. 56. Дете, дете на слънцето в зарите. — „Цариградски сонети“, с. 36.

С. 57. Съзра ли ладий морни покрай брега спрели. — „Цариградски сонети“, с. 37.

С. 58. Не, не и ти не будиш завист в мене! — „Цариградски сонети“, с. 38.

С. 59. О, нека ме преследува съдбата. — „Цариградски сонети“, с. 39.

С. 60. Вълните спят залени с светлина. — „Цариградски сонети“, с. 40.

С. 61. Пред моите очи обширний Цариград разстиля. — Най-напред печатано в „Български преглед“, г. V (1898—1899), кн. 4.

С. 62. Низ улиците тесни, пълни с сенки. — „Цариградски сонети“, с. 42. Към него Величков дава тая бележка за Чамлъджа: „Чамлъджа е едно възвишено място на азиатския бряг над Искюдар, отдето се открива великолепна панорама над Босфора и Мраморно море. Цариград се развива по двата бряга на пролива в една необозрима и живописна гледка, сияюща от краски и зари. Опитал съм се да дам едно понятие за нея, което не може, за жалост, да не бъде бледо в едно описание, печатано преди няколко години в списание „Лъча“.

С. 63. Мечтаех аз: на мощен кораб плувах. — Сонетът е печатан най-напред в „Живот“, г. II (1899), кн. 4.

С. 64. Когато всред разходки ми уединени. — „Цариградски сонети“, с. 44. „За пояснение на тоя сонет — пише

Величков — нужно е да кажа, че е писан, както и по-голямата част от Цариградските сонети, в остров Халки. Така наречените Княжески острови, към които принадлежи и Халки, са служили във византийско време като място за изгнание. Там са били изпращани познатите жертви от многобройните революции, които са смущавали империята. Понеже тия революции са били повечето пъти дворцови трагедии, изгнаниците са били често членове от низвергнати императорски семейства или високи държавни сановници, техни привърженици: граждански, военни, духовни. Те са били затваряни в манастири, каквито е имало по няколко във всеки остров, подлагани са били на зверски изтезания и мнозина от тях са свършили дните си с мъченическа смърт."

С. 65. В часът вечерни спирам се с наслада. — Под наслов „Крайморска картина" сонетът е обнародван за пръв път в „Живот", г. II (1899), кн. 3. Вторият стих на последната строфа „Вълните глухо надалек шумят" в първата редакция гласи: „Вълните морно надалек шумят."

С. 66. Надежда сладка аз таех в душата. — „Цариградски сонети", с. 46.

С. 67. Обичам те, обичам те, родино мила. — „Цариградски сонети", с. 47.

С. 68. Накрай брегът, де пенят се вълните. — „Цариградски сонети", с. 48.

С. 69. Кога от своето уединение. — Сонетът е печатан най-напред в „Изкуство", г. I (1895—1896), кн. 1, с наслов „В чужбина", и с тоя текст на първия стих от първа строфа: „Кога в разходки си уединен."

С. 70. Далеч, зад дивния Стамбул гаснеят. — За пръв път напечатан в „Български преглед", г. V (1898—1899), кн. 4

С. 71. Пред всякой зеющ гроб, когато пред очите. — „Цариградски сонети", с. 51.

С. 72. Стоя на стръмний бряг и гледам. — „Цариградски сонети", с. 52.

С. 73. Животът, друже мой, е вещ ужасна. — „Цариградски сонети", с. 53.

С. 74. Минаха вече дните топли. — Със заглавие „Изгнаникът" — сонетът е напечатан за първи път във в-к „Прогрес", г. II (1894), брой 25 от 10. VI.

С. 75. Кога внезапно в нощний час. — „Български преглед", г. V (1898—1899), кн. 6.

С. 79. Данте. Италиански сонети. — „Цариградски сонети", с. 59.

С. 80. Тъга. — „Цариградски сонети", с. 61.

С. 81. В църква. — Сонетът е печатан без заглавие и подпис в „Библиотека свети Климент", г. (т.) I (1888—1889), с. 149. В „Цариградски сонети" в третия стих на третата строфа вместо „глух вик" стои „тъжен вик".

С. 82. Спомен. — „Цариградски сонети", с. 65.

С. 83. Жалба. — „Цариградски сонети", с. 67.

С. 84. Сълзи. — Печатан най-напред в „Живот", г. II (1899), кн. 3.

С. 85. Пролет. — Пръв път в „Българска сбирка", г. I (1894), кн. 5.

С. 86. Петрарка. — „Цариградски сонети", с. 73. За тоя италиански сонет Константин Величков дава следната бележка: „Петрарка е умрял, като истински апостол на Възраждането, в своята библиотека с глава, сложена на една книга. Тая смърт ми се видя като един удобен момент, за да свържа двата култа, които са господствували в живота му: култът към Лаура и култът към античния мир. За него може да се каже, че е живял в своя век като изгнаник от Атина и свободний Рим, към които са били постоянно устремени мислите му. Той е сиял от радост, когато е могъл да открие нейде някой римски ръкопис, оцелял от опустошителното действие на времето или на варварщината. Той е открил в 1345 г. във Верона Писмата на Цицерона и в Арецо Изкуството на красноречието от Квинтилиана."

С. 87. На Рождество. — „Цариградски сонети", с. 75.

С. 88. Карл V и Тициано. — „Цариградски сонети", с. 77. Към сонета Величков е дал следната бележка: „Фактът е исторически. Карл V е засвидетелствувал своето уважение към Тициано, като му е определил пожизнена пенсия и му е дал рицарски сан."

С. 89. В Колосея. — И този сонет изпърво е напечатан в „Живот", г. II (1899), кн. 3. Вторият стих на третата строфа тогава гласял: „Пълчищата на варварите и безброй."

С. 90. На Капитолий. — „Цариградски сонети“, с. 81. Към сонета Величков е прибавил и следната бележка: „Тарпейската скала или Тарпейската урва — и двете изречения са еднакво верни, — отдето са хвърляни държавните престъпници в Рим, е близо до Капитолий. Мирабо не си е послужил прочее с метафора, когато е казал в една своя реч: Зная, че Тарпейската скала не е далеч от Капитолий.“

С. 91. В катакомбите. — „Цариградски сонети“, с. 83.

С. 92. След победата. — „Цариградски сонети“, с. 85.

С. 93. Цецилия Метела. — „Цариградски сонети“, с. 87 В първото им издание Величков е придружил сонета със следната бележка: „Гробницата на Цецилия Метела, знатна римлянка, е един от най-добре запазените паметници от стария Рим и поразява както по своите грамадни размери, така и по своето архитектоническо съвършенство. Тя се намира на Via Appia, път, който е водил за Капуа, Беневенто и Бриндизи. Ограден на дълго разстояние от двете си страни с гробници, сега повечето разрушени, тоя път е служил и за място на разходка.“

С. 94. Рим-Неапол. — „Цариградски сонети“, с. 89.

С. 95. Помпей. — За пръв път печатано в „Денница“, г. I (1890), кн. 4, със заглавие „Помпей — Везувий“. Стих 13 тогава гласял: „Ил нощем светва горе твоя плам.“

С. 96. Тиверий. — „Цариградски сонети“, с. 93. Към него поетът е дал тая обяснителна бележка: „Тиверий е прекарал последните години от живота си на остров Капри, дето се е предавал на гнуснавите прищевки на своята развратна природа.“

С. 97. Вечерна сцена. — „Цариградски сонети“, с. 95.

ДРУГИ СТИХОТВОРЕНИЯ

С. 101. Моите песни. — Стихотворението, изповед на автора му и откровение за читателя, за пръв път е печатано в „Летописи“, г. III (1901—1902), бр. 12.

С. 103. В минути горестни. — За първи път в „Ученическа беседа“, г. II (1900), кн. 2.

С. 105. От чуждата земя. — Това стихотворение е взето от „Тъги и радости“ (т. II от Величковите съчинения под редакцията на Ив. Вазов), с. 70—71.

С. 107. Тиранинът. — За първи път печатано във в-к „Прогрес“, г. II (1894), бр. 17—18 (в рубриката „Фейлетон“), с подпис С.

С. 109. Поету. — Два месеца след „Тиранинът“, пак в „Прогрес“, г. II (1894), бр. 24, се появи за пръв път и сатирата „Поету“ (в рубриката „Фейлетон“) с подпис С. След това бе напечатана в „Тъги и радости“ на с. 45—47 с подзаглавие „Стихотворение в две дати“ и накрай с бележка „Цариград, 1893, София, 1907“. Явно е, че Величков е преработил по-късно стихотворението и по негов ръкопис е поместено в т. II от съчиненията му под Вазова редакция.

С. 112. Зимна песен. — За пръв път напечатано в „Летописи“, г. III (1901), бр. 2.

С. 115. Всред песните и цветята. — Първоначално в „Летописи“, г. III (1901—1902), бр. 6—7. Стихотворението е писано през месец май 1902.

С. 118. Старият художник. — Стихотворението е писано във Флоренция, доработено в София през 1902 г. и напечатано в „Летописи“, г. III, бр. 3.

С. 122. Под чужди небеса. — Писано в Рим, през март 1902 г., стихотворението е обнародвано за пръв път в „Летописи“, г. III (1902), бр. 5.

С. 124. На един млад поет. — Писано в Белград, когато Величков е бил там дипломатически агент, стихотворението е обнародвано същата година в „Летописи“, г. III, бр. 9. Някои мислят, че младият поет, за когото е писан сонетът, е Димитър Ивчов (Бояджиев), Величков съгражданин и постоянен сътрудник на „Летописи“.

С. 125. Три града. — И трите тия стихотворения: „Венеция“, „Флоренция“, „Рим“, са вдъхновено написани, както и „Старият художник“, в Италия през 1902 г. и същата година напечатани в страниците на „Летописи“, г. III, бр. 4.

С. 132. Пролетен мотив. — „Летописи“, г. IV (1903), бр. 5.

С. 133. Бащина тъга. — Най-напред печатано в „Ученическа беседа“, г. IV (1903), бр. 3.

С. 134. На морския бряг. — За пръв път печатано в „Летописи“, г. II (1901), бр. 12.

С. 137. Юнаци. — Стихотворението вземаме от „Летописи", г. III (1902), бр. 7. Редакцията на списанието е поставила под черта следната бележка: „Това стихотворение е заето от сборника, издаден от „Търновски юнак" под наслов: В. Търново — Пловдив, 14—17 април, 1902. Авторът е направил в него една малка поправка."

С. 139. Добре дошли! — За пръв път в „Летописи", г. III (1902), бр. 11. Почти едновременно е препечатано в „Славянски глас", г. I (1902), кн. 2.

С. 146. 11 май. На българските просветители. — Първоначално в „Духовна пробуда", г. I (1906), бр. 6.

Стихотворения из Дневника

С. 148. Дон Кихот в България. — В „Юбилеен сборник на „Славянска беседа" (1880—1905) са напечатани от това стихотворение най-напред 11 строфи-шестини със следната бележка от автора К. Величков: „Това стихотворение е писано в първите месеци на тая година по случай тристагодишния юбилей от появяването на безсмъртния роман на Сервантес. Искал съм и ние да вземем един вид участие в тоя културен празник, който предизвика тържества у всички образовани народи. Нека доброто намерение, което ме е ръководило, ми издействува пред читателите снизхождение и прошка за слабите страни на стихотворението.

София, януари, 1905."

Обладан от патриотични и хуманни чувства, Величков е отбелязал в дневника си, че стихотворението е замислено в „безсънна нощ". Той казва: „Стоял съм в леглото буден да съчинявам стихотворение за Дон Кихот."

В сп. „Ученическа беседа", г. II (1901), кн. 1, пък с псевдонимни инициали С. К. Величков е напечатал статия за автора на „Дон Кихот" Мигуел Сервантес де Сааведра.

*

В своя дневник, страници от който са поместени във II том на това издание, и който сега е притежание на Софийската народна библиотека, Величков е отбелязал, както сам казва в късия му предговор, как стълкновението му с хората и нещата е въздействувало върху него, върху писателя, в момента, когато е ставало. А какво е вписвал в дневника си писателят и общественикът Величков в продължение на цели десет години — от 1. VII. 1897 г. до 29. IX. 1907? Отбелязал е, много често с големи прекъсвания, свои впечатления от всевъзможни случки и прояви, като е споделял литературните си отношения и политическите си схващания. Тъй много страници от дневника са ценни за вътрешната биография на Величков, който е интересен и когато разказва откровено за себе си, разкрива бедственото си положение, материалното си притеснение, личната си несрета. А гражданинът и писателят Величков излива възмущението си от неискреността на хората, от обществените злини и политическите неуредици в буржоазното общество; бащата Величков пък изповядва безграничната си обич към единственото свое дете, което осмисля живота му, будейки в душата му високи полети, причинява му най-светли настроения и необикновена радост.

Голяма част от дневника е писана в южния френски град Мантон, дето Величков прекара зимата на 1906—1907 г. за поправка на разнебитеното си здраве. И тук споменава за много тъжни дни през целия свой живот и че рядко се е усещал честит. Тук се вдъхновява и написва доста стихотворения със силна лирична струя, в които е отразена най-вече обичта му към детето, копнежите и изживяванията му по него. Тези стихотворения, няколко от които печатаме в сборника, щели да обгърнат цяла стихосбирка „Крайморски строфи" („Крайморски мелодии"), която обаче не излезе отделно. Част от тях бяха обнародвани в „Тъги и радости" и „В честите минути", а някои сега изнасяме за пръв път.

Всички пътища и случки в живота на Величков водят към тревоги и многолики страдания, мъчения и изпитания, затова той е водил бедствен и труден живот, придружен и с материални несгоди. Ала силни пориви на неговия дух са го карали търпеливо да понася нерадостите. И всичко това не е могло да не даде отражение в много от стихотворенията, някои писани набързо. На едно място в дневника си той бележи: „Тъгата, която ми притиска сърцето, намери отзив в едно стихотворение, което на бърза ръка написах. То е една импровизация и като импровизация го внасям в своя дневник."

С. 153. Не са човеците виновни. — Печатано за пръв път във „В честите минути" (на с. 175), извлечено от Днев-

ника. Авторът е писал в същия дневник, че това стихотворение е „съчинявано ноще в часове на безсъние".

С. 155. Към славянството. — Най-напред обнародвано в „Славянски глас", г. III (1905), кн. 1, извлечено от Дневника. В свръзка със стихотворението Величков е вписал на 10. II. 1905 г. в Дневника си следните редове: „Къде края на м. месец дохождаха у дома г. Шак и г. Хорейши и ме помолиха да напиша едно стихотворение за славянската вечеринка, която се готвила да се даде на 19 февр. Големи приготовления се правели, за да излезе съвсем бляскава вечеринката, която щяла да се свърши с една жива картина, представляюща апотеоза на славянството. Не бях спал предната нощ и бях съвсем разнебитен тоя ден. Не зная какво бих сторил, ако бяха се явили други с подобно предложение при душевното настроение, в което бях. Но как може да се откаже щото да било на тоя душа-човек Шак? Не зная дали има славянин, така възторжено унесен от славянската идея. Той ми е направил неоценими услуги в моменти, когато съм се намирал в най- . . . Той се е отзовавал с най-щедра готовност, когато нуждата ме е накарала на няколко пъти да се отнеса до него за помощ. Благодарение нему съм се спасил два пъти от бедствието да се видя изхвърлен от квартирата, дето съм живял. Благодарение нему само съм имал неведнъж що да ям. Това обаче още е нищо при моралната подкрепа, която съм намирал у него. Каква утеха е било за мене да видя, че има един човек, който така искрено ме обича, готов при първи позив да ми помогне! И колко на тая утеха дължа, дето не допуснах на унинието окончателно и безвъзвратно да ме погуби! Ще му се отплатя ли някога? Това е един от най-големите дългове на живота ми." Редакцията на „Славянски глас" след заглавието на стихотворението е прибавила: „Прочетено като пролог на втория славянски концерт, даден на 19 февруари, 1905 г."

С. 158. Отплата. — Стихотворението е взето от Дневника и напечатано изпърво в „Духовна пробуда", г. I (1906), бр. 16.

С. 161. Стихотворение без заглавие. — Обнародвано е за първи път в „Духовна пробуда", г. I (1906), бр. 19. В Дневника и това стихотворение, непоместено във Величковите съчинения, е онасловено „Отплата". За него узнаваме, че е писано в Мантон и от следната бележка от 24. XII. 1906 в Дневника, която изнася някои подробности и за стихотворението „Отплата": „Днес изпратих на Божкова [редактор на „Духовна пробуда"] още едно стихотворение за Софийка. Аз се боех много за „Отплата", а той ми пише, че чул от много души най-лестни отзиви за стихотворението. „Г. Вазов например не намира думи, пише ми, да Ви хвали. „Много прочувствено" — каза г. А. Златаров, мой другар, който се мъчи да го превежда на френски. — Ще го праща на свои приятели във Франция. Който ме види, все казва, че в 16 брой вашето стихотворение, статията на о. Петров и оная глава от „Светец" са много хубави. Понеже и двете стихотворения са писани в Мантон, ще им дам място тука. Но нито намирам „Пробуда", дето е печатано първото, нито се сещам, ако съм оставил ръкопис от него, де съм го турил."

С. 163. Бащино въжделение. — Извлечено от Дневника, стихотворението е печатано за първи път в „Художник", г. II (1906—1907), бр. 2. Писано е в Мантон.

С. 166. Жалба. — Пръв път печатано във в-к „Ден", г. IV (1907), бр. 1324. В своя Дневник Величков пише на 19. III. 1907 за „Жалба": „Стихотворението, което ще влезе в „Крайморски строфи", вчера скицирах набързо и тая заран, след умивката, дописано и довършено. Чини ми се, че е едно от най-милите, които съм написал и които ще влязат в сбирката ми под горното заглавие. Те ще ми останат и като спомен от Мантон."

С. 167. В необозримий шир. — Извлечено от Дневника, стихотворението е напечатано без поправки във „В честити минути" на с. 178. Придружено е с тия редове в Дневника, вписани на 23 март, 1907: „Ходих в Ница и на Кап Мартен и за едното, и за другото нийде в дневника ми няма спомената дума. Това се дължи на душевното разстройство, което ми причини едно обидно и крайно огорчително писмо, което приех на другия ден след завръщането си от Ница. Мъките, които изтърпях, бяха така силни, че няколко деня не ми се щя да помисля за работа и да похвана перо. Донякъде ще запълня останалата празнина, като поместя тука едно стихотворение за Софийка, което замислих в Ница и което довърших тука. Мисля, че то ще бъде едно от най-хубавите от „Крайморски строфи", защото се вдъхновява и от обаятелното впечатление, което изнесох от Ница и което, мисля, че се е отразило донякъде в него."

С. 169. Изпитах всички мъки. — И това стихотворение е извлечено от Дневника на Величков и напечатано без всякак-

ви поправки във „В честити минути“ (т. IV от съчиненията на писателя под Вазова редакция), с. 178. Величков, цялостна личност, борец за свобода, обществен деец и културен човек с душевна доброта, е придружил стихотворението с тия обяснения в дневника си, писани на 24 март 1907 г.: „Вчера, като се връщах, види се, защото бях добре разположен поради констатираната печалба в теглото ми, хрумна ми една тема и набързо сглобих няколко строфи в ума си. Тука, като дойдох, довърших стихотворението и сега искам да го препиша тук. И то ще влезе в „Крайморски строфи“. На стара тема, но онова, що е мило, остава си такова, колкото и пъти да се повтаря, стига да е влязло в него някакво истинско чувство. Ако се ръководехме от страха на повторение, би трябвало да се отречем в мислите си и разговорите си от ония неща, които най-много ги правят мили, сладки и увлекателни, и които, при всичко че са все едни и същите, остават светли, както всеповтарящите се струи, кои избликват от един извор.“

СОНЕТИ ОТ ПЕТРАРКА

I. Преди смъртта на Лаура

С. 173. Дойди любов. — Обнародван първо в „Библиотека свети Климент“, т. I (1888—1889), кн. 4. Към преведените сонети от Петрарка Величков е дал тази бележка в първо издание на „Цариградски сонети“: „Петрарка дължи преимуществено безсмъртието си, славата си като поет на своите сонети, в които е възпял любовта си към Лаура. Той е срещнал пръв път Лаура, млада френкиня на 19 години, от благородно произхождение, наскоро омъжена за Хюг де Сад, на 6 април 1327 г. в една църква в Авиньон. От тая минута той се е привързал към нея с една чиста и възторжена любов, на която е останал верен до края на живота си. Възвишеният и идеален характер на тая извънредна страст се е отразил в сонетите. Поетът е отстранил от тях всяка земна примес, всеки елемент, който би могъл да нанесе най-малкото петно на мисълта, която го е влякла към Лаура. Те съставляват една тиха драма, която ни подига в една област, недостъпна за никакви обикновени вълнения.“

С. 174. Тури ме, дето... — Пръв път печатано в „Библиотека свети Климент“, г. (т.) I (1888—1889), кн. 6 с наслов „Покорност на съдбата“ и без подпис на преводача.

С. 175. Кога изменник Цезарю. — „Цариградски сонети“, с. 107.

С. 176. Благословен да е. — „Цариградски сонети“, с. 108.

С. 177. В разплетени златни коси. — „Цариградски сонети“, с. 109.

С. 178. Печалния ми жребий. — „Цариградски сонети“, с. 110.

С. 179. Тя любеше. — „Цариградски сонети“, с. 111.

С. 180. Ни звезди светли. — „Цариградски сонети“, с. 115.

С. 181. Очите, кои хвалех. — „Цариградски сонети“, с. 116.

С. 182. Тоз славей, кой оплаква. — Първоначално напечатан в „Библиотека свети Климент“, г. (т.) I (1888—1889), с. 302, с наслов „Смъртта на Лаура“ и без името на преводача. Поместен е в „Цариградски сонети“, с. 117, с дребни поправки.

С. 183. Изминаха цветущите години. — „Цариградски сонети“, с. 118.

С. 184. Душо блажена. — „Цариградски сонети“, с. 119.

С. 185. Славей ли плаче. — „Цариградски сонети“, с. 120.

С. 186. Дигна ме мисълта ми. — „Цариградски сонети“, с. 121.

СОНЕТИ ОТ ЕРЕДИА

С. 187. На един триумфатор. — „Цариградски сонети“, с. 125—126.

С. 188. Антоний и Клеопатра. — „Цариградски сонети“, с. 127—128.

С. 189. Смъртта на орела. — „Цариградски сонети“, с. 129—130.

Жозе Мария дьо Ередиа (1842—1965) — френски поет

С. 190. Вол. — „Цариградски сонети“, с. 97.

Джузепе Кардучи (1835—1907) — италиански поет.

С. 191. През карнавала. — „Цариградски сонети“, с. 99. Лоренцо Стекети (1845—1913) — италиански поет.

С. 192. Елегия от Пушкин. — За първи път печатана в „Българска христоматия“, ч. II, с. 185—186. Това е Пушкиновото стихотворение „Брожу ли я в доль улиц шумных?“ Величков започнал с преводи литературната си дейност още като лицеист.

За тая христоматия в два тома, предназначена не само за ученици, а и за „всички възрасти и звания“, Вазов се изказва: „Турихме том проза и том стихове от всички знаменити класически и модерни писатели. Голяма част от тия преводи бяха на Величкова, останалите от мене. Без тая христоматия ний никога не бихме превели толкова хубави откъслеци от европейските литератури, с които пръв път запознахме не само учащата младеж, но и широката читающа публика у нас.“

С. 194. Ужасите на войната от Некрасов. — Величков превел известното Некрасово стихотворение „Внимая ужасам войны“ през 1884 г. и го напечатал в излязлата през същата година „Българска христоматия“, на с. 200—201 от втория й том. Четири години по-късно във Флоренция направил нов превод вече не в пет строфи, а в четири (руският оригинал съдържа 17 стиха). Вторият превод е поместен в „Тъги и радости“ на с. 224. Николай Некрасов — 1821—1877.

С. 195. Капналите листа от Шарл Юбер Милвоа. — Тази прочута елегия на френския поет Шарл Юбер Милвоа (1780—1816) е напечатана изпърво в „Българска христоматия“, ч. II на с. 209—210.

С. 197. Езерото.— Склонният към елегични настроения и романтични изживявания Величков превел тая елегия от именития френски лирически поет Алфонс Ламартин (1790—1869) и я напечатал за първи път в „Българска христоматия“, ч. II, с. 193—196. В превода си Величков е предал по-свободно мисълта на автора.

С. 200. Америйо. — Поемата на Виктор Юго (1802—1885) е отпечатана най-напред в „Българска христоматия“, ч. II на с. 98—107. В българския превод има изпуснати стихове, както и в „Езерото“. Духът на оригинала обаче и с направените отклонения в текста е запазен.

С. 212. Ад. — Песен първа. Пръв път печатана в „Български преглед“, г. I (1893), кн. 4, сетне в „Мисъл“, г. III (1893), заедно с п. I—VI. Величков е работил дълго време и с творческа страст над превода на поемата „Ад“, превеждана на разни езици и все от именити писатели: на чешки от Връхлицки, на немски от Стефан Георге, на френски от Бенжамен Констан, на руски (нов превод) от Михаил Лозински, и пр., на български нов превод от Кирил Христов. Нашият преводач се е стремял да даде колкото може по-съвършен превод на български, затова постепенно е внасял в труда си доста поправки и преработки: някои стихове коренно променя, на места мени римите, уточнява, изяснява текста, за да се запази синтактичният строеж на Дантевата мисъл, да се задържат образите на оригинала, та да се получи по-гладък и по-поетичен израз. В много песни обаче не е успял да предаде съдържанието в толкова терцини, колкото са в оригинала. В песен I напр. терцините са 45, а у Величков 47, в песен III у Данте пак 45 — у Величков 51, в превода на песен VIII терцините са увеличени с 12. Поместените шест песни са взети от първото издание на „Ад“ (1906 г.).

С. 221. Ад. Песен трета. — Пръв път в „Български преглед“, г. I (1893), кн. 5, и в „Мисъл“, г. III (1893), заедно с п. I—VI.

С. 230. Ад. Песен седемнайсета. — Пръв път печатана в „Мисъл“, г. IV (1894).

С. 238. Ад. Песен деветнайсета. — Пръв път в „Мисъл“, г. IV (1894), заедно с п. XVII—XXIV.

С. 247. Ад. Песен тридесет и трета. — За пръв път обнародвана в Български преглед“, г. III (1896), кн. 7—8, заедно с п. XXIX—XXXIV, и в „Мисъл“, заедно с п. XXV—XXVIII. Съдържанието на песента е по-сбито в последната редакция. Терцините от 56 в „Български преглед“ са намалени до 53, като са променени цели строфи. В „Българска христоматия“, т. II, с. 67, също е поместена песента в необработен добре превод.

С. 256. Ад. Песен тридесет и четвърта и последна. — Печатана първоначално в „Български преглед“, г. III (1896).

С. 267. Хадерал. — Драмата е печатана за пръв път в сборник „Литературна премия на в. Прогрес за III-та година“ (София, 1895), подписана с псевдоним П. Минев. Величков

свободно е използувал готов сюжет — романа „Бюг Жаргал“ (писан от Виктор Юго в младежките му години), чието съдържание е свързано с бунта на негрите-роби през 1791 год. в столицата на Доминиканската република Санто Доминго, преименувана Сюдад Трухильо.

С. 341. На морския бряг. — Драмичката е напечатана посмъртно в „Тъги и радости“, с. 225—249. В писмо от 24. VII. 1892 из Цариград изгнаникът Величков пише на редактора на сп. „Мисъл“ д-р К. Кръстев, че много желае да се обнародва в списанието му една драматическа фантазия, но че ще можел да я приготви едва към края на август, та да му я прати, за да се произнесе по-напред за нея. Тази „драматическа фантазия“ сигурно е драмичката в три сцени „На морския бряг“, чието действие се развива в Цариград и която след време се игра на сцената на Софийския народен театър. Величков може би е пратил тая своя драматична работа на д-р Кръстев, за да се произнесе върху нея и евентуално да я обнародва в „Мисъл“, но той сигурно не я одобрил.

„На Морския бряг“ е играна в Народния театър на 24. XII. 1907 г. заедно с други две пиеси: „Благотворителница“, сцена от Персиянов, и „Щурецът при мравките“, комедия от Я. Лабиш. Отзив за представлението даде Александър Божинов във в-к „Гражданин“, г. I (1907), брой 220. Божинов се произнася главно за постановката на Величковата драма и не одобрява костюмировката на героя Хасан ага. „Що търсеше секретарят на папата в тая пиеса под име Хасан ага?“... — пише Божинов. Защото, облечен така в бели дрехи и с черна пелерина, героят не приличал на някакъв турчин, а чисто и просто на папския секретар.

СЪДЪРЖАНИЕ

Константин Величков — Ст. п. Василев 5

ЦАРИГРАДСКИ СОНЕТИ

Днес изново виждам 27
Блести небето, като че празнува 28
В небето чисто ясно грей луната 29
О славей мили, престани, не пей 30
Защо дъхът е даден на цветята 31
Светлей морето гладко, кат стъкло 32
С омая чудна грей нощта 33
Внезапно, на мечета до вратата 34
Беснее бурята и в пустий бряг 35
О клети пилци 36
Облени с бляск и злато, спят вълните 37
Сърцето ми сломиха не вразите 38
Живея всред рибари тук и любя 39
Мил навик е за мене да го срящам 40
Сънувам сън блажен 41
Казаха ми: творец си сам 42
Как всичко хубаво е окол мен 43
Летете, птици, в волния въздух 44
О, остави да плачаази: срам е 45
И рекъл бих аз: зимата измина 46
Час чародеен. Песен затрептява 47
Каква ще бъде новата година 48
Далече планината се белее 49

Днес светът е байрям 50
Фенер! Магическото име 51
Топорът дебне черквицата малка 52
Емблема радостна на борба свята 53
Бесней ли буря и реват вълните 54
Не съм твой син, Византийо, но сявга 55
Дете, дете, на слънцето в зарите 56
Сързра ли ладии морни покрай брега спрели 57
Не, не, и ти не будиш завист в мене 58
О нека ме преследува съдбата 59
Вълните спят, залени с светлина 60
Пред моите очи обширний Цариград разстила 61
Низ улиците тесни, пълни с сенки 62
Мечтаех аз: на мощен кораб плувах 63
Когато всред разходки ми уединени 64
В часът вечерни спирам се с наслада 65
Надежда сладка аз таех в душата 66
Обичам те, обичам те, родино мила 67
Накрай брегът, де пенят се вълните 68
Кога от своето уединене 69
Далеч зад дивния Стамбул, гаснеят 70
Пред всякой зеющ гроб, когато пред очите 71
Стоя на стръмний бряг и гледам 72
Животът, друже мой, е вещ ужасна 73
Минаха вече дните топли 74
Кога внезапно в нощний час 75

ИТАЛИАНСКИ СОНЕТИ

Данте 79
Тъга 80
В църква 81
Спомен 82
Жалба 83
Сълзи 84
Пролет 85
Петрарка 86
На Рождество 87
Карл V и Тициано 88
В Колосея 89

На Капитолий 90
В катакомбите 91
След победата 92
Цецилия Метела 93
Рим — Неапол 94
Помпей 95
Тиверий 96
Вечерна сцена 97

ДРУГИ СТИХОТВОРЕНИЯ

Моите песни 101
В минути горестни 103
От чуждата земя 105
Тиранинът 107
Поету 109
Зимна песен 112
Всред песните и цветята 115
Старият художник 118
Под чужди небеса 122
На един млад поет 124
Три града 125
I. Венеция 125
II. Флоренция 127
III. Рим 129
Пролетен мотив 132
Бащина тъга 133
На морския бряг 134
Юнаци 137
Добре дошли! 139
11 май. На българските просветители 146

Стихотворения из Дневника на Величков

Дон Кихот в България 148
Не са човеците виновни 153
Към славянството 155
Отплата 158
Стихотворение без заглавие 161
Бащино въжделение 163

Жалба 166
В необозримий шир 167
Изпитах всички мъки 169

ПРЕВОДИ

Сонети от Петрарка

Дойди любов 173
Тури ме, дето 174
Кога изменник Цезарю 175
Благословен да е 176
В разплетени златни коси 177
Печалния ми жребий 178
Тя любеше 179
Ни звезди светли 180
Очите, кои хвалех 181
Тоз славей, кой оплаква 182
Изминаха цветущите години 183
Душо блажена 184
Славей ли плаче 185
Дигна ме мисълта ми 186

Сонети от Ередиа

На един триумфатор 187
Антоний и Клеопатра 188
Смъртта на орела 189

Вол от Кардучи 190
През карнавала от Стекети 191
Елегия от Пушкин 192
Ужасите на войната от Некрасов 194
Капналите листа от Милвоа 195
Езерото от Ламартин 197
Америйо от В. Юго 200

Из Дантевата поема „Ад“

Песен първа 212
Песен трета 221

Песен седемнайсета 230
Песен деветнайсета 238
Песен трийсет и трета 247
Песен трийсет и четвърта 256

ДРАМИ

Хадерал 267
На морския бряг 341

Бележки 370

Редактор Лилия Кацкова
Художник Владислав Паскалев
Худож. редактор Елена Маринчева
Техн. редактор Цветана Арнаудова
Коректор Асен Браянов

Формат 59/84/16; тираж 6100 екз.; печатни коли 24,75; издателски коли 20,54; л. г. VI/29; поръчка № 101/1966 г. на изд. „Български писател"; дадена за набор на 28. II. 1966 г.; излиза от печат на 15. V. 1966 г.; цена 1,67 лв.

ДПК „Димитър Благоев" — София